

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN ABACUC PROPHETAM

LIBRI DUO

AD CHROMATIUM.

PROLOGUS.

587-588 Primum, Chromati, episcoporum doctissime, scire nos convenit, corrupte apud Græcos et Latinos nomen ^a *Ambacum* prophetæ legi, qui apud Hebræos dicitur *Abacuc*, et interpretatur *amplexus*: sive ut significantius vertamus in Græcum, ^b *περδιηψις*, id est *amplexatio*. Deinde ubi Septuaginta translatores et Symmachus et Theodotio *λήμμα*, id est, *assumptionem* interpretati sunt, in Hebræo poni *MASSA* (מַסָּה), quod Aquila vertit in *pondus*: super quo in Naum propheta plenius disputavimus. Massa autem nunquam præfertur in titulo, nisi cum grave, et ponderis laborisque plenum est quod videtur. Unde necesse est, præsentem prophetiam aliquid habere austeritatis, ut sicut in Naum pondus, quod videbatur adversus Niniven Assyriorum urbem, grave erat: ita et in hoc quærat, cui pondus sit quod prophetæ revelatur aspectui. Quatuor autem prophetæ in duodecim prophetarum volumine sunt, e quibus tres in principio *λήμμα*, id est, *pondus*, titulum habent: Naum, Abacuc, et Malachias. Porro Zacharias in medio et circa finem duos hujusmodi ponit titulos, e **589-590** quibus unus est: *Onus verbi Domini in terra Hadrac, et Damasci requiei ejus* (*Zach. ix, 1*): alter in fine, *Onus verbi Domini super Israel* (*Ibid. xi, 1*). De Naum, orationibus tuis jam liber editus est: de Zacharia et Malachia, si vita comes fuerit, disseretur. Nunc Abacuc habemus in manibus, qui vel ex eo quod amabilis Domini est, vocatur *amplexatio*: vel quod in certamen et luctam, et (ut ita dicam) amplexum cum Deo congregitur, amplexantis, id est, luctantis sortitus est nomen. Nullus enim tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem justitiæ provocare et dicere ei: Cur in rebus humanis, et in mundi istius *πολιτεία* tanta rerum versatur iniquitas? ^c *Vociferabor ad te vim patiens, et non salvabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem et la-*

borem videre? Lacerata est lex, et non pervenit ad finem usque iudicium: quia impius prævalet adversus justum: ideo egreditur iudicium perversum (*Abac. i, 2*). Vides quod temeraria vox sit et quodammodo blasphemantis, sic Creatorem suum ad iudicium provocare; et vas fragile adversum figulum (*Isai. xlv, Jerem. xviii, et Rom. ix*), cur tale vel tale factum sit, disputare? Necnon et hoc animadvertendum, quod assumptio vel pondus, quæ gravia esse jam diximus, prophetæ visio est, et adversum Montani dogma perversum intelligit quod videt: nec ut amens loquitur, nec in morem insanientium feminarum dat sine mente sonum. Unde et apostolus jubet, ut si prophetantibus aliis, alii fuerit revelatum, taceant qui prius loquebantur (*II Cor. xiv, 33*). Et statim: *Non est enim, inquit, Deus dissensionis, sed pacis*. Ex quo intelligitur, cum quis voluntate reticet, et alteri locum dat ad loquendum, posse et loqui et tacere cum velit. Qui autem in ecstasi, id est invitus loquitur, nec tacere nec loqui in sua potestate habet. Illud quoque discere (quia semel a me violenter exigis, ut quasi gradus quosdam, et scalas ad altiora nitenti, historiam tibi interpreter), prophetiam esse contra Babylonem, et Nabuchodonosor regem Chaldaeorum: ut quomodo prior propheta Naum, quem Abacuc sequitur, vaticinium habuit contra Niniven et Assyrios, qui vastaverunt decem tribus, quæ vocabantur Israel: ita Abacuc prophetiam habeat adversus Babylonem et Nabuchodonosor, a quibus Juda et Jerusalem templumque subversa sunt. Et ut scias eo tempore fuisse Abacuc, quo jam duæ tribus quæ vocabantur Judas, ductæ erant in captivitatem, Daniel docere te poterit, ad quem in lacum leonum Abacuc cum praudio mittitur (*Dan. xvii*): quamquam apud Hebræos hæc ipsa non legatur historia. Igitur sive quis recipit Scripturam illam, sive non recipit, utrumque pro-

^a Al. nomen hoc *Ambachuch*. Penes Victor. Ἀβ-
κακούμ.

^b Præfert Reginzæ ms. *περδιηψια*, quod idem sonat.

nat.

^c Præponit Victor. priorem versiculum: *Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies?*

nobis est : aut enim recipit , et jam post factam A propheta scribitur quæ ventura cognoscit. rem liber Abacuc textitur : aut non recipit, et quasi

* Contrario sensu Regine ms., aut enim non recipit, et jam, etc. aut recipit, et quasi, etc.

LIBER PRIMUS.

(Cap. I.—Vers. 1, 2.) *Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, et non salvabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem et dolorem [Vulg. laborem], videre prædam et injustitiam contra me? LXX: Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, et non salvabis? Quare mihi ostendisti labores et dolores, videre miseriam et impietatem? Interim secundum litteram causatur adversum Deum propheta, cur Nabuchodonosor templum vastet, 591 et Judam : cur Jerusalem quondam urbs Domini destruat? Quare clamet populus, et non exaudiat? vociferetur ad Dominum oppressus a Chaldeis, et non salvetur? Quare etiam ipse propheta, vel populus ex ejus persona nunc loquitur, ad hoc vixerit, et hucusque perductus sit, ut iniquitatem hostium et suam videat laborem? Cur injustitia prævaleat adversum se? Et hoc dicit * præmentis angustia, nesciens normam in igne condari, et tres pueros de camino priores exisse, quam intraverunt (Dan. iii). Sed et generaliter accipere possumus, quod ex persona humanæ impatientiæ videns propheta peccatores abundantes, et in sæculo possidere divitias, filios eorum quasi novellam plantationem in adolescentia sua, et filias ornatas quasi similitudinem templi, celaria eorum plena eructantia ex hoc in illud, oves eorum fetosas et multiplicatas in visceribus suis, et cætera quæ in centesimo quadragesimo tertio psalmo plenius scribuntur in querulam vocem et plenam doloris erumpat. Quare respicis contemptores, et taces, conculcantes impio justiores se : et facis homines quasi pisces maris, et quasi reptilia non habentia ducem? ^b Tale quid et in septuagesimo secundo psalmo legimus : *Mei autem pede moti sunt pedes, pede effusi sunt gressus mei (Psal. LXXII, 2), et reliqua. Et rursus in eodem psalmo : Et si est scientia in excelso. Ecce enim peccatores et abundantes in sæculo obtinuerunt divitias, et reliqua usque, manus meas. Hæc autem loquuntur nescientes judicia Dei investigabilia (Rom. xi), et profundam divitiarum sapientiæ et scientiæ ejus, quod non ita videat Deus ut videt homo. Homo tantum presentia respicit : Deus futura et æterna cognoscit (I Reg. xviii). Et quomodo si ægrotus et æstuans febribus æquam frigidam postulat, et dicat**

ad medicum : *Vim patior, crucior, uror, exanimor : usquequo, medice, clamabo, et non exaudies? Et respondeat ei sapientissimus et clementissimus medicus : Scio quo tempore debeam dare quod postulas : non misereor modo, quia misericordia ista crudelitas est, 592 et voluntas tua contra te petit. Ita et Dominus Deus noster sciens clementiæ suæ pondera atque mensuras, interdum non exaudit clamantem, ut eum probet, et magis provocet ad rogandum, et quasi igne excoctum justiore et priorum faciat. Quod intelligens apostolus secundum id quod misericordiam est consecutus a Domino, ait : *Non deficiamus in tribulationibus (Ephes. iii, 13); et benedicit Deum omni tempore (Psal. lxxviii); et scit quia qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (Mat. x, 22). Et gloriatur in labore et dolore. Et cum Jeremia dicit : Tribulationem, et miseriam invocabo. Ut quomodo alius invocet Deum : sic sanctus vir et bellator invictus, ad exercendum se et probandum, tribulationem et miseriam venire desideret.**

(Vers. 3, 4.) *Et factum est iudicium et contradictio potentior : propter hoc lacerata est lex, et non pervenit usque ad finem iudicium : quia impius prævalet adversus justum, propterea egreditur iudicium perversum. LXX : Contra me factum est iudicium, et iudex accipit, propterea lacerata est lex, et non pervenit ad finem iudicium : quia impius prævalet adversus justum, propterea egreditur iudicium perversum. Adhuc propheta vel populus loquitur ad Dominum, quod non veritas adversus se, sed potentia iudicatum sit, et nihil ex lege et iustitia sustinuerit. Unde et ipsam iudicium non habuerit finem suum. Finis autem iudicii est iudicare iuste. Et hoc quare loqui audeat, in consequentibus inoustrat, dicens : Quia impius Nabuchodonosor prævaluit adversus justum Judam (IV Reg. xxii), et hanc esse causam, quod dixerit iudicium non pervenisse ad finem ; quia iniquum sit et perversum, et Josias rex justus a rege Ægyptio trucidetur (IV Reg. xxiii); ut Daniel, Ananias, Misael, et Azarias, serviant (Dan. iii); et imperet Babylonius imperator, et inter scorta et concubinas suas Balthasar potest phialis Dei (Dan. v). Hæc propheta de suorum temporum stata (sequitur enim quia semel voluit et historiæ villitatem). Cæterum juxta LXX communis*

* Regina ms., premente se angustia.

^b Describit Regine cod. reliquum ipsum versiculum, quia zelatus sum super pacem peccatorum videns. Sicque et paulo post, et reliqua : Ergo frustra iustificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas.

* Victor. Non deficiamus, ex Vulgata editione, II

Cor. iv.

^d Sufficit ex Brixianis codd. idem Victorius hic, erui a miseris mundi.

* Cum hic, tam apud LXX, egreditur constanter præfert Regina ms.

ad Deum querela sanctorum est, quare contra eos **A**les enim iniquitatis. Videbitis ergo contemptores, et injustam judicium fiat, **593** et innoxium in persecutionibus sanguinem fendant: ac [Al. at] si quando autotribunal meterint iudicium sæcularium, iudex, acceptis muneribus, condemnent innoxium, et reum liberet. Quod quidem non solum de iudeis sæculi, sed interdum de Ecclesiarum quoque principibus dici potest, quod propter munera lacerent legem, et non prævalent usque ad finem iudicium, et impius prævaleat adversus justum: et magis in iudicio peccatum divitis, quam pauperis veritas defendatur. Unde querimonia est, iudicium exire perversum: sed non debemus super hac rerum inæqualitate turbari, videntes et in principio mundi ab impio Cain interfectum Abel justum (Genes. iv), et postea exsulante Jacob, regnare in domo patris Esau (Gen. **B** xviii), et Ægyptii lato et latere affligunt filios Israel: et Dominus contra quem nunc querela dirigitur, crucifigitur a Judæis (Joan. xix), et Barabbas latro eligitur (Joan. xviii). Dies me deficiet, si volero enumerare quomodo in isto sæculo, impiis prævalentibus, opprimantur iusti.

(Vers. 5.) *Aspicite in gentibus et videte, et admiramini, et obdumescite, quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet cum narrabitur.* LXX: *Videte contemptores et respicite, et admiramini mirabilia et disperdamini: quia opus ego operor in diebus vestris, quod non credetis, si quis narraverit.* Symmachus pro eo quod diximus: *quia opus factum est in diebus vestris*, interpretatus est, *quia opus fiet in diebus vestris*: cetera similiter. Rursum in principio capituli, ubi in Hebraico scriptum est ראבבאגוים (רָאבְבָא גוֹיִם), et nos translatis, *aspicite in gentibus*, et LXX posuerunt, *videte contemptores*, excepto Aquila et Symmacho et Theodotione, qui cum nostra interpretatione concordant, in alia quadam editione *ἀνομιὰν* reperi videbitis calumniosos, et in alia similiter absque auctoris titulo, *videbitis declinantes*. Igitur ad superiores querelas causantis prophetae et dicentis: *Uaqueque, Domine, clamabo, et non exaudies?* et reliqua usque ad finem hujus exordii, vox Domini respondentis inducitur, ut hanc iniquitatem quam in solo Israel fieri putat, cernat in gentibus: et quod Chaldaeis, non ut **594** propheta arbitrabatur, Judæis tantum et Jerusalem traditi sint; sed omnes per circuitum nationes: et tantum eum esse valiturum, ruiturumque postea, ut si quis prædixerit quod futurum est, pro rei magnitudine videatur incredulum. Sed et hoc quod LXX et ceteri interpretes ediderunt: *Videte contemptores, sive videbitis calumniosos et declinantes*, cum sensu hujus loci congruat, et ex ipso sermone arguuntur audaciae, et contemptus in Dominum: ex quorum persona propheta clamaverat, quare ausi sint Dei contemnere majestatem, et temerario loqui, et quantum in se est, Dei providentiam calumniari, et declinare a Domino convergen-

tes enim iniquitatis. Videbitis ergo contemptores, et tunc admirabimini, et omnem vestram querelam pro nihilo computabitis, cum perspexeritis me facere in diebus vestris; ne forte dicatis: Quid ad nos pertinet de futuro? Opus quod tam grande erit, et vestram omnem opprimet causationem: ut si quis nunc futurum esse prædixerit, fidem non facile accommodetis. Quod autem hoc opus sit, in consequentibus demonstratur.

(Vers. 6 seqq.) *Quia ecce ego suscitabo Chaldaeos, gentem amaram et velocem, ambulantiem super latitudinem terræ, ut possideat tabernacula non sua: horribilis et terribilis est: ex semetipso iudicium, et onus ejus egredietur. Leviores pardis equi ejus, et velociores lupis vesperibus, et diffundentur equites ejus: equites namque ejus de longe venient: volubunt quasi aquila festinans ad comedendum: omnes ad prædam venient, facies eorum ventus urens: et congregabit quasi arenam captivitatem, et ipse de regibus triumphabit, et tyranni ridiculi ejus erunt: ipse super omnem munitionem redebit, et comportabit aggerem, et capiet eam: tunc mutabitur spiritus, et pertransibit et corruet: hæc est fortitudo ejus Dei sui.* LXX: *Quia ecce ego suscitabo Chaldaeos gentem amaram et velocem, quæ ambulat super latitudinem terræ, ut possideat tabernacula non sua: terribilis et illustris est: ex semetipso iudicium ejus erit, et assumptio ejus ex se egredietur: Et exsiliat super pardes equi ejus, et velociores erunt lupis Arabie, et equitabunt equites ejus, et impetu venient **595** de longinquo: et volabunt quasi aquila prompta ad comedendum, consummatio in impios veniet resistentes faciebunt eorum ex adverso, et congregabit quasi arenam captivitatem: et ipse in regibus delectabitur, et tyranni ludibria ejus: et ipse in omnem munitionem illudet, et mittet aggerem, et obtinebit eam: tunc mutabit spiritum, et pertransiet, et propheticabit: hæc est fortitudo Dei mei.* Quod vobis dixeram: *Aspicite in gentibus, et videte, et miramini, et obdumescite: quia opus fiet in diebus vestris, quod nemo credet cum narrabitur*, hoc est quod sequens sermo describit: *Ecce ego suscitabo Nabuchodonosor, et Chaldaeos, gentem pugnacissimam et velocem, ejus roboris, et ad bellandum audaciae, omnes pene Græci, qui barbaras historias conscripserunt, testes sunt.* Hæc non est contenta finibus suis, sed huc illucque discursans super terræ latitudinem pervagatur. Et hoc est opus ejus, non ut terram vomere exerceat; sed ut rapto vivat et gladio, et ut possideat urbes non suas: antequam manum inferat, antequam prorumpat ad bellum, terrorem portat in vultu. Quod autem ait: *Ex semetipso iudicium et onus ejus egredietur*, pro quo interpretatus est Symmachus: *ipsa sibi iudicabit, et decreto suo egredietur*, vel ita intelligendum est, de sua gente constituet principes, et potestas ejus, et gladius aliarum gentium satellites non habebit, vel certe quomodo loquitur, fiet ei, et sic vastabitur, ut ipse vas-

^a Correxiimus, ad Regiæ ms. fidem, *credetis*, juxta Grecorum *πιστεύετε*, quod et Victorius placuit. Martin. retinuit *credetis*.

^b Pro vocibus, *ἀνομιὰν* reperi, quas et nostri post Victorium præferunt mss., retinuit Martin. uno verbo habetur.

tavit. Equi quoque et equites, qui de longe venient, tam pernices ad persequendum et cuncta populanda erunt, ut pardos superent, et lupos vesperinos. Siquidem lupi sæviores esse dicuntur nocte vicina, et tota die fame ad rabiem concitati. Volabunt ergo equites non ad pugnandum, quia nullus resistet; sed ad discurrendum ut aquila, cui in ^a volatilibus omnia subjacent, festinans ad devorandum. Et quomodo ad flatum venti urentis virentia cuncta arescunt, ita ad aspectum eorum omnia vastabuntur, tantusque erit numerus captivorum et prædæ, ut per ὑπερβολὴν, etiam arenæ possit æquari. Ipse quoque, id est, Nabuchodonosor, in universo orbe regnabit, et ante currum suum triumphans de regibus, eos habebit irrisui, et inter delicias computabit: **596** tantæque potentiae et superbiae erit, ut naturam superare contendat, et urbes munitissimas robore sui exercitus capere. Veniet enim Tyrum, et jacto in mari aggere, peninsulam faciet de insula, et introitum inter fluctus maris in urbem terra præbebit. Quam ob causam et super omnem munitionem ridebit, et comportabit aggerem, et capiet eam, id est, munitionem, sive Tyrum; quod quidem in Ezechiele perspicue demonstratur, ubi dicitur: *Nabuchodonosor, rex Babylonis, subjugavit exercitum suum opere magno adversum Tyrum. Omne caput calvum, et omnis humerus depilatus, et merces non data est ei, et exercitui ejus contra Tyrum, et operi in quo servivit adversum eam (Ezech. xxix, 19).* Cum autem comportaverit aggerem, et nihil viribus ejus obvium fuerit, tunc mutabitur spiritus ejus in superbiam: et Deum esse se credens, imaginem auream statuet in Babylone, quam universas gentes adorare compellet. Quod cum fecerit, transibit in bestiae figuram, et postea corruet: pro quo Aquila et Symmachus transtulerunt καὶ πῆλμα λάσσι, id est, *et delinquet*: hanc habente Scriptura sancta consuetudinem, ut *VASAM* (ὄψων), id est, *delinquet*, ponat pro eo quod est, *desinet esse* quod fuerat. Tale quid et nos hibemus in linguae nostrae idiomate, dicentes: *Vapulavit exercitus*, pro eo quod est, *interfectus et cæsus est*: *Et, peccavit vinea et ager*, pro eo quod est, *vindemia et fruges non habuere proventum*. Quod autem in fine capituli dicitur: *Hæc est fortitudo ejus Dei sui, σπουδαῖος* est legendum, ut sit sensus: *Hæc est fortitudo ejus, quam dedit ei Deus suus*. Ad cujus cultum omnes nationes etiam per Scripturam et comminationem mortis sævissimo imperio compellebat. Hæc juxta Hebraicum: nunc veniamus ad **LXX**, ut, propositis singulis sententiis, interpretationem allegoricam contempemus. *Ecce ego susciabo Chaldaeos gentem amarain et velocem, quæ ambulat super latitudinem terræ, ut possideat tabernacula non sua*. Conminatur Deus adversum contemptores et calumniantes providentiam suam, suscitaturum se Chaldaeos, qui interpretatur quasi *dæmonia*; vel angelos pessimos significans, qui mini-

strant **597** furori ejus et iræ, et tribulationi quam infert in peccatores: vel animas hominum pessimorum, per quas [*Al. quos*] merentes cruciat. Hi autem Chaldaei, gens amara est et velox, non parces et cito explens quod ^b sibi fuerit imperatum. Et ambulat super latitudinem terræ. *Lata enim et spatiosa via est quæ ducit ad mortem* [*Matt. vii, 15*]: per quam ambulabat et ille dives in Evangelio, qui fulgebat in purpura (*Luc. xvi*), et illi de quibus dicitur: *Qui dormiunt super lectos eburneos, et delicias affluunt in stratis suis. Qui comedunt vitulos de armentis lactentes, et bibunt deætacatum vinum, et primis unguuntur unguentis* (*Amos. vi, 4*): qui quia in lata ambulat via, latitudo terræ appellantur, quæ Chaldaeorum vestigiis premitur. Noluerunt enim ambulare per arctam et angustam viam, quæ ducit ad vitam, et per quam ambulabat Paulus glorificans [*Al. glorians*] Deum in tribulatione et angustia (*I Cor. vi, 12*). Ambulant autem Chaldaei super latitudinem terræ, ut possideant tabernacula non sua. Omnis enim rationabilis anima licet per vitium et culpam suam hospitium facta sit Chaldaeorum, tamen per naturam tabernaculum Dei est. Et quamquam in Evangelio pessimus dæmon loquatur: *Vadam in domum meam unde exivi* (*Matt. xii, 41*), non est ei credendum; siquidem nulla rationabilis creatura ad hoc facta est, ut habitaculum dæmonis sit. Sequitur: *Terribilis et illustris est: ex ipso iudicium ejus erit, et assumptio ^c ejus ab eo egredietur*. Terribilis est Chaldaeus propter multa variaque supplicia quæ infert in contemptores; illustris, quia assumit sibi divinitatis gloriam. Et per oracula sua et falsa responsa, et curationes morborum, quos ipse immiserat, apud imperitos et contemptores Dei videtur illustris. Erit enim contemptoris iudicium atque supplicium ex eo, hoc est, ex semetipso, sive et Chaldaeo. Ipsi enim secundum apostolum tradeantur ad poenam, ut discant non blasphemare (*I Tim. i*): a quo qui egerit poenitentiam, et ad Deum conversus fuerit, egredietur, cum prius manibus illius teneretur, et esset Chaldaei assumptio. Si quando viderimus multo aliquem tempore servisse diabolo, et postea ad **598** Deum esse conversum, dicamus de eo: *Et assumptio ejus egressa est ab eo*. Quicumque enim egerint poenitentiam, et dereliquerint dæmones, quibus quasi equi prius ad sedendum terga præbebant; et velocitate pardorum et luporum: espere equites suos aljecerint et eliserint, et vacuo levique dorso ad eum portandum venerint, qui super pullum asinae mansuetus et pauper ascendit (*Joan. xii*), hi quasi de longe properantes, et non contenti cursu et impetu assument volatium, et venient quasi aquila, ut sermonis Dei vescantur carnibus, et famem tanti temporis saturent. In eo enim quod dicitur, καὶ ἐξῆκτάζονται οἱ ἵπποι αὐτοῦ. ^d et **LXX** transtulerunt: *Et equitabuntur equites ejus,*

^a Ma'e penes Martian. volatibus.

^b Regim. ms. quod cito fuerat.

^c Idem, assumptio ejus egressa est ab eo.

^d Pro verbis, et **LXX** transtulerunt, Regim. ms. et Victorius hanc interpretationem ipsi Hieronymo tribuentes, præferunt, nosque transtulimus.

juxta sensum quem supra posuimus, interpretatus est Symmachus, *effundentur equites ejus*, id est, corruent et allidentur in terram. Lupi autem Arabiæ, id est vesperi et Occidentis hi recte vocantur, quibus conversatio pessima occubuit, et ante in caligine constituti, toto gradu vesperam derelinquunt, quam cum reliquerint, et volaverint prompti, ut comedant carnes verbi Dei, tunc consummatio venit in impios, id est, in Chaldæos qui resistebant vultibus pœnitentium ne reverterentur ad Dominum suum. Quamobrem consummatio in impiis venit, resistentes vultibus eorum ex adverso. Cum autem illi fuerint consummati, et de manibus eorum erepta captivitas, tunc sermo divinus congregabit quasi arnam Chaldaicæ captivitatis, et delectabitur in regibus, et tyranni ludicra ejus erunt, videns potentissimum quondam diabolum, et regna ejus (quæ Salvatori quoque ostendens, ait (*Matth. iv, 9*): *Hæc omnia dabo tibi, si procidens adoraveris me*) ejus adventu esse destructa; deliciæ enim prudentiæ sunt, et voluptas sapientiæ, cum stultitia destruitur, et tyrannorum quondam potentia superata atque dejecta, vertitur in derisum. Neque enim solus draco formatus est ut lusui haberetur a Domino, qui est principium plasmationis ejus, factus angelis ludicrum. Neque illum solum dabit Deus, quasi passerem parvulo; sed **599** si quis etiam alius crudelis, et mentis tyrannicæ fuerit, tradetur sermoni Dei in derisum. Et ipse ait, *in omnem munitionem illudet*. Quæ autem est alia munio, nisi illa de qua loquitur Apostolus: *Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, cogitationes destruentia, et omnem altitudinem elevantiem se adversus scientiam Dei* (*II Cor. x, 4, 5*). Si quæ igitur fuerint, vel in sermonibus, qui promittunt altitudinem et magnitudinem se habere contrariam veritati, munitiones, vel in omni gloria atque divitiis et fortitudine, quæ laudatur in sæculo, omnia destruentur, et sermo Dei universæ munitioni illudet. Et mittet aggerem, et obtinebit eam per aggerem, et terrena quæ profert, arguens eam fragilitatis in his quibus sibi videbatur prius aliquid habere fortitudinis. Cum autem hoc fuerit expletum, tunc spiritus convertetur, et nequaquam puniet ut ante punierat, sed pertransiens peccatores rogabit pro eis, et reconciliabit eos pristino Domino: in quibus omnibus ostenditur fortitudo, quæ [*Al. qui*] tanta perfecit, Dei nostri. Cernitis quam confragosa loca sint, et adversa historiæ veritati. Et quomodo ea quæ secundum litteram super Chaldæis interpretati sumus, nunc juxta tropologiam videantur sonare clementiam et libertatem eorum qui de Chaldæorum manibus evaserint. Historia stricta est, et evagandi non habet facultatem. Tropologia libera, et his tantum legibus circumscripta, ut pieta-

tem sequatur intelligentiæ, sermonisque contextum, nec in rebus multum inter se contrariis violenta sit copulandis.

(Vers. 12.) *Numquid non tu a principio, Domine Deus meus, sancte meus? et non moriemur? Domine, in judicium posuisti eum, et fortem ut corripes, fundasti eum? LXX: Nonne tu a principio, Domine Deus meus, sancte meus? et non moriemur? Domine, in judicium [Al. judicio] posuisti eum: et plasmavit me, ut arguam in disciplina ejus. Symmachus manifestus: Nonne tu a principio, Domine Deus meus, sancte meus, ut non moremur? Domine, ad judicandum posuisti eum, fortem ad corripiendum constituisti illum. Ad prophetæ querimoniam dicentis: Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? responderat Deus, dicens: *Aspicite in gentibus et videte: et post prælationem intulerat: 600 Ecce ego suscitabo Chaldæos gentem amaram et velocem. Omnique descriptione completa, vel de Nabuchodonosor, vel de diabolo in fine memorat: Tunc mutabitur spiritus, et pertransibit, et corruet, hæc est fortitudo ejus Dei sui. Quod propheta audiens et intelligens, idcirco Nabuchodonosor contra Judam, sive diabolum contra credentes accipere potestatem, ut corripiat eos, et post correptionem ipse quoque puniatur in fine, respondit Domino: Ergone tu es, Domine Deus meus, sancte meus (hæc autem loquitur blandientis et pœnitentis affectu), qui a principio nos creasti? cujus misericordia hucusque subsistimus? Non enim sciebam tantum posse adversarios nostros, nec noveram Nabuchodonosor, vel diabolum mundi bujus, et cunctarum accepisse gentium potestatem. Quantum igitur ad vires ejus, nullos nostrum ei potest resistere. Quantum autem ad misericordiam tuam, tuum est omne quod vivimus, quod non ab eo Interfecti sumus, et ad mortis opera perducti. Tu enim, Domine, ad judicandum posuisti eum, ut ipse sit inimicus et ultor, et ut per illum corripias quicumque peccaverit tibi. Sed quia semel Chaldæos super dæmonibus interpretati sumus, et Nabuchodonosor super rege eorum diabolo, debemus descriptionem diaboli et potentiam ejus breviter perscringere, ut juste propheta dicat: *Domine, in judicium posuisti eum, et fortem ut corripes fundasti eum. Suscitur adversum incredulos et contemtores nationum dæmonum, amara ad puniendum, et ubique præsens. Ambulat quoque ubicumque terrarum est latitudo, ut possideat homines, in quibus Christus habitare debuerat. Horribilis atque terribilis est, et difficile ab aliquo superari potest, nec ante frangitur, nisi cum magnitudine peccatorum et iniquitatis suæ pondere prægravata ad consummationem venerit. Equi ejus et equites in similitudinem pardorum et luporum semper sanguinem sitiunt, et desiderabunt prædas, simulabunt absentiam, et dum non sperantur, cito de longe venient. Volabunt***

^a Legit Victor., *factus est angelis ludibrium*, in quam rem laudat locum Jobi **XL**, secundum **LXX**, τούτ' ἔσται ἀρχὴ πλάσματος κυρίου πεπονημένος ἔγκλα-

ταπίσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Mox parvulo ex Regiæ ms. pro quo erat parvulum, restitimus.

quasi aquila, quam exaltans volatam, ponere vult inter sidera cœli nidum suum, et semper fovinat ad prædam. Et in Ezechiele sub figura Nabuchodonosor et regis Ægyptii super diabolo describitur.

¶ Nullus est dæmonum qui parcat: omnes ad prædam festini veniunt: ante faciem eorum ventus urens: quidquid aspexerint, quidquid vultu eorum obvium fuerit, urere desiderabant et perdere. Rex autem potentissimus erit in medio captivorum, et eorum numerum quasi arenam maris a satellitibus suis hinc inde suscipiet, et ipse de regibus triumphabit, et tyranni ridiculi ejus erunt. Multos enim sanctos sua supplantatione decipiet, et eos qui sibi videbantur potentissimi, et tyrannidem exercere contra dæmones, et ejicere illos de corporibus omissis, subiciet servituti suæ, et risui deputabit. Ipse vere fortissimus, coacta manu, et perditorum exercitum congregato, de omni munitione ridebit, et quidquid forte fuerit, nitetur evertere. Comportabit enim aggerem, id est, circumdabit opera terrena: et cum terra fuerit aggregata, facile omnem capiet munitionem. Post tantam autem victoriam mutabitur spiritus ejus, et pertransibit os ejus usque ad cœlum, et Deum se faciens, blasphemare incipiet Creatorem suum. Quod cum fecerit, corruet, et ruina ejus ostendet quam fortis divinitas illius fuerit, et idolorum simulatio sub quorum imaginibus suo cultui homines subjugabat. Audiens igitur hæc propheta quod tantus talisque sit rex mundi hujus, ut congreget captivitatem quasi arenam maris, et triumphet de regibus; et tyranni ridiculi ejus sint, et de omni munitione rideat, et comportet primum aggerem, et postea capiat eam; et tante superbie ait, ut contra Creatorem suum audeat resistere, et se facere quasi deum, qui prius audacter loquebatur ad Dominum; et se, vel suum populum, sive eos ex quorum persona querebatur, justos esse memorarat: nunc in blandimentorum verba prorumpit et ait: Ergone tu a principio es, Domine Deus meus, sancte meus? quodque non morimur, nec capimur a tanto hoste, tuæ clementiæ est. Tu enim, Domine, constituisti eum quasi carnicem; et fortem fecisti eum, ita ut aut nullus aut rarus ejus possit resistere fortitudini. Porro secundum LXX hoc quod in fine dicitur: ¶ Et plasmasi me, et arguorem in disciplina ejus, ad personam propheta referri potest, ut sit sensus: Ego autem propterea inspiratus sum in prophetam, ut arguam delinquentes, et doceam Domini disciplinam. Quidam de [Al. a] Domino dici putant, qui a Patre idcirco plasmasus sit, et corpus assumpsit, ut doctrina Dei Patris homines erudiat. Sed hoc quam discordet a contextu superiorum, et totius loci continentia, non tam mei erit iudicii, quam lectoris.

^a Haud bene Martian. legat *aggravata*.

^b Expunximus hic negandi particulam, quam editi libri contraria sensum intulerunt: *quis. vero. ipseque ignorat Græcæ textum esse ἐπιβλητός, vel τίς τι ἐπιβλητός: Quare aspicias, etc.* (Abest quoque ab

(Vers. 13, 14.) *Mundi sunt oculi tui, ne videas [Al. videant] malum, et respicere ad iniquitatem non poteris. Quare non respicias super iniqua agentes, et taces devorante impio justiorum se: et facies homines quasi pisces maris, et quasi reptile non habens principem? LXX: Mundus oculus, ne videat mala: et aspicere super dolorem non poteris. Quare ^b aspicias super contemptores, tacebis cum devoraverit impius justicium se? Et facies homines quasi pisces maris, et quasi reptilia non habentia ducem.* Tale quid et Jeremias ad Deum loquitur: *Justus es, Domine, confiteor: verumtamen iudicia loquar ad te: Quid est quod via impiorum prosperatur. ^c abundant omnes qui prævaricantur et delinquant? Plantasti eos et radicati sunt, genuerunt filios, et fecerunt fructum: prope est tuorum, et longe a renibus eorum (Jer. xii, 1, 2).* Ergo et Abacuc in eadem sententia: *Mundi sunt, inquit, Domine, oculi tui; et scio quoniam malum injustaque non libenter aspicias, nec potest quiesquam de tua dubitare iustitia. Verumtamen cur pateris Babyloniis tanta crudelitate jactari, et ab impio Nabuchodonosor justum opprimi Israel: non quod perfecte justus sit [Al. perfectus sit] qui opprimitur, sed quod opprimentese justior sit. Et quomodo pisces qui non habent principem, et irrationalia jumenta, et multitudo reptilium absque providentia, subjecti fortiori, et quicumque plus valuerit viribus, dominatur in alterum: sic inter homines, animal rationale, et ad similitudinem tuam conditum, non valebit ratio, non merita; sed vires corporis, et irrationalis fortitudo. Si autem voluerimus generaliter intelligere, super providentia, quaerente propheta: Cur ¶ diabolus tantum valeat in sæculo, et dominante Deo alter exercet tyrannidem? istiusmodi sensus erit, et cum superioribus hæc explicatio jungetur: Novi, Domine Deus meus, sancte meus, quia, te providente et defendente, non morimur; et scio quia propterea posuisti adversarium, ut ipse quasi carnificem, corripere et non occideres peccatores. Novi quia nihil tibi placeat injustum, et oculi tui ab omni iniquitate sint puri, nec videre poteris dolores eorum, qui injustitiam sunt subjecti. Verumtamen causam invenire non possum, cur Abel justum Cain occidat injustus (Genes. iv), et taces? Cur sæviens cæto, et omnia devorante, non solum inimicos piscium, sed ipse quoque tuus devoretur Jonas (Jonas ii)? Quare impius vincit, et justus vincit? Nec hæc dico quod noverim quemquam justificari in conspectu tuo, et absque peccato esse, et humanæ fragilitatis ignarus sim; sed quomodo Sodoma et Gomorra comparatione Jerusalem justæ sunt. Et Publicanus in Evangelio Pharisæi collatione fit justior (Luc. xviii): ita et iste qui opprimitur a diabolo, peccator quidem est; sed opprimentem*

Hebræo רבוי עיניו, *Quare respicias, quoniam ibi non negandi particulam delere, mss. minime suffragantibus, non tui sensus.*

^c Florentiæ codd. ponens Victorium *abundantem*, concinens Græco ἀποβουναται.

justior est. Quare igitur non est mensura, nec pondus, ut si semel justus opprimitur et subicitur, non impio, sed justiori se subicitur? ^a Dicam quidquam sine te fieri, et te nolente, tantum posse impium? hoc sentire blasphemum est. Cum itaque tu sis universitatis rector et Dominus, tu necesse est facias quod sine te fieri non potest. Et hæc dicit non quod ipse propheta sic sentiat et supra testatus sum; sed quod impatientiam humanam in sua persona exprimat: sicut frequenter videmus Apostolum varias hominum in se recipere sententias, et nunc dicere: *Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, 604 et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis (Rom. vii. 23).* Et quasi incipiens sit: *Fratres ego non arbitror me comprehendisse: et ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus (Philipp. iii, 13).* Ac rursus quasi perfectus sit: *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus (I Cor. xiii, 9),* cum utique non sit unius atque ejusdem, dicere se ex parte cognoscere, et esse perfectum. Ac ne forsitan putes non Apostolicæ consuetudinis, sed ^b nostri hoc esse argumenti quod ipse loquitur ad Corinthios: *Hæc autem, fratres, transfiguravi me et Apollo propter vos, ut in nobis dic-*

^a Ms. Regiæ, Non quo dicam.

^b Falso erat apud Martianæum: non apostolicæ consuetudinis, sed nostræ: hoc est argumentum quod ipse loquitur. Correxerat Victorius minus incongruo sensu, sed nostræ hoc esse argumentum. Optime vero nunc Regiæ ms. restituit.

^c Nemo hominum, qui Deum vere confitetur, ejuque providentiam ad minuta veræ extendi, de fide credunt, hunc Hieronymii locum aut erroris non arguit, aut non nititur saniozem in sensum benigne interpretari. Nobis universum contextum attendentibus suismet verbis purgari S. Doctorem posse ab erroris suspitione persuasum est; neque enim ἀρκῆς Dei providentiam ad minima quæque deduci negat, sed eandem rationabilitatem, quam irrationabilitatem, providentiam esse.

^d Nomen hoc Tyri mendosum esse scribarum culpa autumo. Ms. Regiæ minus male Tygrin legit: fortasse autem Hegrin reponi debet, quod est in apocrypho Hiermæ libro nomen angeli, qui bestiis præficitur, vel est Græcis litteris scribendum θηριον, aut θηριων, quod est bestia, sive bestiarum: ut nomen ad reptilium genus, non ad angelum referatur. Verum longe illa difficilior est quæstio, quisnam ille putandus sit liber, quem stultitiæ S. Doctor condidit. Nam quod prima fronte videatur, Hiermam, sive Pastoris, librum indicari, non levia rationum momenta sunt, quæ id sentire non permittant. Primum a veritatis abhorret specie, abs Hieronymo penitus repudiari eum librum, stultitiæque argui, quem sæpe affibi laudat, ac pro Ecclesiastico habet, et qui legi dignus sit ad fidelium utilitatem. Secundo habetur quidem in eo libro visione quarta mentio de angelo, qui est super bestias: verum non Tyri, aut Tygrin, ibi de nomine nuncupatur, sed Hegrin quod nomen non a θηριον, id est, bestia, sed a τυρῖνον, id est, rigilis, deducunt vocabulo, efformarique volunt ex Daniele, ubi Nabuchodonosorem legimus τυρῖνον ministerio ad bestiarum sortem fuisse reductum. Ita sane in omnibus, sive editis, sive manu exaratis, Pastoris libris, P. Lenurio teste, habetur: *Misi Dominus angelum super bestias: cui nomen est Hegrin, etc.* Unus Manuscriptus Colbertinus ab eodem citatus habet, *super bestiam cujus nomen est Hegrin*, ut non angelo tribuatur nomen, sed bestia,

A *catis (I Cor. iv, 6).* Alioquin quomodo potest sic habere Deus homines quasi pisces maris, et velut reptilia quæ non habent principem: cum angeli singulorum quædam videant faciem Patris qui in cælis est (Matth. xviii): et circumdet angelus Domini in circumstantium eam, et eripiat eos (Psal. xxxiii). Sicut igitur in hominibus etiam per singulos Dei currit providentia, sic in cæteris animalibus generalis quidem dispensationem et ordinem, cõrsumque rerum intelligere possumus. Verbi gratia, quomodo nascatur piscium multitudo, et vivat in aquis, quomodo reptilia et quadrupedia oriuntur in terra, et quibus abstant cibis. Cæterum absurdum est ad hoc Dei deducere majestatem, ut sciat per momenta singula quot nascantur culicæ, quæque nutriantur, quæ cicadum et pulicum et muscarum: et in terra multitudo, quanti pisces in aqua nolem, et qui de minoribus majorum prædæ cedere debeant. Non minus tam fatui adulatores Dei, ut dum potentiam ejus etiam ad ima detrahimus, in nos ipsos injuriosi simus, eandem rationabilitatem quam irrationabilitatem providentiam esse dicentes. Ex quo liber ille apocryphus stultitiæ condemnandus est, in quo scriptum est, quendam angelum nomine ^d Tyri præesse

quæ fortasse a Græco ἄγριος, *ferox, fera, bestia* sic appelletur. Sic et Ps. lxxix, 14, *μὲν ἄγριος, singularis ferox.* Fluxa autem est cæteris contradicentibus Colbertini codicis fides, utpote recentioris, et qui sciolii glossatoris ingenium redoleat. Denique nec Jure Pastor in hoc stultitiæ argui possit, quod angelum scripserit præesse reptilibus, quæ veterum Patrum sententia est, ut inferius ostendemus: in quem et concessere passim doctores scholastici post S. Thomam, II Part., q. 110, art. 1: ad 1, *Unaqueque res visibilis in hoc mundo habet potestatem angelicam sibi præpositam.* Sunt adeo qui velint, non Pastoris librum, sed Recognitiones Clementi attributas abs Hieronymo hic suggillari, quod nimirum tradatur ibi lib. I, cap. xlv: *singulis quibusque creaturis principes a Deo constitutos. . . ipsæ quoque arboribus, montibusque ac fontibus, et fluminibus. . . tum angelis angelum principem, spiritibus spiritum, sideribus sidus, dæmonibus dæmonem, avibus avem, bestias bestiam, serpentem serpentibus, piscem piscibus, hominibus hominem, qui est Christus Jesus.* Et siquidem Tyri nomen, utcumque scribarum incuria male depravatum pro Theri, Græcum est θηριον, quod proxime accedit ad fidem: probabilius hæc quoque sit, respici Pseudo-Clementem, qui angelicam potestatem bestiis præpositam nuncupaverit bestiam. Verum neque hæc satis arridet conjectura cum aliis de causis, tum ea præcipue, quod non angelum, sed bestiam bestiis præfici Pseudo-Clementis ille docuerit. Rectius proinde visum est aliis, apocryphum qui minime nunc existet, librum denotari abs Hieronymo, in eoque merito argui stultitiæ, quod nomina functionesque singulis angelorum determinaverit. Et suspicari sunt quidam, ex Origene Homil. 15 in Ezechielom et lib. 1 de Principiis, cap. 5, ipsiusmet Ezechielis prophetias de Tyro alludi. Nam præfescie Deum animalibus et plantis angelos, vulgo apud Veteres accepta sententia est, quam præ cæteris edisserunt idem Origenes Homil. 14 in Num., 23 in Jonam, 8 in Jerem. et 4 in Ezechiel.; Athenagoras Legatione pro Christianis p. 27 citatus a Methodio apud Epiphanium hæresi 61, num. 21; Epiphanius ipse lib. de Mensuris et Ponderibus, c. 22; Theodoritus Quæst. 52, in Genes., etc. Eaque fuit Platoniorum sententia in Porphyrio *περὶ ἀνοχῆς τῶν ζῴων* lib. 2.

reptilibus : **605** et in hanc similitudinem piscibus A (I Cor. xv), et universi deinceps sancti cum illo quoque et arboribus, et bestiis universis proprios in custodiam angelos assignatos.

(Vers. 15 seq.) *Totum in hamo sublevavit, traxit illud in sagena sua, et congregavit in rete suum : super hoc lætabitur et exulabit. Propterea immolabit sagenæ suæ, et sacrificabit reti suo, quia in ipsis incrassatu est pars ejus, et cibus ejus electus : propter hoc ergo expandit sagenam suam, et semper interficere gentes non cessat* [Vulg. parces]. LXX : *Consummationem in hamo sublevavit, et attraxit eum in reti suo, et congregavit eum in sagenis suis : propter hoc lætabitur et gaudebit : propterea immolabit* [Al. immolavit] *sagenæ suæ, et incendet reti suo, quia in ipsis incrassavit partem suam, et escæ ejus electæ : propterea expandit rete suum, et semper interficere gentes non cessat.* Quia supra pisces nominaverat, dicens : *Et facies homines quasi pisces maris, et quasi reptile, quod significantius dicitur in Hebræo REMES (רמש), id est, κροκόδειρον, omne videlicet quod moveri potest, idcirco μεταπορεύσθαι piscium servat in cæteris, ut quomodo piscator mittit hamum, et rete et sagenam, ut quod hamus non potuit rete comprehendat, quod eva-erit rete sagenis latioribus circumdetur : ita et rex Babylonius cuncta vastaverit, et universum hominum genus suam prædam fecerit (Dan. iii). Porro quod ait : Lætabitur atque gaudebit, et immolabit sagenæ suæ, et sacrificabit reti suo, idolum significat quod fecit in campo Dura [Al. Duram] et simulacrum Belis, cui quasi grandi sagenæ immolavit pinguiissimas victimas, totas quas vicerat nationes ad cultum ejus cogens. In ipsis quippe, **606** hoc est, in idolis suis incrassatum esse se credens, et suam partem, id est, omnes se habere divitias, quasi grandes pisces etiam principes quosque atque reges suo subjugavit imperio, quas escas electas vocat. Et quia semel piscatione opulentissima saturatus est, et sagenam suam, id est, suum replevit exercitum, propterea gentes interficere, id est, semper pugnare, et jugulare non cessat. Porro secundum Septuaginta, impius dimbolus (qui opprimit justum, et habet homines quasi pisces maris, et vastat cuncta quasi reptilia non habentia ducem) nisi hamum suum contrarium ei hamo, a quo per apostolum Petrum primus captus est piscis, in cuius ore inventus est stater (Matth. xvii). Et adhæsit hamo ejus Adam, D et attraxit eum foras de paradiso rete suo : et cooperuit illum sagenis suis, variis et multiplicibus dolis atque fallaciis. Idcirco lætabitur, et decipulas suas plus arbitrabitur esse quam præceptum Domini. Et immolabit non hamo (qui perversus sermo intelligitur, et adhuc in principio constitutus), sed reti suo, quia pinguiissimas in ipso hostias comprehendit. Et : *Per unum hominem peccatores constituti sunt plurimi* (Rom. v, 19), et in Adam omnes mortui sumus*

pariter de paradiso ejecti. Unde et cibi ejus electi sunt : ut, secundum Psalmistam : *Quærat a Deo escas sibi* (Psal. ciii, 21), prophetas subvertere volens et apostolos. Et quia primum decepit hominem, quotidie universum humanum genus interficere non cessat. Potest autem et de hæreticorum accipi perversa multiplicique **607** doctrina, quod et ipsi hamo suo, et rete suo, et sagenis suis plurimos pisces capiant, et multa reptilia comprehendant, et idcirco lætentur, et sermonem suum quo decipere et persuadere potuerunt, quasi Deum adorent, et illum colant, illum exspoliant : ipsi omni arte deserviant, per quem sciant a se tantas victimas interfectas, et tantos potentium ^a atque sanctorum esse deceptos, quos pinguem partem et electas escas Scriptura nunc nominat. Propterea in similitudinem bestiarum, quæ gustatum semel sanguinem semper sitiunt, expandunt rete suum, et hoc omne eorum studium est, ut non paucos, sicut in principio, sed plures interficiant. Non ambigit de interfectione multarum gentium, qui tantam hæreseon et perversarum doctrinarum multitudinem diaboli viderit hamo, rete, sagenisque comprehensam : et tamen capturæ eorum finis interitus est.

(Cap. II. — Vers. 1.) *Super custodiam meam stabo, et figam gradum super munitionem, et contemplanbor ut videam quid dicatur mihi et quid respondeam ad arguentem me.* LXX : *Super custodiam meam stabo, et ascendam super petram, et contemplanbor ut videam* C *quid loquatur in* [Al. ad] *me, et quid respondeam ad correptionem meam.* Symmachus manifestius ^b est persecutus : *Quasi custos super speculam stabo, et stabo velut inclusus, et contemplanbor ut videam quid dicatur mihi, et quid respondeam, et contradicam adversum arguentem me.* Pro munitione et petra, in cuius locum Symmachus interpretatus est conclusum, in Hebræo ponitur MASUR (מצור), quod Theodotio gyrum, Aquila et quinta editio ^c circinum transtulerunt. Primæ causationi responderat Dominus : *Aspicite in gentibus, et videte, et admiramini, et obstupescite. Ad quam propheta quasi superioris dicti agens poenitentiam, temperaverat quidem questionem, dicens : Domine Deus meus, sancte meus, et non moriemur (Supra i, 12). Sed nihilominus cum veneratione et laudibus Dei ipsum fuerat sciscitatus : Mundi sunt oculi tui ut non videas malum, et respicere ad iniquitatem nescis (Ibid., 13). Quare non respicis super iniqua agentes, et taces, devorante impio justiore se? Et quæ esset justus devoratio, **608** excusatus in paribus est : ut fierent homines quasi pisces maris, et quasi reptilia. Et quod hamo, et sagena, et rete suo omnes ad interitum traherentur, et non esset finis interfectionis eorum. Itaque quæ propheta est, et propterea quærit, et dubitare*

^a Regin. ms. *tantos potentium a se esse deceptos.*

^b Verba est persecutus, Reginæ ms. nescit.

^c Verius hoc est, quod ex Reginæ ms. rescribimus, post Victor. circinum, pro quo legit Maritium.

circum. Consonat in subnexa expositione Hieronymus, ubi, *Et hoc, luquit, gyro et circino, quasi mare sequar, ne, etc.*

dicit, ut quod illi responderetur, respondeatur omnibus : *Stabo*, inquit, *in specula mea*, id est, in prophetiæ meæ sublimitate, et videbo post captivitatem populi, et eversionem civitatis et templi, et deinceps quid sequatur. Vel certe ita : Custodiam omni diligentia cor meum, et stabo super Christum petram. Et hoc gyro et circino quasi muro sepiar, ne ad me leo rugiens possit irrumpere, et videbo quid mihi post secundam quæstionem respondeat Deus : et postquam mihi responderit, et me corripuerit male fuisse conquestum, quid ego quoque ei debeam respondere. Eleganter autem et miro sensu humanam describit impatientiam, quam in disceptationibus semper habere consuevimus : ut antequam nobis ex adverso aliquis respondeat, et sciamus in quo nos arguerit, ad respondendum paremur. Ex quo ostenditur responsionem non rationis esse, sed contentionis. Si enim esset ratio, responsio debuerat expectari, et sic videre utrum respondere deberet, an consentire rationabili responsioni. Sed et hoc notandum ex eo quod dixerat, *Ut videam quid loquatur in me*, propheticam Visionem et eloquium Dei non extrinsecus ad prophetas fieri, sed intrinsecus et interiori homini respondere. Unde et Zacharias : *Et angelus*, inquit, *qui loquatur in me* (Zach. 1, 9). Et in Psalmis : *Audiam quid loquatur in me Dominus* (Psal. LXXXIV, 9).

(Vers. 2 seqq.) *Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe visum, et explana eum super tabulas, ut percurrat qui legerit eum, quia adhuc visus procul, et apparebit in finem, et non mentietur : si moram fecerit, exspecta illum : quia veniens veniet, et non tardabit : ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso. Justus autem in fide sua vivet.* LXX : *Et respondit ad me Dominus, et dixit : Scribe visionem, et manifeste in buxum* [Al. buxo] *ut persequatur qui legit ea : quia adhuc visio* [Al. visioni] *in tempus, et oriatur in finem, et non in* 609 *vacuum. Si defecerit, sustine eum, quia veniens veniet, et non tardabit : si retraxerit se, non placebit animæ meæ in eo. Justus autem ex fide mea vivet.* Pro tabulis et buxo, quod Hebraice dicitur ALLUOTH [Al. LUTH] (לֹחֶטֶת), Symmachus interpretatus est paginas. Et ubi Septuaginta posuerunt : *Justus autem ex fide mea vivet*, omnes æqualiter transtulerunt, *ex fide sua vivet*. Denique Symmachus significantius interpretans ait : *Justus autem per fidem propriam suam vivet*, quod Græce dicitur, *ὁ δίκαιος τῆ ἑαυτοῦ πίστεως ζῆσει* : BAEMONATHO (בְּאֵמוּנָתוֹ) quippe, quod interpretatur *in fide sua*, si JOD et non VAU litteram haberet in fine, ut Septuaginta putaverunt, et legeretur BAEMONATHI (בְּאֵמוּנָתִי), recte transtulissent, *in fide mea*. Nunc autem similitudo litteræ VAU et JOD, quæ mensura tantum inter se distant, causa erroris fuit. Hoc quare dictum sit, sequens disputatio comprehendit. Juxta repromissionem quæ ad sanctum

^a Regim. ms. ut *currat*, quæ proprie Aquilæ et Symmacho tribuitur interpretatio, *ὅπως τρέχῃ*.

^b Hunc locum depravatum invenies in antiquis editionibus, tam in ordine Græcorum verborum, quam in lectione contextus Hebraici. Conferat qui

virum in Isaia sit, dicens : *Adhuc loquente te, dicam, ecce adsum* (Isai. LXV, 24), nunc quoque propheta respondit Dominus, et præcepit ut scribat visionem, et digerat [Al. dirigat] eam super tabulas, id est, manifestius scribat. Tabulas autem puto illas, de quibus et apostolus loquitur ad Corinthios : *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris : quæ cognoscitur et legitur ab omnibus hominibus : manifestati, quoniam estis epistola Christi, ministrata* [Al. manifestata] *a nobis, et scripta non atramento, sed spiritu Dei viventis, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (II Cor. III, 23). Sed et Salomon tale quid significat in Proverbiis dicens : *Describe eam super latitudinem cordis tui* (Prov. III, 3). Scribere autem jubetur planius, ut possit lector

B currere, et nullo impedimento velocitas ejus, et legendi cupido teneatur. Et hoc præcipit, quia adhuc visio procul est, et in tempore constituta. Et cum finis rerum advenerit, tunc etiam ille veniet, et probabitur prophetia vera opere completa. Quod si forte pro cupiditate tua, o lector, et videndæ visionis ardore, paululum tibi visum fuerit moram facere quod promissum est, noli desperare venturum ; sed exspecta patienter : me enim habes, qui tibi polliceor et dico : *Veniens veniet, et non tardabit*. Si quis autem incredulus est hujus sponsionis meæ, 610 et me dicente, *veniens veniet, et non tardabit*, cœperit ambigere, et in se tacitus fluctuare, putans non esse venturum quod moratur ad tempus ; hic meæ animæ displicebit, juxta illud : *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea* (Isai. 1, 13).

C Quod autem animam suam Deus dixit, pro mente et cogitatione debemus accipere, ut sit intellectus : meo sensui displicebit. Sicut autem displicebit ille qui, me promittente, dubitaverit venturum esse quod spondeo ; ita justus qui crediderit promissioni meæ, vivet in fide sua. His quasi lineis capituli hujus pictura descripta est. Quod autem dicit, hujuscemodi est, ita dumtaxat ut et translationem Septuaginta misceamus. Scribe in corde tuo, et quasi parvuli qui prima elementa accipiunt litterarum, curvos apices et trementem manum in buxo erudiunt, et ad recte scribendum meditatione consuescunt : ita tu quoque qui ex persona ambigentis locutus es populi, in tabulis cordis tui et in buxo pectoris scribe quod dico.

D Visio enim est quæ promittitur jubeturque describi, et scribi manifestius, ut nullo involvatur nubilo, et nullis ænigmatum obscuratur ambagibus : manifesta spes manifestam habeat sponsionem. Hoc autem, o propheta, principio, non quod tu nescias (non enim esses propheta, si ignorares), sed ut quod tu manifestius scripseris, lector absque impedimento et difficultate possit legere atque percurrere ; quod Septuaginta transtulerunt : *ὅπως διώκη ὁ ἀναγινώσκων*, id est, *ut persequatur qui legit* ; juxta illum sensum,

vulnerit. MART. — Hanc Martianæus sententiam Græcorum traiectione verborum, dum emendare vult, depravat legens *πίστεως τῆ ὁ δίκαιος ἑαυτοῦ ζῆσει*. Nos quemadmodum et ab Eusebio laudatur, et jam inde ab Erasmi erat editio, repositimus.

qui ad Timotheum scribitur: *Persequere justitiam, et pietatem et fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem* (1 Tim. vi, 11). Et ad Romanos: *Hospitalitatem sectantes* (Rom. xii, 13). Et ad Corinthios: *Persequimini charitatem* (1 Cor. xiv, 1). Ipsa autem visio de qua tibi dixi: scribe visionem, et manifesta in buxo, ut possit persequi qui legit, adhuc in tempore constituto est, de quo Salvator ait: *Tempore acceptabili* [Al. *accepto*] *exaudi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi* (Isai. xlix, 8). Et orietur in consummatione mundi, et in extrema diei hora, de qua loquitur et Joannes: *Filioli, nunc hora novissima est* (1 Joan. ii, 18). Et non frustra veniet: salvabit enim multos, et cum reliquis Israelitici populi **611** multitudinem gentium congregabit. Quod si paululum se subtraxerit, et votis tuis, lector, qui legere juberis in buxo, et in tabulis, quas propheta descripsit, venire tardius visio cœperit, exspecta eam: quia veniens veniet, et non tardabit. Si autem dubitaverit fides tua, et putaveris non evenire quod spondeo, habebis pro grandi pœna quod mœ animæ displicebis. Justus autem qui credit verbis meis, et de his non ambigit quæ polliceor, habebit præmium a vitam sempiternam. Nec statim debes arguere vel in te interficiendo, vel in illo vivificando, quod apud me acceptio personarum sit, quia ipse vivificationis suæ causa est, qui ex fide sua vivit: sicut tu ex eo quod te subtraxisti, et credere noluisti, displicuisti animæ mœ. Manifeste autem in his de adventu Christi propheta est. Unde et proposita quæstio solvitur, quod donec ille veniat, iniquitas dominetur in mundo, et judicium non perveniat ad finem: et verus Nabuchodonosor capiat rete suo et sagena homines quasi pisciculos, et rationale [Al. *rationale*] animal quasi reptile, non habens principem. Porro quod pro visione interpretati sumus, quia adhuc visus procul: et si moram fecerit, exspecta illum, id est, visum: non putet aliquis errore deceptus pro visione quæ est generis feminini, visum posuisse, qui est generis masculini, et minus usitatum est in Latino. Siquidem *hazon* (חזן), quod Aquila interpretatur *ὄραματισμόν*, apud Hebræos genere masculino visus dicitur, et usque ad finem sub eodem genere visionis, id est, visus, masculina declinatio conservatur. Septuaginta autem dicentes, *scribe visionem*: et postea, *si defecerit, sustine eum: quia veniens veniet, et non tardabit: si subtraxerit se, non placebit animæ mœ in eo*, primum interpretati sunt visionem genere feminino, quæ apud Hebræos, ut diximus, masculini est. Deinde secundum Hebraicum genus, ubi declinatur masculine, *sustine eum, et non placebit animæ mœ in eo*, ipsi quoque masculino genere declinave-

^a In Regina: ms., *præmium nomine vitam sempiternam. Nec statim debes arguere vel in te interficiendo, vel in illo, etc.*

^b Hieronymus, inquit Victorius, tam hic, quam Galat. iii, testatur LXX scripsisse: *Justus autem ex fide mea vivet*. Quam lectionem antiquissimus Vatcanus codex retinuit: habent enim ὁ δὲ δικτός ἐκ πίστεως μου ζήσεται; ex quo apparet Rom. i ita

runt. Cum utique **612** debnerint juxta id quod primum interpretati sunt visionem, etiam in reliquis femininum genus ponere visionis, ut dicerent, *exspecta eam: quia veniens veniet: quod si se subtraxerit, non placebit animæ mœ in eo*, id est, in visione. Hæc propterea, ne quod sciebat, videretur latere. Cæteram non ignoro secundum interpretationem eorum posse et ita accipi: Scribe visionem in qua Christus repromittitur, et prophetiæ tuæ vel in buxo, vel in tabulis, vel, ut Symmachus transtulit, *paginis*, hunc tece sermonem, quod tempore constituto, et in consummatione mundi veniat Filius meus, qui salvet oves perditas domus Israel, et alias quoque oves antiquis ovibus copulet, et unum efficiens gregem jungat duas virgas, quas Ezechiel, id est, *virtus Dei*, sociatas et sibi invicem coherentes tenet in prophetali manu (Ezec. vii). Quod si paululum, o propheta, vel tu, popule (ex cujus persona dubitare visus est et propheta meus), se subtraxerit Christus, et visus fuerit retardare, exspecta illum, veniens enim veniet, et non tardabit; et cætera quæ jam supra exposuimus. Porro quod Apostolus LXX magis testimonio abusus est, ad Romanos scribens: *Justus autem ex fide mea vivet* (Rom. i, 17), et non eo quod habetur in Hebraico, causa perspicua est. Scribat enim Romanis, qui Scripturas Hebræicas nesciebant: nec erat ei cura de verbis, cum sensus esset in tuto, et damnatum ex eo præsens disputatio non haberet. Alioquin ubicumque diversus est sensus, et aliter scriptum est in Hebraico, aliter in LXX, nota eum ubi his testimonii quæ a Gamalielæ doctore legis diceret.

(Vers. 6 sequ.) *Et quomodo vinum potantem dicitur, sic erit vir superbus, et non decorabitur, qui dilatavit quasi infernum animam suam, et ipse quasi mors, et non adimpletur. Et congregabit ad se omnes gentes, et coacervabit ad se omnes populos. Nam quid non omnes isti super eum parabolam sument, et loquelam signatum ejus, et dicent: Væ ei qui multiplicat non habet: usquequo aggravat contra se deum suum? nam quid non **613** repente consurgens qui mordet te: et suscitabuntur lacerantes te, et eris in rapinam eius? Quis n spolasti gentes multas, spolabunt te omnes qui tibi qui fuerint de populis propter sanguinem hominum, et iniquitatem terræ, civitatis et omnium habitantium in ea. LXX: Qui autem arrogans est et contemptor, et superbus, nihil perducti ad finem: qui dilatavit sicut infernum animam suam, et iste quasi mors, non adimpletur. Et congregabit ad se omnes gentes, et accipiet ad se omnes populos: nonne universa hæc adversum eum parabolam sument, et propositionem ad navigationem ejus, et dicent: Væ qui multiplicat sibi que sunt sua: usquequo aggravat torquem suam gratiæ,*

quoque legendum esse. Hebræorum autem *x* scribitur: *Justus autem meus ex fide vivet*, veluti vox per ex sequentibus pendeat, sicut pendet Num. iii: ἐν τῷ ἐλθεταί μου τὸν ζῆλον. Similitudo *jod* et *da* in voce *דַּוְדָּא* diversitatem induxit.

^c Ad Hebraicum et Vulgatam editionem Victorius restituit, *Congregavit, et coacervavit*.

qui: subito consurgent mordentes eum, et vigilabunt insidiatores tui, et eris in rapinam illis? Quia tu exspoliasti gentes multas, exspoliabunt te omnes reliqui populi propter sanguinem hominum et impietates terræ, et civitatis, et omnium habitatorum ejus. Cum hæc de Christi adventu sint repromissa, sive, ut quibusdam placet, de visionis fine, et de completionem auxilii Dei: quod qui crediderit esse venturum, vivet ex fide sua: qui vero incredulus fuerit, Domini animæ displicebit: Nabuchodonosor rex Babylonius decipietur superbia sua. Et quomodo vinum contra potantem facit, et postquam surrexerit, neque pes, neque mens suum officium tenent; omnisque lætitia, et mentis exhilaratio vertitur in ruina: sic vir superbus non decorabitur, nec voluntatem suam a perducet ad finem, et juxta Symmachum οὐκ εὐχαρίσσει, hoc est, in rerum omnium erit penuria. Qui, quasi mors et infernus, non saturatur occisis: et omnes gentes cunctosque populos suo imperio subjugans, finem avaritiæ non putavit. Nonne cum inebriatus fuerit poculo Domini, et merace calice consopitus, omnes super eum per comparationem loquentur, πρόβλημα? Væ ei qui totum orbem vastans, non saturatur rapinis, nec desinit exspoliare jara nudos, et ad hoc tantum sævit, ut devoret, et iniquitatis et prædæ onere quasi gravissima torque se deprimat. Simulque considera quam eleganter multiplicatas divitias densum appellaverit latum. Nunquid 614 non repente consurgent Medi atque Persæ, qui Babyloniorum imperium destruentes, mordeant eum primum, et postea laocerent: statque eis Nabuchodonosor in rapinam, et vastator totius orbis exspolietur a reliquis populis, qui manum et crudelitatem illius evadere poterunt? Hoc autem ei fiet propter sanguinem hominis, id est, Judæ, et iniquitatem terræ, videlicet Israël, et civitatis, haud dubium quin Jerusalem et omnium habitantium in ea generaliter populum significans. Discutiamus et Septuaginta. Omnia quæ de Babylone et Nabuchodonosor diximus, referri possunt ad mundum istum, et ad diabolum, qui vane arrogans et superbus, et aliquid esse se credens, nihil perducet [Al. perducit] ad finem. Siquidem conatus ejus et omnis labor habebit interitum: qui in similitudinem inferni, et mortis, non saturatur occisis, et omnium gentium deceptione lætatur, et ad se populos congregat. Qui cum eum viderint missum in Abyssum, et tartaro traditum, ea quæ in prophetis parabolice, et ἀνεµατωδῶς legerant, videntes esse completa, et interpretantes super eo, consona voce memorabunt: Væ diabolo, qui multiplicavit sibi non sua. Væ pernici, quæ congregavit

^a Regiæ ms., voluntatem suam nihil perducet ad finem, et juxta Symmachum οὐκ εὐχαρίσσει, quod præ εὐχαρίσσει placet.

^b Idem Regiæ ms., sævit et defurit, ut iniquitatis et prædæ, etc.

^c Rursum Regiæ ms. cum particulam non habet. Mox ad ejus fidem, junctis septem Florentiæ, unoque Brixia penes Victor. ms., tradetur repositus

A quæ non peperit. Usquequo? vel increpantium est vox ista, vel judicii diem demonstrantium. Et aggrans torquem suam infinito pondere. Et pulchre, quia arrogans et superbus est (superbia autem proprie in extensione colli et cervicis erectione monstratur), torques gravissima sit, ut curvet quod fuerat erectum. Et istud eveniet quia subito consurgent qui mordeant eum, vel angeli, e cum quibus diabolus tradetur in pœnam, vel qui ab eo tenti fuerant, agentes postea penitentiam: et ad Christi vexilla conversi, mordebunt eum, juxta illud quod alibi dicitur: Viri pacifici tui posuerunt insidias tibi (Jerem. xxviii). Denique sequitur: Et evigilabunt insidiatores tui, id est, quos ante consopieras, quos inebriaveras, illorum insidiis subjaebis, vastantium regnum tuum, et eos qui captivi fuerunt in Christi turmas redigentium. Tu enim deprædatus es gentes multas, et Judaicum populum 615 ornatu et vestibus, quas ei dederam, spoliasti: idcirco omnes reliqui populi, qui tuo imperio non subjecerint [Al. subjecere] cervicem, spoliabunt te, et nudum facient. Quia et tu interfecisti gentes plurimas, et sudisti sanguinem earum. Sed et terræ impietas, id est, Judaicæ, et civitatis Jerusalem, et omnium habitatorum ejus (qui dixerunt adversum Creatorem suum: Crucifige, crucifige eum: sanguis ejus super nos et super filios nostros [Joan. xix, 6], revertetur in caput tuum, et exspoliationis tuæ causæ erunt. Potest autem hoc ipsum et de Antichristo interpretari, qui intantum erit arrogans et superbus, ut in templo Dei sessurus sit, faciens se Deum. Et, quasi infernus et mors, tantos interficiet, et ad se congregabit, ut, si fieri possit, decipiat etiam electos Dei (Marc. xiii). Congregabit quoque ad se omnes^d gentes, et universos populos in suum ducet errorem. Qui cum postea interfectum illum spiritu oris Christi viderint, intelligent vera esse quæ de eo ante prædicta sunt, et dicent omnia quæ sequuntur, eadem intelligentia, qua exposuimus super diabolum. Quod autem dicit, exspoliabunt te omnes reliqui populi propter sanguinem hominum, et impietatem terræ, et civitatis, et omnium habitantium in ea, reliquos populos sanctos intelligamus, qui Antichristo non servierunt, a quibus exspoliabitur impius propter impietatem quam exercuit in universam terram, et vastationem civitatis Ecclesiæ, et persecutionem omnium, qui habitaverunt in ea. Tanta enim vastitas, et tanta impietas in fine rerum, Antichristo sæviente, grassabitur in Ecclesiis, et multiplicata iniquitate multorum, intantum refrigescet charitas (Mat. xxiv), ut Dominus qui cordis arcana cognoscit, et quod futurum est, non ignorat, dixerit: Putas, re-

pro traditur, quod post Victorii correctionem perperam Martian. retinuit. Liqueat, sermonem esse de die judicii, atque illud, *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*, etc.

^d Deerat vox gentes, quam e nostris mss. sufficimus. Unus Regiæ, omnes gentes, ut universum populum in eum ducat, etc.

niens *Filius hominis inveniet fidem super terram* (*Luc. xviii, 8*)? Possumus quoque secundum Joannem apostolum (qui scribit: *Sicut audistis quia Antichristus veniet, nunc autem Antichristi multi sunt* (*I Joan. ii, 18*): unde et cognoscimus quoniam novissima hora est) omnes hæreticos, et universum dogma perversum arrogantium sibi scientiam, et simplicitatem Ecclesiæ contemnentium, qui nihil perducunt ad finem, sed ^a delectantur moribus plurimorum, arrogantes **616** et superbos dicere, et totam continentiam capituli super eorum intelligentiam temperare: qui vere multiplicant sibi non sua, et quasi gravissimum lutum et ponderosam torquem, qua pertrahantur ad pœnas, sibi ^b congregantes, spoliant gentes multas, et effundunt sanguinem hominum, et impietatem exercent in Ecclesiam et in omnes habitatores ejus. Sed reliqui populi, Ecclesiastici videlicet viri, qui non fuerint eorum errore decepti, subito consurgent, et evigilabunt quasi de gravi somno, et mordebunt eos, et insidiabuntur illis, et habebunt eos in prædam. Quidam putant hoc quod dicitur: *Væ qui multiplicant sibi quæ non sunt sua*, et cætera, de divitiis posse accipi, qui possessionum terminos dilatant, et ea quæ non sunt hominis, hominis arbitantes, congregant sibi, a quibus subito relinquuntur. Quod autem non sit hominis, id est, animalis rationabilis, terrena possessio, et Dominus demonstrat, dicens: *Si in alieno non fuistis fideles, quod vestrum est, quis dabit vobis* (*Luc. xvi*)? totumque capituli textum super hac persona edisserunt. Sed nescio an possint quæstionis et solutionis prophetiæ ordinem servare.

(Vers. 9.) *Væ qui congregat avaritiam malam domui suæ: ut sit in excelso nidus ejus, et liberari se putat de manu mali: cogitasti confusionem domui tuæ: concidisti populos multos, et peccavit anima tua. Quia lapis de pariete clamabit, et lignum quod inter juncturas ædificiorum est, respondebit. LXX: O qui multiplicat avaritiam malam domui suæ, ut ponat in excelso nidum suum, et eruatur de manu malorum, cogitasti confusionem domui tuæ: consumpsisti populos multos: et peccavit anima tua; propter quod lapis de pariete clamabit, et scarabæus de ligno loquetur ea.* Adhuc ad ipsum sermo est, qui sibi coacervet mala, et divitiarum multitudinem non intelligat causam esse ruinæ suæ domus; simulque per metaphoram superbix arguitur, quod ad avium similitudinem in excelso posuerit nidum suum, et arbitratus sit erui se de manu mali, id est, numquam venire in hostium potestatem: quod superbix consilium, et arrogans cogitatio finem habuit ignominiam. Interfecisti populos multos, et in aliis occidendis contra animam **617** tuam desævisti, et in tanta [Al. in tan-

^a In aliquot mss., sed delectentur morsibus plurimorum.

^b Ms. Regin., sibi congregant, sive spoliant gentes, etc.

^c Ex uno, quod sciam, Hieronymo locus iste Sallustii recensetur in Fragmentorum libro vi. Legimus vero nos e Reginæ ms., *inclityi præ mortalibus*

[Al. in] crudelitate bacchatus es, ut, si dici potest, lapides civitatis et ligna parietum quos subvertisti, tuam ferociam clamitent. Tale quid et Dominus in Evangelio contra Phariseos objurgantes, quare non increparet pueros acclamantes sibi: *Osanna in excelsis filio David, benedictus qui venit in nomine Domini, Osanna in excelsis. Non legistis, inquit, quia scriptum est* (*Psal. viii, 3*): *Ex ore infantium et lactentium perfectisti laudem? Et si isti tacuerint, lapides clamabunt* (*Matth. xxi, 9, 16*). Licet enim plerique ita intelligendum putent: si Judæi tacuerint, multitudo me gentium confitebitur: tamen hæc est expressior et verior intelligentia: etiamsi homines tacerent [Al. taceant], et signorum meorum multitudinem lingua invidens non loquatur; tamen lapides ipsi, et fundamenta murorum, et parietum ædificatio meam poterunt magnitudinem personare. Quod ut significantius fiat, ponamus literaturæ quoque secularis exempla. Crispus (*Sallustius*) loquitur in historiis: « Saguntini fide atque ærumnis inclityi, præ mortalibus, studio majore quam opibus, quippe apud quos [Al. queis] etiam tum semirutæ mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. » Simile quid et Tullius ad Cæsarum pro Marcello: « Parietes, medius fidius! (ut mihi videtur) hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum et suis sedibus. » Porro quod nos interpretati sumus: *Et lignum quod inter juncturas ædificiorum est, respondebit*: pro quo Septuaginta posuerunt: *Et scarabæus de ligno loquetur ea*, manifestius more suo transtulit Symmachus, καὶ συνδεσμὸς οἰκοδομῆς ξύλινος ἀποφθέγγεται αὐτὰ. id est, et junctura ædificii lignea loquetur ea. Theodotio quoque, καὶ συνδεσμὸς ξύλου φθέγγεται αὐτὰ: necnon et quinta editio, καὶ συνδεσμὸς ξύλου φθέγγεται αὐτὰ: quæ et ipsæ interpretationes cum Symmachi et nostra interpretatione concordant; quod enim lingua Hebraica dicitur שַׁרְפִּיִּים (סרפיים), lignum significat, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur; et vulgo apud Græcos appellatur ἱμάτωσι. Hoc est ergo juxta historiam quod prophetæ sermo **618** significat: lapides parietum qui a te destructi sunt, et ligna eorum ambusta tuam crudelitatem sonabunt. Reperi, exceptis quinque editionibus, id est, Aquilæ, Symmachi, Septuaginta, Theodotionis, et quinta, in duodecim prophetis et duas alias editiones, in quarum una scriptum est: *Quia lapis de* [Al. in] *pariete clamabit quasi vermis in ligno loquens: et in altera: Lapis enim de pariete vociferabitur, et* ^d *σκόληξ de ligno loquetur ea.* Sed et Aquila aliud quiddam quam nos diximus posuit, καὶ μάζα, id est, et massa de ligno respondebit. Quorum interpretatio

studio majore quam, etc. Vulgati libri alii, *inclityi præ mortalium studium majores*; Martiani., *inclityi, præ mortis studium majores*, etc.

^d In Regin. ms. hic atque infra καλεός, quod est, *capula, culeus*, pro σκόληξ, id est, *vermis*, legitur.

quid sibi velit, in Septuaginta translatorum expositione dicemus, in quibus pro *væ*, *o* positum est, et dirigitur sermo vel ad diabolum vel Antichristum, vel ad hæreticos, qui multiplicant sibi avaritiam malam. Mala autem dicitur avaritia, ad distinctionem bonæ, ut sit bona avaritia doctoris Ecclesiastici, qui numquam satiatur multitudine sectatorum, et quanto plures habuerit discipulos, tanto magis ad doctrinæ studium concitetur. *Væ* ergo ei qui multiplicet sibi avaritiam pessimam, ut congreget domui suæ conventicula perversa, et ponat in alto nidum suum, ut eruatur de manu malorum. Pollicentur enim et diabolus et Antichristus et hæretici, eos qui suum dogma suscipiant, fore in cœlestibus possessuros regna cœlorum, et gehennæ incendia non sensuros. Et cum hæc repromiserint, consilium ipsorum ad perfectum venire non poterit: sed erit consilium confusionis et ignominie domus [Al. domui] eorum, postquam quæ fuerant repromissa, falsa ipse rerum finis ostenderit, cum [Al. tunc] probabitur confusionis esse consilium, non salutis. Iste, ut diximus, perversitatis doctor consumpsit populos multos, et quanto plures habuit in comitatu suo, tanto magis deliquit contra animam suam. Denique Ecclesie ejus lapides, et *κάρθαρος*, id est, *scarabæus* de ligno, clamabunt contra avaritiam superbi, eo quod omnes gentes sua persuasione deceperit. Lapidem, stolidam corda credentium doctrinis hæreticorum possumus intelligere, et *scarabæum* de ligno, magistrum quosque perversos, qui turpis lucri gratia **619** assumentes prædicationem crucis, loquuntur ex utero. Deus enim eorum venter est, et omnia ciborum causa faciunt, qui rediguntur in stercus (quia *scarabæus* vel *cantharus* vermis est stercoris); et ad hoc tantum assumunt crucem, ut avaritiam et superbiam magistri sui diaboli doceant ore vipereo. Si quando videris hæreticorum quempiam, quasi recondita et occulta mysteria contra Ecclesiam loqui, et domum diaboli domui præferre Christi, dicito: *Lapis de pariete* clamat, et *cantharus* de ligno loquitur. Legi in cujusdam volumine, propterea *cantharus* super hæreticis intelligi, quia dogmata habeant stercorei comparanda. Unde et Apostolus, doctrinæ veteris errorem dicit se reputasse in *scybala*, id est, in *stercora* (*Philipp.* III). Non quod Lex vetus, ut Manichæi arbitrantur, ad comparisonem Evangelii *scybala* computetur (quod impium est dicere, cum unius Dei utrumque sit Testamentum), sed quod doctrinæ Pharisæorum, et præcepta hominum, et Denterosis (*δεντερώσεις*) Judæorum *stercora* dicantur ab Apostolo. Scio quemdam de fratribus, lapidem, qui de pariete clamaverit, intellexisse Dominum Salvatorem, et *scarabæum* de ligno loquentem, latronem qui Dominum blasphemaverit: quod licet *p'ie* possit intelligi: tamen quomodo cum universo prophetie contextu possit aptari, non invenio. Sunt nonnulli qui putent *cantharus* de ligno loquentem, et ad Salvatoris personam referri posse, quod impium esse ex ordine ipso sermonis apparet. *Cantha-*

rus enim *de ligno loquetur ea*, non intelligitur in bonam, sed in malam partem, id est, loquetur avaritiam pessimam multiplicantis adversus domum suam, et confusionem diaboli, et cætera quæ de iniquitate ejus et scelere præcesserunt. Quod autem ait *Aquila*, *et massa de ligno respondebit*, Massam referimus ad illum sensum, quem Dominus posuit in Evangelio: *Cavete vobis a fermento Pharisæorum* (*Matth.* XVI, 11). Cumque dubitarent apostoli, et quidnam esset, scire non possent, Evangelista interpretatus est, dicens: *Dixerat autem eis de doctrina Pharisæorum*. Recte igitur doctrina hæreticorum de ligno loquitur: aliter enim persuadere non possunt, nisi gloriam ligni suæ perversitati præferant. Necnon et illud quod dixeramus: *Quia lapis de pariete* **620** *clamabit, sicut vermis in ligno loquens* [Al. loquitur], vel *lapis de pariete vociferabitur, et σκώληξ de ligno loquetur ea*, quidam e nostris vermem in ligno loquentem illum esse aiunt, qui dicit in psalmo: *Ego autem sum vermis et non homo* (*Ps.* XXI, 7); et avem vocalem ad ejusdem personam referunt, qui ait: *Factus sum quasi passer solitarius in tecto* (*Psal.* CI, 8), et cætera his similia.

(Vers. 12 seqq.) *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus, et præparat urbem in iniquitate*: numquid non hæc sunt a Domino exercituum? laborabunt enim populi in multo igne, et gentes in vacuum, et deficient: quia replebitur terra, ut cognoscant gloriam Domini quasi aquæ operientes mare. LXX: *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus, et præparat urbem in iniquitatibus*: nonne hæc sunt a Domino omnipotente? et defecerunt populi multi in igne, et gentes multæ coangustatæ sunt: quia replebitur terra ut cognoscat gloriam Domini, quasi aquam ad operiendum maria. Nulli dubium est quin juxta litteram adhuc contra Nabuchodonosor loquatur sermo propheticus; et plangat eum quod ædificet Babylonem in sanguinibus, et plurimorum ruinis ac mortibus illius mœnia construat. Qui quia hoc fecerit urbi, quam in sanguinibus construxerat, postea quæ a Domino inferantur, auscultat. Sequitur enim: *Numquid non hæc a Domino sunt exercituum?* id est, quæ dicuntur. *Laborabunt populi in multo igne, et gentes in vacuum*, id est, incensa Babylone, frustra populi laborabunt, et nitentur in nihilum, et deficient populi gentis Chaldaicæ. Quia replebitur terra ut cognoscat gloriam Domini, id est, cum Babylon fuerit eversa, manifesta fiet omnibus potentia virtutis Dei, quasi aquæ operientes mare: sic gloria Domini terra universa complebitur, sicut aquæ alveum et fundum contingunt maris. Hæc ut diximus, juxta litteram. Cæterum perspicuum est, quod et diabolus, et Antichristus, et hæreticorum perversa doctrina ædificent civitatem in sanguinibus, id est, Ecclesiam suam in eorum quos deceperunt, interitu, et præparent urbem in iniquitatibus, loquentes contra Deum iniquitatem, et ponentes in excelso os suum. Quod cum fecerint, manifeste ostenditur, quia ex semetipsis ædificent civitatem in sanguinibus, et præ-

parent eam in iniquitatibus. Sequitur enim : **A** quasi aquis, ita sermonibus et doctrina ejus universus mundus cooperitus est. **621** Non sunt hæc a Domino omnipotente? Id est, talis **621** ædificatio non est a Domino sabaoth, quem nunc LXX interpretati sunt, omnipotentem. Deficient enim multi populi, et quamvis infinitæ gentes in eorum ducantur errorem, tamen vel lassabuntur, quod magis significat *ὀλιγοψύχιστον*: vel certe coarctabuntur in angustum, et Ecclesiæ multitudini non poterunt comparari. Illis quippe in igne deficientibus (quod sentitur, aut diaboli principis sui igne consumptis, aut certe succensis igne Domini, de quo ait : *Ignem veni mittere super terram, et quam volo ut ardeat* (Luc. xii, 49), et de priore cursu retractis, et agentibus pœnitentiam, et cœptum iter deserentibus, quod sonat *ὀλιγοψύχιστα*), replebitur universa terra gloria Domini, quando ad prædicationem apostolorum in universum orbem exierit sonus eorum, sicut aquæ operientes mare (Psal. xviii), id est, ut omnem saluginem, et amaritudinem sæculi, quam terra biberat, plente desuper diabolo, aquæ Domini operiant; et efficiant maris locum et amaritudinis pristinæ non apparere. Unde et in psalmo dicitur, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum lecta sunt peccata* (Psal. xxxi, 1). Potest autem (quamquam non conveniat ordinis lectionis, nec ad præsentem Scripturæ textum faciat) et super Jerusalem intelligi civitatem plenam sanguine prophetarum, de qua Scriptura commemorat (Matth. xxiii), quod redundaverit in ea sanctorum sanguis a porta usque ad portam. Et quæ dicit in Domini passione : *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Ibid., xxvii, 26). Et ad quam Deus loquitur in Isaiâ : *Cum levaveritis manus ad me, non exaudiam vos: manus enim vestras sanguine plenas sunt* (Isai. i, 15). Hæc ædificata est in iniquitatibus: in qua juxta eundem prophetam justitia dormivit. Nec est ædificatio ejus a Domino sabaoth. Unde defecerunt populi multi in igne: et gentes multæ lassatæ sunt eo tempore quo Vespasiani et Titi circumdata est exercitibus, et ad diem solemnem Paschæ venientes, urbe quasi carcere sunt reclusi: **622** et fame et penuria defecerunt, et usque ad extremas ruinas Hadriani eos perduxit obsidio [Al. obsidiana]. Subversa autem civitate sanguinum, et urbe iniquitatum, et populis igne consumptis, et gentibus quæ ad auxilium eorum venerant, huc illucque dispersis; et dimittentibus lassas manus, repleta est universa terra gloria Christi, et

sus mundus cooperitus est.

(Vers. 15 seqq.) *Væ qui potum dat amico suo, mitens sel suum et inebrians, ut aspiciat nuditatem ejus. Repletus^a est ignominia pro gloria: bibe tu quoque, et consopire: circumdabit te calix dextera Domini, et vomitus ignominia super gloriam tuam: quia iniquitas Libani operiet te, et vastitas fumentorum [Vulg. animalium] deterrebit eos, de sanguinibus hominum et iniquitate terræ, et civitatis, et omnium [Al. hominum] habitantium in ea. LXX: Væ qui propinat proximo suo subversione turbida, et inebrians, ut aspiciat in opulentiis eorum: saturitatem ignominia^b de gloria bibe et tu: et commovere, circumdedit te calix dextera Domini, et congregata est ignominia super gloriam tuam: **B** quia impietas Libani operiet te, et miseria bestiarum terrebil te: propter sanguinem hominum, et^c impietates terræ et civitatis, et omnium habitantium in ea. Pro subversione turbida, Symmachus interpretatus est, *καὶ ἀπὸν ἀπρίτως τὸν θυμὸν ταυτοῦ*, id est, et emittens absque judicio furorem suum. Theodotio^d *ἀπὸ χύσεως σου*, quod interpretatur *ab effusione tua*. Quinta editio *ἔξ ἀποδοκίμου ἀνατροπῆς τῆς ὀργῆς σου*, quod significat, *de subversione insperata iræ tuæ*. Aquila, *ἔξ ἐκτρέψεως χόλου σου*, quod possumus vertere, *de emissionem furoris tui*. In alia editione reperi, *οὐκ ἐπιπορεύσει τὸν ἑταῖρον ἐκεῖ ἀλλὰ κτερομένην*, quod ipsum in lingua nostra sonat: *Væ qui potum dat amico suo turbinem volentem*. Sed et alibi translatum legi: *Væ qui potum dat proximo suo ἐπιστασιν ὀχλουμένην*, id est, *amentiam turbidam*. Hoc propterea ut verbum Hebraicum *מַסְפָּה* (*ἄσπασμα*), quod transtulerunt LXX subversionem, sciri **623** possit quanta apud omnes editiones varietate discordet. Igitur adhuc contra Nabuchodonosor invectio est, quod oblitus conditionis suæ, et quasi ignorans se esse hominem, alteri homini fel et amaritudinem propinavit. Possumus autem eum vel regem intelligere Judææ, vel generaliter omnes homines quod inebriaverit eos malis, et videret Sedecia et captivorum omnium nuditatem. Pro quo interpretatus est Symmachus et quinta editio, *ut videret ignominias eorum*. Dicuntur enim hæc per metaphoram ebrii hominis, et nuditate^e tarpali, quod Nabuchodonosor omnes inebriaverit calice furoris sui, cunctoque expoliatos viderit et captivos, **D** et illi qui quondam gloriosi fuerant, in ultimam reducti sint servitutem: hoc enim est quod ait: *Reple-**

^a Mutat Victor. ex Hebræo, Vulgataque editione, *repletus es*. Aliter vero in subnexa expositione Hieron. sentit.

^b Idem rescribit, *pro gloria*, quamquam in Græco sit *ἐξ ὀργῆς*, et Hebraice *מַסְפָּה*, *de gloria*; nam, inquit, Hieronymus sensum potius attendens, quam vim verbi, *pro gloria* vertit, sicque reliquit in Commentario.

^c Propterea quod singulari numero in Hebræo scriptum est, *מַסְפָּה*, vocem quoque *ἀσπείρας* absque articulo, qua usi sunt LXX, minori numero Victorius jure accipit, reponitque hic *impietatis*, *pro impletates*. Manifeste autem in Alexandrin. ms. *ἀσπείρας* legas.

^d Legerat Martian. uno verbo, nullo autem sensu, *ἀποχύσεως*, quod emendamus *ἀπὸ χύσεως*. Fortasse autem Theodotio integrus posuerit. *ἀπὸ χύσεως θυμοῦ σου*, *de effusione furoris tui*. Victor. *διψήσεται tua*. Mox *pro insperata*, Regii. ms. habet *subita*.

^e Ad fidem legi ms. restitimus *ἐκτρέψεως*: qua in lectione et Barberilius alter a Montfauconio laudatus consentit. Antea erat *ἐκτρέψεως*. Mox quoque emendamus *πορεύσει*, pro quo corrupte Martian. legit *πορεύεται*. Levia autem alia descriptionis mendæ taciti castigamus.

^f Vitiose erat in vulgatis libris, *nuditate turbid*: ms. nostri castigant.

tua est ignominia pro gloria, ut subaudiatur amicus, et proximus, sive consors regni, qui tuum, o Nabuchodonosor, calicem bibit. Unde quia inebriasti plurimos, tu quoque hibe de calice Domini et consopire: circumdaberis supplicii dexteræ Domini, et cum ignominia vomitus tui omnia quæ absorbueras, egeres, et de sublimi gloria ad ultima deduceres mala. Quia iniquitas Libani operiet te; superbia, inquit, tua et eversio templi, et rapina sanctuarii te depopulabitur atque vastabit. Et quia semel nominaverat montem Libanum, sub ejusdem translatione victimas, et sacrificia, vel certe multitudinem populorum, quæ interfecta est in Jerusalem, animalibus vel bestiis comparat, dicens: *Et vastitas animalium opprimet te*. Hoc autem omne patieris, quia vastasti Judam, subvertisti terram repromissionis, et civitatem Jerusalem omnesque habitatores ejus. ^a Adivi Liddæ quemdam de Hebræis, qui sapiens apud illos, et *θευτεπῶτης* vocabatur, narrantem hujuscemodi fabulam: Sedecias, inquit, a Nabuchodonosor rege cæcatus in Reblatha, hoc est, Antiochiæ, variisque irrisus modis, ductus est Babylonem (IV Reg. 25; Jerem. 39). Ubi cum quadam die Nabuchodonosor convivii festa celebraret, jussit ei dare potionem, qua hausta, venter potantis solveretur in fluxum: ac subito introductum ante ora epulantium, compulsamque vi ventris pollutum esse ^b 624 stercore, et hoc esse quod nunc hic Scriptura dicat: *Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum et inebrians, ut aspiciat nuditatem ejus, et ignominiam pro gloria*: quod scilicet ille qui rex potentissimus fuerat ad tale dedecus per eum sit deductus. Unde et comminatur ei Deus quod et ipse bibiturus sit hujuscemodi potionem, et passurus omnia, quæ passus est Sedecias, hoc quam ridiculum sit, me tacente, cognoscitis. Si enim quod sequitur: *Bibe tu quoque, et consopire, et circumdabit te calix dexteræ Domini, et vomitus ignominia super gloriam tuam*, non de calice intelligunt, sed de malis, quæ bibiturus est Nabuchodonosor: ergo et ille calix quo Sedecia propinatum est, mala sunt intelligenda, non, ut illi volunt, *καθαρτικόν*. Sin autem dicunt vere factum, et temperatam hujuscemodi potionem, ut supra retuli: ergo et calix istæ quem bibiturus est Nabuchodonosor, *καθαρτικῶν* æstimandus est plenus, ut Deus sabaoth et Dominus omnipotens pro vindicta magna Nabuchodonosor propinet *καθαρτικόν*, et faciat eum suo stercore pollui. Hoc adversus Judaicam traditionem. Veniamus autem ad intelligentiam spiritualem. Væ tibi, diabole, sive Antichriste, vel hæreticorum dogma perversum, qui doctrinis tuis et potione turbida inebriis [*Al. inebrians et subvertens et das*] populos deceptorum, et subvertis priorem fidem, dans eis potionem, non de Sijoa, non de Jordane, non de fontibus Israel, sed de torrente Cedron, et de flumine Ægypti, de quo Jeremias dicit: *Quid tibi et viæ Ægypti, ut bibas aquam Geon* (Jerem. 17, 18)? pro quo in Hebræo scri-

ptum est *שׂוּרָר* (שׂוּרָר), id est, *turbidam atque cæcitantem*: quamvis enim de paradiso Scripturarum flumina Ægypti exire credantur: tamen quia conculcantur pedibus Pharaonis, perdiderunt splendorem suum, et violata luto Ægyptio, versa sunt in torrentes, de quibus sanctus quod evaserit, gratulatur dicens: *Torrentem pertransivit anima nostra* (Ps. cxxii, 5). Quod si quis opposuerit torrentem Corath, de quo bibit Elias (III Reg. 17): et torrentem alium, de quo Dominus bibit in viâ (ita enim scriptum est: *De torrente in viâ bibit* [Ps. cix, 7]), hoc dicendum, quia quicumque in Ægypto fuerit, et in viâ hujus sæculi, quamvis Moyses et Aaron, quamvis ^c 625 Jeremias sit et Elias, tamen necesse est eum de tentationibus Ægypti et solitudinis bibere, unde et Domini sermo qui ob hoc carnem assumpsit, ut biberet de torrente, considerans majestatem suam dixit: *Pater, si possibile est, transeat calix iste a me* (Mat. xxvi, 39). Rursus videns se esse in Ægypto, et aquas non posse mundari, nisi ipse potasset, ait: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*. Hæc propterea, quia diabolus subversione et poculo turbido ac perversis quibusque doctrinis inebriet proximos, id est, rationale animal, et faciat eos quos deceperit, respicere ad speluncas suas. Ecclesiæ enim dogmata libera sunt: die gratulantur et lumine. *Qui autem inebriantur, nocte inebriantur* (I Thess. v, 7): et qui eos inebriant, non ducunt in atria Domini, quæ nulla tectorum premuntur umbra, sed in speluncas. Fecerunt enim domum Patris quæ fuerat domus orationis, speluncas latronum (Matth. xxi), pollicentes initiationes quasdam et mysteria, et recondita solumque hæreticis nota secreta, de quibus loquitur et Isaias: *Et manufacta omnia abscondent, inferentes in speluncas et in scissuras petrarum et foramina terræ* (Isai. ii, 18, 19). Non ingrediamur ergo in speluncas hæreticorum, nec abscondamur ibi, ubi impius Saul stercora doctrinarum suarum egerere consuevit (I Reg. xxiv): sed magis ascendamus ad speluncam excelsam montis Sina, ubi et Elias vidit Dominum (I Reg. xix), et Moyses posteriora ejus ante conspexit (Exod. xxxiii). Et Isaias de Domino clamitans: *Hic habitabit*, ait, *in spelunca excelsa* (Isai. xxxii, 16). Si quis autem non habet poculum turbidum et doctrinam hæreticam, et magister Ecclesiæ est, et omnia facit turpis lucri gratia, et vendit columbas in templo, hoc est dona sancti Spiritus, et in cathedra sacerdotali liberas suffocat aves, iste non facit quidem domum orationis speluncam latronum, sed facit domum Patris domum negotiationis. Post hæc sequitur: *Saturitatem ignominia pro gloria bibe tu, et commovere*, id est, o diabole, o dogma perversum, o hæretice, qui te putabas calicem esse aureum, quo inebriantur omnes gentes, ut viderent speluncas et secreta tua, pro gloriæ magnitudine replere saturitatem ignominia, et reputare in vas fictile opera manuum figuli: bibe et tu de calice Domini, de quo in psalmo ^d 626 dicitur: *Calix*

^a Regia. m. cum Victorio, *Audivi Liddæ, etc.*

in manu Domini, vini meri plenus mixto, et incli-
navit ex hoc in illud : verumtamen s[æ]x ejus non est eci-
nanita (Psal. LXXIV, 9). Et a priori sententia commo-
vere, et noli putare firma esse et stabilia, in quibus
primum stare cupiebas : quia circumdedit te calix
dexteræ (Al. dextera) Domini. Porro quia propi-
nasti proximo tuo subversione turbida, congregabitur
ignominia super te, et super gloriam tuam, quam
primum te habere credebas : istudque patieris, quia
impietas Libani operiet te, secundum illud quod di-
citur : *Et oratio ejus fiat in peccatum* (Psal. CVIII, 7).
Libanus enim mons juxta Græcum sermonem ὀμώ-
νομος est thuri : thus autem σύμβολον est spiritualis
thymianatis, quod est cultus Dei. Idcirco hæretico-
rum perversa oratio et non Evangelica simplicitate
directa, eis vertetur in peccatum, et impietas cultus
Dei operiet eos. Unde sequitur : *Et miseria bestia-
rum terreat te propter sanguinem hominum, et impie-
tates terræ, et civitatis, et omnium habitantium in ea.*
Et est sensus : Eos quos tuis fraudibus decepisti, et
de ovibus Christi fecisti esse bestias tuas, cum videris
in miseria, et pro errore sustinere supplicia :
tunc terreberis, tunc jacebis. Ac ne arbitreris me,
quia Libanum et ejus bestias nominavi, de brutis
animalibus, et non de hominibus loqui, manifestius
tibi dico : Sustinebis hæc, quia multorum hominum
fudisti sanguinem, quos Deo perire fecisti. Et exer-
cuisti impietatem in terra viventium, in terra man-
suetorum, et impietas tua in civitate quoque Domini
desavit, id est, in Ecclesia ejus; multosque qui ha-
bitabant in ea, impietatis tuæ fecisti esse participes.
Hoc sub persona hæreticorum dictum sit. Cæterum
si volumus de Antichristo intelligere; sive de dia-
bolo qui operaturus est in Antichristo, et iste calice
suo, quo Christi cupiet subvertere disciplinam, inebriabit
plurimos, ut ebrii ingrediantur speluncas
ejus : sed postquam finis advenerit, pro ea gloria
qua se magnificaverat, implebitur ignominia. Im-
plebitur autem, quia bibit suppliciorum calicem, et
commovebitur, nequaquam firmus in malitia sua, sed
trepidus, et sero pœnitens. Circumdabit enim eum
calix dexteræ Domini, qui est Dominus atque Sal-
vator, quando interfecerit eum spiritu oris sui, et
destruxerit **627** illuminatione adventus sui. Tunc
omnis ignominia quam sibi cogitationibus, factis,
sermonibus congregavit, veniet super gloriam ejus :
ut quantum ante putabatur inclutus, tantum postea
ignominia plenus sit. Blasphemavit enim in Deum, et
impietas quam exercuit in Libano, operiet eum, et
multorum hominum furor, qui adversum Dei Eccle-
siam debacchati sunt, ipsi imputabitur : nec poterit
elevare cervicem, sed terrore deprimetur in terram.
Multos enim homines interfecit, et totum orbem, id
est, Ecclesiam Christi et habitatores ejus sua impie-
tate vastavit. Sciendum igitur et hoc capitulum,

^a Penes Victor. verba, et juxta historiam, desiderantur.

^b Verba, sive ut in Hebræo scriptum est, Dora, quæ apud Martian. deerant, et facile ob ejusdem vocis

A quod nunc exposuimus, id est : *Væ qui potum dat proximo suo subversione turbida*; et priora tria in quibus dictum est : *Væ qui multiplicat sibi quæ non sunt sua*, et : *Væ qui congregat avaritiam malam domui suæ*, et : *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus*, et ^a juxta historiam, et juxta anagogen, vel adversum Nabuchodonosor, vel adversus diabolum et Antichristum et hæreticos posse æqualiter accipi.

(Vers. 18.) *Quid prodest sculptile, quia sculptil illud fctor suus, conflatile et imaginem falsam? quia speravit in figmento fctor ejus, ut faceret simulacra muta.* LXX : *Quid prodest sculptile, quia sculperunt illud; formaverunt illud conflatile, imaginem falsam? quia confidit fctor in figmento suo, ut faciat idola muta.* Consequenter superioribus (Al. in superioribus) de Nabuchodonosor dicitur, quod fabricatus sit statuam idoli Bel, et posuerit eam in campo Dura : ^b sive, ut in Hebræo scriptum est, Dora super quo plenus in Daniele legimus (Dan. III). Miratur itaque Scriptura regis amentiam et stultitiam, quia ipse jussit statuam auream fieri, et fctor confidat in simulacro quod sinit : quod quidem possumus et generaliter contra omnes idolorum accipere cultores. Nec putemus unum esse quod sculpitur, et conflatur. Sculpturam quippe possumus in lapidibus et in marmoribus accipere : conflatura vero in his metallis intelligitur, quæ solvi possunt atque conflare; verbi gratia, auro, argento, ære, plumbo, stannoque. Hoc dictum sit, ut juxta tropologiam scire possimus quid sit inter sculptile atque conflatile. **628** Legimus in

C Deuteronomio : *Maledictus omnis qui fecerit sculptile et conflatile, opus manuum artificis, et posuerit illud in abscondito* (Deut. XXVII, 15). Sculptile et conflatile reor, dogmata esse perversa, quæ ab his a quibus facta sunt, adorantur. Vide Arium sculpsisse sibi idolum creaturæ, et adorasse quod sculpsit. Cerne Eunuomium conflasse imaginem falsam, et conflationi suæ curvare cervicem. Signanterque Scriptura : *Et ponet*, inquit, *illud in abscondito*. Habent enim et ipsi orgia sua, et quasi ^c pro perfectis quibusque discipulis tradunt abscondita sacramenta, quæ si ad lucem processerint, statim quod ficta sunt, arguuntur. Nihil igitur eis proderit sculptura et conflatio sua. Sculptura, quæ refertur ad lapides, in his dogmatibus intelligitur, quæ stultitiam prima fronte demonstrant. Conflatio est ibi, ubi aliqua videtur esse ratio sapientiæ sæcularis, et velut quodam auro, ita disciplinis philosophorum et splendore eloquentiæ idolum conflatum est. Nihil ergo proderit figmentum fctori suo. Et mutum surdumque simulacrum adoratorem suum audire non poterit. Si quando videris aliquem nolle credere veritati, et ostensa suorum dogmatum falsitate, in cepto studio perseverare, congrue poteris dicere : *Sperat in figmento suo, et facit simulacra muta vel surda* : κωφὰ quippe apud Græcos

occursum solenni scribarum lapsu prætermittunt, e Reg. ms. aliisque editis libris sufficiunt. Levia alia emendamus.

^c Reg. mss. quasi perfectus, absque pro vocali.

utrumque significat : quamquam Symmachus ἀλάτῃ A interpretans, muta magis videatur intellexisse quam surda. Nec moveat quempiam illud ἰδιώμα Scripturarum, de quo sæpe diximus : *Quis, putas, fidelis et sapiens dispensator (Luc. xii, 42)?* Et in alio loco : *Quis sapiens et intelliget [Al. intelligit] hæc (Ps. cvi, 43)?* eo quod *quis*, vel *quid*, pro raro accipitur : cum posimus et de alio loco pro impossibili hoc ipsum accipere : *Quis nos separabit a charitate Christi : tribulatio, an angustia (Rom. viii, 35)?* et cætera. Et de præsentī capitulo : *Quid prodest sculpsit, quia sculpsit illud fidor suus?* In utroque enim impossibilitas demonstratur, quod nec Apostoli charitatem ulla tribulatio et angustia dividere possit a Christo, nec in idolis sit ulla utilitas.

(Vers. 19, 20). *Væ qui dicit ligno, expergiscere ; surge, lapidi tacenti (Al. jacenti) : numquid ipse docere poterit? 629* Ecce iste coopertus est auro et argento, et omnis spiritus non est in visceribus ejus. Dominus autem in templo sancto suo : sileat a facie ejus omnis terra. LXX : *Væ qui dicit ligno, evigila et exsurge : et lapidi, elevare ; et ipsum est imago, et est productio auri et argenti, et omnis spiritus non est in eo. Dominus autem in templo sancto suo : reveretur a facie ejus omnis terra.* Et hoc similiter vel adversum Nabuchodonosor, vel adversum omnes qui venerantur idola, accipi potest. Et describitur error humanus, quod argentum, aurum, gemmas et sericum, quibus vel obvoluta, vel ^a operta sunt idola, præ fulgore materiæ deos æstimant, cum formam quidem potuerit artifex dare : animam autem, qua vegetantur artus, nequiverit. Et econtrario Dominus dicitur in templo sancto suo (*Psal. x*) : non in templo manufacto, sed vel in cælis, vel in unoquoque sanctorum, juxta apostolum dicentem : *An nescitis, quoniam templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis (I Cor. iii, 16)?* Et alibi : *Corpora vestra templum Dei sunt (I Cor. vi, 19)*; vel in Filio, sicut ipse ait : *Pater in me manens, ipse facit opera (Joan. xiv, 10).* Aut certe juxta illud, quod cælos et terras, maria et universum mundum (*Virg. vi Æneid.*) :

Spiritus intus silt ; totamque infusa per artus,
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet :

mundus omnis qui cælo constat, et terra, et cælorum circulis clauditur, Dei domus esse perhibetur. Unde et Apostolus confidenter : *In ipso enim, ait, vivimus, et movemur, et sumus (Act. xvii, 28).* Quod si quis opposuerit, quomodo spiritus in idolis non esse dicatur, cum omnibus simulacris assideant immundi spiritus, discat Scripturæ sanctæ consuetudinem, numquam spiritum perversum absolute, sed cum additamento aliquo spiritum nuncupari : sicut ibi : *Spiritu fornicationis seducti sunt (Osee iv, 12).* Et in Evangelio : *Cum autem spiritus immun-*

^a Correximus *operta*, pro *aperta* : et mox, *quia vegetantur*, pro *quibus*, Victorio facem præferent.

aus exierit de homine (Luc. xi, 24), et cætera his similia. Spiritus autem ubicumque solus et absolute sine aliquo additamento legitur, semper refertur ad bonam partem, id est, ad Spiritum sanctum, ut est illud Apostoli : *Qui seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam (Galat. vi, 8).* Et alibi : *Fructus 630* autem Spiritus est charitas, gaudium, pax (*Galat. v, 22*) ; et in alio loco : *Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis (Ibid., 16).* Neque hoc dicimus, quod non et Spiritus sanctus cum additamento ponatur : vocatur enim et Spiritus sanctus, et spiritus principalis, et spiritus rectus, et spiritus Dei, et cætera his similia ; sed quod Spiritus sanctus, et cum additamento et solus sæpe ponatur ; spiritus autem perversus nusquam nisi cum additamento lectus sit. Sed et illud dici potest (si quis contentiose spiritum perversum in hoc loco voluerit accipere), quod aliud sit : *Omnis spiritus non est in eo ;* aliud si dixisset : *Omnis spiritus non est circa eum :* potest enim assidere simulacris ; cæterum intrinsecus esse non potest. Unde et Aquila significantius vertit Hebraicum dicens : *Et spiritus ejus non est in visceribus, sive in medio ejus.* Propterea sciendum in quibusdam Hebraicis voluminibus non esse additum, *omnis* ; sed absolute, *spiritum* legi. Quod si quis ratione superatus in bonam partem acceperit spiritum, et quæsierit, cur si de Spiritu sancto dictum sit, cum additamento legatur : *Et omnis spiritus non est in eo?* sciat omnem spiritum, diversas gratias intelligi Spiritus sancti : ut sit sensus : Nihil in se gratiæ, nihil poterit habere virtutis. Quod quidem et juxta tropologiam magis intelligitur, quod in universis idolis hæreticorum et figmentis diaboli, nulla sit gratia Spiritus sancti ; sed imaginem divinitatis et pulchritudinem dogmatum præferre videantur, cum in illis nihil spirans sit et vitale. Dicamus et illud, ne lectorem videamur celasse quod novimus, spiritum et ventum apud Hebræos eodem appellari vocabulo, id est, רוח (רוח), et pro sensu loci, vel spiritum accipi solere, vel ventum. Ergo et in hoc loco, spiritum vel pro vento accipere possumus, quod nihil spiret in idolis ; vel pro anima, quod simulacra ^b inanimata sint. Quod autem spiritus accipiat pro anima, manifeste significat Salvatoris oratio : *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. xxiii, 46).* Neque enim Jesus aut perversum spiritum (quod cogitare quoque nefas est), aut Spiritum sanctum, qui et ipse Deus est, Patri poterat commendare, et non potius animam suam, de qua dixerat : *Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 36, et Marc. xiv).* Et : *Nemo potest eripere animam meam a me : sed voluntate mea depono animam meam, et sponte mea rursus assumo eam (Joan. x, 17, 18).*

^b Vitiose erat *inanimantia*, quod nostri mss. et quos Victorius consuluit, castigant.

LIBER SECUNDUS.

631-632 Alterum, mi Cromati, papa venerabilis, in Abacuc librum scribimus, proprium Cantico ejus opusculum dedicantes, sermonemque epicum et Psalterii, id est, lyrico more compositum, totis viribus aggredientes. Sibilet igitur ^a excetra, et Sardanapalus insultet, turpior vitiis quam nomine (ex Cicerone): nos cœptum carpamus iter; et orationibus tuis, qui carnem virtute superasti, manifestissimam de Christo prophetiam in octavo propheta, id est, in resurrectionis Dominicæ numero disseramus.

Oratio Abacuc prophetæ pro ignorationibus. LXX: *Oratio Abacuc prophetæ cum cantico.* Aquila et Symmachus et quinta editio, sicut nos, pro ignorationibus transtulerunt: solus Theodotio ἰσὶς τῶν ἁνομιῶν; id est, pro voluntariis, et pro his qui sponte delinquant. Hoc propterea ut intelligamus (exceptis Septuaginta) nullum, orationem cum Cantico transtulisse. Nam et in Hebraico habet אֵל בְּסֵגִינֹתַי (עַל שְׂגִינֹתַי) quod dicitur, ἐπὶ ἀνομιῶν, et nos transtulimus, pro ignorationibus. Est autem sensus, quia supra temere dixerat: *Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, et non salvabis?* Ac deinde in secunda querimonia: *Quare non respicis super iniqua agentes, et taces, devorante impio justiore se?* Ad hoc (Al. quod) audierat: *Scribe visum, et explana eum super tabulas.* Est post cetera: *Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso: Justus autem in (Al. ex) fide sua vivet.* Et didicerat vel Nabuchodonosor, vel diabolus, vel Antichristum positum in judicio peccatorum, et fortem ad corripiendas gentes: nunc agit pœnitentiam, et plangit quod temere sit locutus: petitque veniam, ut misericordiam consequatur, quia ignorans fecit. Unde et David: *Delicta, inquit, juventutis meæ, et ignorantias meas ne memineris (Psal. xxiv. 7).* Sunt qui putent orationem esse prophetæ, ut in adventu Christi error auferatur hominum: unde et prophetæ nomen sit titulo prænotatum, quod prophético spiritu oret tolli caliginem, et reddi lucem; auferri imaginem, et tribui veritatem. Quod autem propheta sit, et totus Cantici textus ostendit, et maxime illud: *In medio duorum animalium cognosceris.* Et: *Cum appropinquaverint anni, notus eris.* Et de judicio: *Cum turbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ recordaberis.* Et **D** rursum de adventu Christi: *Deus a Theman veniet, et*

A *sanctus de monte umbroso et condenso.* Necnon in futurum: *Pavebunt tabernacula terræ Madian, et ascendens super equos tuos, et extendens extendes arcum tuum super regna.* Si autem aliquis quæsierit, quare solus Theodotio, pro spontaneis, transtulerit, possumus dicere, vel **633** confessionem prophetæ, quod non aliqua necessitate, sed sponte peccaverit, male sentiens de judicio Dei; vel certe futuram gentium fidem demonstrari, quod priorem errorem voluntarie relinquentes, in eum credituræ sint, qui in Cantico repromittitur. Legimus in psalmo decimo sexto: *Oratio David.* Et in alio similiter: *Oratio David.* Et in octogesimo nono: *Oratio Moysi hominis Dei.* Et in centesimo primo: *Oratio pauperis cum anxiatu fuerit, et coram Domino effuderit precem sua.* Et sicubi alibi nomen orationis inferitur: statamen nullo loco cum Cantico legitur. Et nescio, an decens sit orare cum Cantico, nisi forte juxta Septuaginta orare dicimus prophetam pro adventu Christi, et hoc ipsum cum delectatione, et psalmis et Cantico prophetare, ut et in eo quod oratio est, deprecetur Patrem, et in eo quod Canticum, Patris, qui miserit Filium, et Filii qui venerit, laus dicatur. Hæc de titulo Cantici. Videamus nunc quæ dicantur in Cantico.

(Cap. III. — Vers. 1.) *Domine, audivi auditionem tuam, et timui: Domine, opus tuum in medio annorum vivifica illud.* LXX: *Domine, audivi auditum tuum, et timui: Domine, ÷ consideravi: opera tua, ÷ et obstupui: in medio duorum animalium cognosceris.* **C** Pro eo quod nos et Aquila et Theodotio transtulimus, *vivifica illud*, Symmachus interpretatus est, *consideravi et obstupui*, nec in Hebræo habetur, nec apud quempiam aliorum Interpretum, ut sublatis his, quæ in Hebraico non habentur, possit legi juxta Septuaginta: *Domine, opera tua in medio duorum animalium cognosceris*: quod quia ἀδιαιρέτων videbatur, superiora conjuncta sunt. Legimus autem in Hebræo אֲבוֹנַי, id est, *Domine, p̄alache, opus tuum.* BACEREB, in medio, SANIM, annorum, ^c HEIEU, *vivifica illud.* Hoc propterea ut quæ superflua sunt, in Septuaginta manifeste addita cognoscamus. Hebræi juxta historiam hunc locum ita explanant: *Domine, audivi auditionem tuam, et timui.* Audivi, inquit, pœnas quas Nabuchodonosor et diabolo præparasti, in quibus dixisti ei: *Væ qui multiplicat non*

^a Rufinum his nominibus notat. Pro *Excetra* voce qua Plautus utitur, exscriptores antiqui posuerunt *hydram* et *serpentem*, quod jam a nobis observatum inveniet lector studiosus, tom. I edit. nostræ. MART.

^b In Hebræo est *Seginoth*, שְׂגִינֹתַי, absque priori *vau*.

^c Martian. HEIEU: unde et harricatur lectum abs Hieronymo in suo exemplari Hebræo הַיְיִ, *hajienna*, cum affixo teritiæ pers. sing. הַיְיִ: non cum alio הַיְיִ, *hæ*, quod habet retinent exemplaria Massoretharum. MART.

consonat, quam a Massorethis corruptam opinari neutiquam par est. — In Hebræo est הַיְיִ פְּלֵלִי בְּקֶרֶב שָׂרִיב וְחִירָר; sed in mss. codicibus hujusc Commentarii distincte legimus in ultima voce הַיְיִ; ex quo certum exstat Hieronymum legisse in suo exemplari Hebræo הַיְיִ, *hajienna*, cum affixo teritiæ pers. sing. הַיְיִ: non cum alio הַיְיִ, *hæ*, quod habet retinent exemplaria Massoretharum. MART.

sua (Supra, II, 6). **634** Et secundo: *Væ qui congregat averitiam malam domui suæ* (Vers. 9). Et tertio: *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus, et præparat urbem in iniquitate* (Vers. 12). Et quarto: *Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum et inebrians*. Et quinto: *Væ qui dicit ligno, expurgiscere: surge, lapilli iacenti*. Et sicut timore perterritus sum, quod draco magnus tantis vulneribus confodiendus sit, sic deprecor, Domine, ut quod promisisti, expleas, et finito tempore, reddas Christum tuum. Tu enim dixisti, quia adhuc visus procul et apparebit in fine, et non mentietur. Vivifica ergo quod pollicitus es, hoc est, tuum imple promissum; non moriatur irritus sermo tuus, sed opere compleatur. Quod quidem juxta nos, et de resurrectione Salvatoris intelligi potest: ut ille qui pro nobis mortuus est, consurgat a mortuis, et vivificetur. Juxta Septuaginta autem multo alter est sensus, et debemus etiam Vulgatæ editionis explanationem ponere. Domine, audivi in Scripturis sermonem tuum, et te mihi dante auriculam, juxta illud quod loquitur Isaias: *Addidit mihi auriculam ad audiendum* (Isai. I, 5); ita audivi, ut tu vis audiri sermonem tuum. Et opera tua diligentius contemplatus (ne mihi diceretur: Opera autem Domini non respiciunt, et opera manuum ejus non considerant), ex creaturis intellexi Creatorem, et per singula quæ fecisti, et quæ quotidie operaris in universo mundo, totus obstupui, et sensu humanitatis amisso, in sanctam amentiam sum conversus. Vel certe admiratione turbatus, in laudes tuas trepidus erumpo dicens: *In medio duorum animalium cognosceris*. Quod multi putant de Filio intelligi, et Spiritu sancto, eo quod Pater per Filium intelligatur et Spiritum. Quæ quidem et duo Seraphim in Isaiâ (Cap. vi), et duo Cherubim, scribi interpretantur in Exodo (Cap. xxv), quæ contra se respiciunt [*Al. respiciant et habeant et velantes*], et in medio habent oraculum; et in Isaiâ (Cap. vi), velantia caput et pedes Domini, in præsentem tantum sæculo volent, et alter ad alterum mysterium inclament Trinitatis: et mittitur unus *de seraphim*, quod interpretatur *ardens*, et veniat in terram et mundet prophetæ labia, et dicat: *Ignem veni mittere super terram, et 635 quam volo ut ardeat* (Luc. XII, 49). Hoc æstimant alii, et ad hanc interpretationem multis Scripturarum utuntur testimoniis. Porro simplex interpretatio, et opinio vulgi de Salvatore intelligit, quod inter duos latrones crucifixus agnitus sit (*Marc. xv, et Joan. xix*). Qui autem melius, hoc dicunt, quod in prima Ecclesia quæ de circumcisione fuit, et de præputio congregata, duobus populis se hinc inde cingentibus, intellectus sit Salvator et creditus. Sunt qui duo animalia, duo intelligant Testamenta, novum et vetus, quæ vere animalia sint atque vitalia, quæ spirant, et in quorum medio Dominus cognoscatur.

^a Iterum Martian. et timai. dante te mihi auriculam, contra mss. editorumque aliorum codicum fidem.

In medio annorum notum facies. LXX: *Cum appropinquaverint anni, cognosceris*. Cum venerit, inquit, tempus, et opere promissa compleveris, monstrabis, vera esse quæ pollicitus es. Sive cum appropinquaverit consummatio, et in extrema hora ad destruenda peccata venerit Filius tuus, manifestius cognosceris. Sequitur:

Cum advenit tempus, demonstraberis, cum turbata fuerit anima mea. Quod, exceptis Septuaginta, nec in Hebraico, nec apud quemquam aliorum habetur interpretum. Et est sensus: Cum venerit tempus, de quo dicitur: Tempore acceptabili exaudivi te, tempus adventus Domini Jesu Christi (II Cor. vi, 2): tunc, o Deus Pater, cognoscetur nomen tuum, quod ante occultum fuit hominibus, de quo dicit Dominus in Evangelio: *Pater, revelavi nomen tuum hominibus* (Joan. xvii, 6). Quod autem infertur: *Cum turbata fuerit anima mea*, apud LXX interpretum editionem cum posterioribus copulatur, ut possit legi: *Cum turbata fuerit anima mea in ira*, et hucusque distinctio: deinceps inferatur, *misericordiæ recordaberis*; quod scilicet prophetæ sufficiat pro pœna sola conturbatio, et ad iram Dei anima illius conturbata, nequaquam inferatur supplicium, sed iram excludat misericordia. Habet autem et ira Dei mensuras: quantum, et quanto tempore, et ob quas causas, et quibus inseratur, juxta illud quod scriptum est: *Cibabis nos pane lacrymarum, et potabis nos lacrymis in mensura* (Ps. lxxix, 6). Quod si propheta turbatur ad iram Dei, et qui turbatus est, **636** impetrat misericordiam, quid nos sperare, immo timere debemus, quorum omnia opera Dei digna sunt ira? Quod autem sequitur juxta Hebraicum.

Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Non debemus putare, oblivisci Deum, et post iram suæ misericordiæ recordari; sed quod nos eum in pœna positi putemus oblivisci, juxta illud: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem* (Ps. xii, 1)? Nam et si quando tentationibus, quasi fluctibus operimur, et rapida dæmonum adversus nos procella desævit, velut ad dormientem loquimur: *Exsurge, quid dormitas, Domine?* Simulque Dei cerne clementiam: non dixit, cum intuleris supplicia, misericordiæ recordaberis; sed cum iratus fueris. Qui autem irascitur, interdum non percutit, sed tantummodo comminatur. Quod et apostolus sentiens ait: *Revelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem et iniquitatem hominum* (Rom. i, 18). Ubi autem revelatur, non infertur, non percutit; sed revelatur ut terreat, et territis non inferatur.

(Vers. 3.) *Deus ab Austro veniet, et Sanctus de monte Pharan. Semper*. LXX: *Deus a Theman veniet, et Sanctus de monte umbroso et condense*. Diapsalma. Aquila et Symmachus, et quinta editio ipsum Hebraicum posuerunt *THEMAN* (תִּמָּן): solus Theodotus quid significaret *Theman*, interpretatus est, dicens ^b *ELOIM, ab Austro veniet, et sanctus de monte*

^b Hoc modo legunt mss. codices: in Hebræo est תִּמָּן Eloah, quod Theodotus legebat אֱלֹהִים, Eloim.

Pharan, in finem. Ex quo intelligimus a solis Septuaginta positum, *de monte umbroso et condenso.* Sed et hoc quod Septuaginta transtulerunt, *διάψαλμα*, et nos posuimus, *semper*: Symmachus interpretatus est, *in æternum*: Theodotio, *in finem*: quinta editio ipsum Hebraicum SELA (סֵלָא). Deus ergo ab Austro veniet, id est, a meridie, a clara luce, et ab his, qui appellantur filii dierum. Unde et in Cantico canticorum, aquilonem sponsus abigit, et austrum vocat dicens: *Exsurge, Aquilo, et veni, Auster, perfla hortum meum, et fluant aromata mea* (Cant. iv, 16). Deus semper in meridie est: *Ubi, inquit, pascis? ubi cubas? in meridie* (Ibid., 1, 6). Et ad Abraham quando erat sub quercu, non venit Deus nisi in meridie (Genes. xviii et xliii). Et 637 Joseph qui in typo præcessit Salvatoris, convivium fratribus facit meridie. Agnitio ergo Dei Patris his qui digni sunt, venit in pleno lumine. Et agnitio Sancti, id est, Filii Dei, venit de monte umbroso et condenso. Mons umbrosus atque condensus, vel ipse Pater intelligitur, plenus virtutibus omnique sapientia, et majestate sua cuncta protegens, et extendens alas, et confovens pullos suos: vel certe paradisi et cœlestia plena angelis, plena virtutibus, plena arboribus uberrimis. Atque utinam et mihi contingat, ut ad vocem meam et ad expositionem Deus veniat in claro lumine, et Filius ejus, de quo scriptum est: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum* (Levit. xx, 26), de sublimitate eloquii umbrosi et condensis, et Scripturarum testimoniis hinc inde contexti, et Patre simul Filioque veniente, fiat eorum auditor habitaculum, et compleatur Scriptura, dicens: *Ego et Pater meus veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus* (Joan. xiv, 23). Sed quia pro monte umbroso et condenso, in Hebræo scriptum est mons *Pharan*, et *Pharan* interpretatur *os videntis*: pulchre juxta interpretationem nostram, de eruditi sermone viri venit notitia Filii, et non qualicumque sermone, sed de eo qui plenus est lumine, plenus oculis, ut manifestus et purus ad aures audientium deferatur. Quod autem ait *de monte*, sublimia dogmata intellige. Audivi ego Hebræum istum locum ita disserere: Quod Bethleem sita sit ad Austrum, in qua natus est Dominus atque Salvator, et ipsum esse de quo nunc dicatur: *Dominus ab Austro veniet*, hoc est nascetur in Bethleem, et inde consurget. Et quia ipse qui natus est in Bethleem, Legem quondam de-

dit in monte Sinai, ipse est Sanctus qui venit de monte Pharan: Pharan quippe vicinus est locus monti Sina. Et quod inferitur, *diapsalma*, id est, *semper*, habere sensum: ipse qui natus est in Bethleem, et qui in Sina, id est, in monte Pharan, Legem dedit, semper in universis beneficiis, præteritis et præsentibus, et futuris auctor est et largitor. De *diapsalmate*, quod Hebraice dicitur SELA^b, in Psalterio plenius disputatum est. Simulque 638 cerne juxta Septuaginta, quod *diapsalma* non ponatur, nisi in Psalterio, et in præsentis loco. Ex quo intelligimus recte a Septuaginta orationis Canticum prænotatum.

(Vers. 4.) *Operuit cælos gloria ejus, et laudis ejus plena est terra. Splendor ejus ut lux erit: cornua in manibus ejus. Ibi abscondita est fortitudo ejus.* LXX: *Operuit cælos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus quasi lux erit: cornua in manibus ejus, et posuit dilectionem robustam fortitudinis suæ.* Pro eo quod Septuaginta interpretati sunt, *et posuit dilectionem robustam fortitudinis suæ*: et nos diximus, *ibi abscondita est fortitudo ejus*: Aquila transtulit, *et posuit absconsionem fortitudinis suæ*: Symmachus, *et posuit absconditam fortitudinem suam*; solus Theodotio nostræ translationi congruens, ait: *et ibi absconsio fortitudinis ejus.* Verbum enim SAM (סָם) pro qualitate loci, et posuit intelligitur, et *ibi*: magis in præsentis loco *ibi* legendum est, quam *posuit*, ut sit sensus et ordo sententiæ: Cornua in manibus ejus, et subaudiatur, *ibi*, id est, in cornibus abscondita est fortitudo ejus. Manifestum est autem juxta Hebraicum quod in adventu Christi cuncta repleta sint gloria, secundum illud quod in Evangelio dicitur: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. ii, 14). Et alibi: *Pacem fecit in cœlis et in terra per sanguinem crucis, et sedit in dextera magnitudinis: velociter enim currit sermo ejus.* Et alibi: *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra* (Ps. cxlvii. 1). Et rursus in Psalmo decimo octavo: *In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ* [Al. terminos terræ] *verba eorum* (Ps. xviii, 5). Splendor quoque ejus, quasi sol justitiæ, clara luce radiavit; et cornua in manibus ejus, vexilla et tropæa crucis, et in ipsis cornibus abscondita est fortitudo ejus: *Cum enim esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est æqualem se esse Deo; sed exinavit se formam*

Ms. Sancygirannus retinet, *Deus ab Austro*, etc. non vocem *Eloim*. MART.— In Hebræo non עֲלֹיִם, *Eloim*, est; sed עֲלֹהִים, *Eloah*. Quare Drusius et apud Theodotionem rescribit *Ελωᾱ*, vel *Ελωᾱ*, *Eloah*. Ms. Sancygirannus, quem Martian. laudat, *Deus*, cui et consentit Eusebius, ὁ θεός.

^a Voces, *a meridie*, in Reg. ms. non sunt: paulo post ex eodem restituimus, *Aquilonem sponsus abigit*, pro quo erat vitiose penes Martian. *ambigit*.

^b Hunc locum Abacuc citat Hieronymus epistola ad Marcellam, in qua plenius disputavit de voce *Sela* sive *Diapsalmate* Psalmorum. Caveat itaque lector errorem eorum, qui existimant Hieronymum commen-

tarios integros edidisse in Psalterium; cum ex ipso met exploratis nobis sit, ut sæpe observavimus, nullum hujuscemodi edidisse volumen in Psalmos omnes Davidis. MART.— Ore tenus, cum pariter Romæ essent Paula, Eustochium, et Marcella, sanctis feminis Psalterium prælegisse ac subinde explanasse Hieronymum, ex aliquot ejus testimoniis colligimus, et in generali præfatione observatum est. Interdum etiam quædam quæ obscuriora videbantur, datis litteris, edisseruerit. Ejusmodi est epistola, quam hic laudat, ad Marcellam, in nostra recensione xxviii, de *diapsalmate*; neque adeo Psalterium abs Hieronymo integris Commentariis expositum, optinari necesse est.

serri accipiens : factus est obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis (Philip. II, 6 seqq). In cruce ergo paulisper abscondita est fortitudo ejus, quando dicebat ad Patrem : *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matt. xxvi, 38, 39) : Et : *Pater, 639 si possibile est, transeat iste calix a me* (Luc. xxiii, 42). Et in ipsa cruce : *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*. Porro juxta Septuaginta in eo quod dictum est : *Operuit cœlos virtus ejus*, nos debemus minus esse quod operitur, ab eo quod operit : si tamen totum operiatur, et non ex parte, quod opertum est. Cum ergo virtus Dei operiat cœlos, major est cœlis virtus ejus, qua operiuntur cœli. Cœlos autem eos esse qui portant imaginem supercœlestis, et qui enarrant gloriam Dei, crebro legimus. Virtutem quoque Dei Dominum Salvatorem, apostolus probat : *Christus Dei virtus, et Dei sapientia* (I Cor. I, 30). Hæc virtus omnium specialium [Al. spiritualium] virtutum quasi mater est : verbi gratia, appellatur virtus, sapientia, fortitudo, justitia, temperantia, veritas, sanctitas, redemptio : Christus autem factus est nobis a Deo sapientia, et justitia, et sanctificatio, et redemptio. Hæc igitur speciales virtutes, in quibus Christus ostenditur (secundum profectum eorum, qui eum vel sapientiam recipiunt, vel fortitudinem, vel justitiam, et cætera hujusmodi), continentur in generali virtute Dei, hoc est, in Domino Salvatore : atque in hunc modum et de terra intelligimus, quod qui primum propter imaginem terreni terra vocabantur, et dicebatur ad eos : *Terra es, et in terram ibis* (Genes. III, 19), in adventu Salvatoris laude Domini repleantur. Cum autem et cœli virtute Dei operiti fuerint (protecti videlicet et ex omni parte vestiti), et universa terra repleta laude Dei, tunc splendor ejus ut lux erit. Imaginem autem Dei et splendorem gloriæ ejus, esse Deum Salvatorem, apostolus non tacet : Qui postquam nobis apparuit splendor gloriæ Dei, reversus est ad pristinam majestatem (Hebr. I). *Etsi enim noveramus Christum secundum carnem : sed jam non novimus eum juxta carnem* (II Cor. v, 16), verum juxta spiritum ; quia, *Quod factum est, in ipso vita erat, et vita erat lux hominum* (Joan. I, 3, 4). Quod et manifestus in Evangelio Salvator ostendens ait : *Pater, glorifica me gloria, quam habui apud te, priusquam mundus fieret* (Joan. xvii, 5) ; ut post ascensionem ad cœlos, sit splendor quod lux, hoc est, id incipiat Filius esse quod Pater est. Quod autem sequitur : *Cornua in manibus ejus*, moris est Scripturarum, ut semper cornua pro regnis ponant. Nam et illud quod Anna loquitur in primo Regnorum libro : **640** *Exaltavit cornu Christi sui* (I Reg. II, 10), magnificentiam regni Salvatoris significat. Et in Daniele, decem cornua decem regna demonstrant (Dan. vii). Sic autem nunc dicitur : *Cornua in manibus ejus*, quomodo et alibi scriptum legimus : *Cor regis in manu Dei* (Prov. xxi, 1) : pro eo quod est, mens et principale cordis viri

A sancti (qui pergit ad regna cœlorum, qui adhuc positus in terra, regnat corpori absque peccatis) non vagatur extrinsecus ; sed in Dei tutela situs est. Quia vero et in Hebræo, et in cæteris editionibus non habet scriptum : *Cornua in manibus ejus*, sed in manu ejus, quod dicitur JADU (יָדוּ), manum Dei fortem atque robustam intelligamus Filium ejus. Et in hæc manu omnia regna cœlorum, eorumque qui ad cœlos nituntur ascendere, posita esse dicamus : quod et Isaias sonat, dicens : *Vinea facta est dilectio in cornu, in loco uberi* (Isai. v, 1), pro eo quod est, in regno. Ob hanc puto causam nullum cornutum animal inter immunda poni in Levitico, et id ipsum significare unicornem in Psalmis (xliv et xci), sive βίβοκροτά ; et illud : *In te inimicos nostros ventilabimus cornu* (Ps. xliii, 7). Quod autem juxta LXX legimus : *et posuit dilectionem fortis virtutis suæ*, etiam hoc de Christo intelligendum est, quod Deus Pater idcirco cooperuerit cœlos virtute sua, et terram repleverit laude, et splendorem suum fecerit esse ut lumen, et regnum posuerit in manu Filii sui, ut faceret dilectum suum ab hominibus diligere, et diligere non leviter, sed vehementer et fortiter, ut qui eum fortiter dilexissent, et hærent in dilectione ejus, nemo tolleret eos de manu illius. Econtrario diabolus facit amare nos mundum, et pro dilectione virtutis diligere vitia, et non leviter, sed fortiter, ita ut de nobis possit dici : *Et posuit diabolus dilectionem fortem vitiis suorum*.

(Vers. 5.) *Ante faciem ejus ibit mors : et egredietur diabolus ante pedes ejus*. LXX : *Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campum post pedes ejus*. Pro eo quod nos transtulimus *mortem*, in Hebræo tres litteræ positæ sunt, DALETH, BETH, RES, absque ulla vocali, quæ si legantur DABAR (דָּבָר), *verbum* significant ; si DEBER, *pestem*, quæ Græce dicitur λοιμός. Denique et Aquila ita interpretatus est, *Ante faciem ejus ibit pestis* ; Symmachus, *Ante faciem ejus præcedet mors* ; quinta editio, *Ante faciem ejus ambulabit mors* ; **641** soli LXX et Theodotio sermonem pro morte interpretati sunt. Necnon in consequenti versiculo, ubi diximus : *Egredietur diabolus ante pedes ejus*, et LXX aliter transtulerunt, juxta quos postea disputabimus : Aquila pro diabolo transtulit, *volatile* ; Symmachus autem et Theodotio, et ^a quinta editio, *volucrum*, quod Hebræice dicitur RESEPH (רֶשֶׁפֶת). Tradunt autem Hebræi, quomodo in Evangelio princeps dæmonum dicitur esse Beelzebub (Matth. xii) : ita Reseph dæmonis esse nomen, qui principatum teneat inter alios, et propter nimiam velocitatem atque in diversa discursum, avis et volatile nuncupetur : ipsumque esse qui in paradiso sub figura serpentis mulieri sit locutus, et ex maledictione, qua a Deo condemnatus est, accepisse nomen : siquidem RESEPH, *reptans ventre* interpretatur. Hoc est ergo quod dicitur : statim cum venerit Dominus et in Jordane fuerit baptizatus, et ad columbæ descensum vox Patris intonuerit : *Hic*

^a Pro quinta editione sextam nominat Reginæms.

est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matt. A III, 17), exeunti de aquis occurret diabolus; et ante pedes illius stabit mors, et coluber antiquus, qui quadraginta diebus tentavit eum in solitudine. Si autem juxta LXX legerimus, *ante faciem ejus ibit verbum*, et egrediatur in campos post pedes ejus, hoc significat, quod sermo Dei ante visitationem ejus, quæ nunc allegorice facies dicitur, præcedat et præparet corda credentium: ut prava in rectum, et inæqualia sternat in planum; et auditoris anima quasi consecutus ager, sementem possit recipere spiritualem.

(Vers. 6.) *Stetit, et mensus est terram: aspexit, et dissolvit gentes, et contriti sunt montes sæculi: incurvati sunt colles mundi, ab itineribus æternitatis ejus. LXX: Stetit, et commota est terra: aspexit [Al. respexit], et distabuerunt gentes: contriti sunt montes violentia: tabuerunt colles sæculi itineris sempiterni ejus.* Stans Salvator et cuncta perspicens, et oculo suo universitatem mundi metiens, gentium multitudinem dissipavit: quibus dissipatis et dissolutis contriti sunt montes hujus sæculi, et incurvati sunt colles hujus mundi. Sunt enim et alii montes et colles, quos salit et transit sponsus in Cantico 642 canticorum (Cap. 2), de quibus et in secundo graduum psalmo dicitur: *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi (Psal. cxx, 1).* Montes autem sæculi ipsi sunt qui et montes tenebrosi, de quibus Jeremias præcepit, ne impingantur pedes nostri super eos (Jerem. xxxi). Isti sunt colles in quibus regnabat Saul, quando interfecit sacerdotes Dei (I Reg. xxii): *Gabaa* quippe *collis* interpretatur. Et eleganter incurvati sunt, inquit, colles mundi. Ante adventum quippe Salvatoris erecta cervice gradiebantur, et superbiam eorum humiliare nemo poterat. Contriti autem sunt et incurvati ab itineribus æternitatis ejus, id est, Dei, quia æternitas illius ad nos venire dignata est, sive quod semper a principio mundi usque ad incarnationem suam venerit ad sanctos, et factus sit in singulorum manu sermo Dei, atque in universis vincitibus ipse superari, et æternum ejus iter incurverit, colles montesque contriverit. Hæc per metaphoram juxta Hebraicum dicta sint. Porro secundum LXX postquam faciem Dei sermo præcesserit, et egressus fuerit in plana, Deus Pater venit illuc, ubi ei^a ad sermonem suum regio præparata est, et venit post pedes sermonis sui, et stat; nunquam ante præcedens, sed semper expectans, ut ille sibi munit viam. Ubi autem steterit juxta pedes sermonis sui, ibi statim terra, opera videlicet carnis et corporum non valentia sustinere Dei præsentiam, commoventur. Cumque commota fuerint, virtus sermonis et præsentia Dei respicit cunctas^b animæ gentes, quas cogitationes et multiplices in diversa sententias possumus intelligere, quæ illico

^a Reginæ ms., ubi ei^a sermone suo regio præparata est, etc.

^b Victorius ex Florentinis codd. restituit *animarum*; tum, junctis illis, *multiplices et diversas sententias* legit.

^c Martian., *adventu et Dei*; tum Victorius maluit, *confringitur et conteritur*.

dissolvuntur ac tabescunt. Si quid etiam adversum scientiam Dei se exaltaverat in terra, et sensum occupaverat audientis, hoc præcedente sermone, et adventu Dei, confringetur atque conteretur. Montibus autem contractis contritisque ad aspectum Dei, colles liquido consumentur, et redigetur ad nihilum. Non enim sunt montes Dei, sed montes sæculi. Sempiternum enim iter Dei^d respiciens ad ea quæ suis sermo præcedit, et fortius collibus sæculi, consumet et destruet eos. Possunt autem montes et 643 dæmones intelligi, qui versantur in hæreticis, et elevat se contra scientiam Dei: colles quoque aliæ dæmonum fortitudines, quæ faciunt homines corporum pulchritudinem, dignitates, divitias, nobilitatem generis, cæteraque mundi bona admirari. Licet videre post adventum sermonis Dei, et Dei Patris præsentiam, quomodo humanæ animæ commoveantur, et omne quod terrenum est, dissolvatur, et cogitationes pristinae redigantur ad nihilum. Tunc destruantur dæmones, tunc sæculi altitudines ad nihilum deducuntur, et^e omnis hæreticorum scientia, quæ primum tumebat, ad Dei sermonis adventum humiliatur, conteritur atque consumitur. Et quod prius pulchrum et maximum videbatur, quasi despectum abjicitur et parvum. Et hoc fit propter adventum Dei et hospitium Christi, juxta quod alibi scriptum est: *Inhabitabo in eis, et inambulabo, et ero Deus eorum, et ipsi erunt mihi populus (Lev. xxvi, 12).*

(Vers. 7.) *Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiae, turbabuntur pelles terræ Madian. LXX: Pro lateribus vidi tabernacula Æthiopum: pavebunt et tabernacula terræ Madian. Æthiopes tetri [Al. teterrimi] et amantes tenebras, et ab omni luce alieni, qui draconis carne vescuntur (de quo scriptum est: Dediti eam escam populis Æthiopiae [Ps. lxxiii, 14]), dæmones intelliguntur, quorum sit tabernaculum quicumque in hoc sæculo propter honores et divitias laborarii: quod significanter sub uno verbo iniquitatis ostenditur, « Omnis enim dives, aut iniquus, aut hæres iniquus est. » Vide homines maria transire: ante potentam excubare fores: pati omnia quæ servorum conditio vix patitur, ut divitias congregent, ut aliquam accipiant dignitatem: et postquam hoc fuerint consecuti, tradere se luxuriæ et voluptatibus et omni iniquitati, ut quod avaritia congregavit, luxuria consumat. Isti ergo pro laboribus suis efficiuntur hospitium dæmonum, et qui templum Dei esse debebant, fiunt tabernaculum Æthiopum. Sed et hoc quod sequitur: *Turbabuntur pelles terræ Madian, sive pavebunt et tabernacula terræ Madian, eodem intellige tabernacula Æthiopum, et tabernacula terræ Madian.* Postquam enim ditati fuerint, et per fas ac nefas ad altissimum gradum conscenderint,*

^d Regin. ms. ea respiciens ad quæ suis sermo, etc. Deinde Victorius, et ea in collibus, pro fortius collibus.

^e Ita emendant mss. nostri post Victorium. Martianus tribulo sensu retinuit, et omnes hæreticorum scientia, etc. Leviora inferius castigantur.

644 tunc conscientia peccatorum suorum, semper mortem, semper iudicium formidabunt, et ad levem febrietam, quasi latrones in carcere, ita de æternis suppliciis suspirabunt. *Madam* autem in lingua nostra sonat ex iudicio, id est, condemnationem, et ostenditur quod metu iudicii æternarumque poenarum semper in formidine sint, et cruciatus quos sentiunt se [Al. se sciunt] mereri, pavore quotidiano sustineant.

(Vers. 8, 9.) *Numquid in fluminibus iratus es, Domine: aut in fluminibus furor tuus, vel in mari indignatio tua? quia ascendens* [Al. qui ascendisti] *super equos tuos, et quadrigæ tuæ salvatio. Suscitans subcubitibus arcum tuum, jura menta tribubus quæ locutus es. Semper. LXX: Numquid in fluminibus iratus es, Domine: aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus? Qui* [Al. Quia] *ascendens super equos tuos, et equitatio tua salus: intendens, extendens arcum tuum super sceptras, dicit Dominus. Diapsalma. Ubi Septuaginta diapsalma, et Aquila semper, cæteri ut supra similiter transtulerunt. Et quia ad tropologiam interpretationem festinat oratio, breviter secundum litteram sensum capituli comprehendens, pergam ad reliqua. Sicut Jordanem, et mare siccasti Rubrum, pro nobis dimicans: non enim fluminibus et mari iratus es, aut quidquam insensibilia offensionis contrahere potuerunt: ita nunc quadrigas conspiciens tuas, arcumque corripiciens, salutem dabis populo tuo, et jura menta quæ jurasti patribus nostris et tribubus, explebis in sempiternum. Quod autem dicit: Numquid in fluminibus iratus es, Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus? dicit ambigue, et interrogantis magis eloquio quam probantis. Sunt enim et bona flumina, sunt et mala. Est mare pessimum, et est mare optimum. Bonorum fluminum illud exemplum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. XLV, 4). Et quod qui de aqua Domini biberit, fluent de ventre ejus flumina aquæ salientis in vitam æternam (Joan. IV). Malorum illud quod Pharaon loquitur in Ezechiele: *Mea sunt flumina, et ego feci illa* (Exec. XXIX, 9), in quibus draco habitat, et multa his similia. Quod autem mare in bonam partem accipitur, psalmus vicesimus tertius testimonio est, in quo **645** tropologice de Ecclesia dicitur *sub οὐρανῶν*, id est, orbe terrarum: *Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo: ipse super mare fundavit eum, et super flumina præparavit illum*, id est, orbem. Quod autem a Domino fundatur super flumina, et præparatur super mare, utique in bonam partem accipitur. Necnon et illud quod de vinea dicitur quæ translata est de Ægypto: *Extendisti propagines ejus usque ad mare, et usque ad flumina flagella ejus* (Psal. LXXIX, 12), usque ad mare puto*

A quod in bonam partem potest accipi. Et dicimus verba divina quæ manifestiora sunt, et quasi potum sitientibus præbent, hæc dici flumina: ea autem quæ plena sunt sacramentis, et in profundo posita (de quibus dicit Apostolus: *O profundum sapientiæ et scientiæ Dei* (Rom. XI, 33)! et Propheta consonat: *De profundis clamari ad te, Domine* (Psal. CXXIX), mare in Scripturis appellari. Hoc de eo quod possit et mare in meliori parte sentiri. Quod autem accipiat et in contrario, multa testimonia sunt, de quibus illud et in Psalmis est: *Hoc mare magnum et spatiosum: ibi naves pertransibant, animalia parva cum magnis. Draco iste quem formasti ad illudendum ei* (Psal. CIII, 25, 26). Et de Evangelio quando Salvator increpavit ventos et mare et dixit ei: *Tace et obmutesce* (Mar. IV, 39). Quod enim increpavit, malum est, juxta illud Zachariæ: *Increpet Dominus in te, diabole* (Zach. III, 2). Et ad Timotheum: *Argue, consolare, et increpa* (II Tim. IV, 2). Propheta itaque scribitante: Numquid in fluminibus iratus es, Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus? ut si dicemus si Ægypti flumina sunt, et mare rubrum atque sanguineum; irascitur Dominus et percussit ea, et toto impetu fertur in gurgites, elevantes se contra scientiam Dei. Unde mare vidit et fugit (Psal. CXXIII), præsentiam Dei ferre non sustinens. Et Jordanis reversus est retrorsum, cedens gloriæ populi transeuntis, qui et ab Elia scinditur et ab Elisæo. Ut autem manifestus loquar, hæreticorum eloquentiam quæ contra veritatem et Ecclesiam fluit, intellige flumina, quibus irascitur Dominus. Animas verò eorum qui circumferentur omni vento doctrinæ, et semper malitia fluctuant, **646** et ^b salsis gurgitibus obruantur, animadvertite mare super quod impetus Domini sit, et sentiat ejus adventum, et sciat quibus terminis et obice concludatur, et audiat: *In te conterentur fluctus tui*. Quod si bona sunt flumina et bonum mare, lavatur in illis Jesus, et Ecclesiam suam super hujusmodi mare collocat. Post hæc sequitur: *Qui ascendens super equos tuos, et equitatio tua salus*. Quæro equos super quos ascendat Dominus, et puto non esse alios nisi sanctorum animas, super quas ascendit sermo divinus, ut et ipsas salvet, et alios per eas. Ponamus equorum exempla. Sponsus loquitur in Cantico canticorum: *Equitatus meo in curribus Pharaonis assimilavit te, proxima mea* (Cant. I, 8). Non quod Christus Ecclesiam, vel sermo Dei animam quam sponsam suam vocat, quadrigis comparat Pharaonis; sed quod omnis anima quamvis sancta sit atque perfecta, ad Deum comparata, quasi carrus Pharaonis sit, et jumentum. Unde et Moyses loquitur ad Dominum: *Ego artem eum* ^c *ἄλογος*, id est, irrationalis (Exod. IV, 10). Et David: *Ut jumentum factus sum apud te* (Psal. LXXII, 23). Non quod absolute jumen-

^a Concinnius apud Victor., dicitur ἡ οὐρανῶν, id est, orbis terrarum.

^b Quod solemne Martian. peccat, falsit, pro salsis, hic quoque retinuit.

^c Notatum Victório Exodi cap. VI, ubi nos habe-

mus, cum incircumcisus sim labiis, Græce apud Septuaginta legitur, ἕως δὲ ἄλογος εἶμι, hoc est, sum irrationalis. Quod alius verbis dixit David, *Ut jumentum factus sum apud te*.

tum sit; sed quod apud Deum jumentum sit. His equis illi contrarii sunt quos habet Pharaon, et de quibus dicitur: *Equum et ascensorem projecit in mare* (Exod. xv, 2): hujuscemodi equitatio non salua est, sed perditio. Quæramus et alios equos, quibus ascendit Dominus: In quarto Regnorum libro legimus, surrexisse mane ministrum Elisæi, et egressum vidisse exercitum ambientem civitatis muros, et equos et currus (IV Reg. vi). Et postquam ad presces prophetæ aperti sunt oculi ejus: *Aspexit*, inquit, *et ecce mons plenus equis, et quadrigæ igneæ in circuitu Elisæi*. Diligenter attende quod equi videantur et currus, et tamen in tantis millibus equorum et curruum nullus ascensor: horum equorum ille erat auriga et ille rector de quo Psalmista canit: *Qui sedes super Cherubim ostendere* (Psal. lxxix, 2). Talibus equis talique curru et Elias raptus ad cælum est (IV Reg. ii). Si quis autem de Zacharia vult discere qui sint equi rufi, et qui nigri, et qui varii, et qui albi egredientes de myrtetis, et de montibus in profundo positis, **647** sive, ut in Septuaginta scriptum est, *æreis*, in ipso propheta, si Dominus vitæ spatium dederit, conabimur explanare (Zach. i). Vidit et Joannes equos candidos, et sessores eorum (Apoc. vi): e quibus corpora in gloria resurgentium puto esse equos candidos; sessores autem sanctorum animas. Si quis vero peccator est, et mei similis, sedebit in equo nigro, et dicitur de eo: *Dormitaverunt omnes, qui ascenderunt equos* (Psal. lxxv, 7). De talibus equis scriptum est: *Fallax equus ad salutem* (Psal. xxxii, 14): caro enim concupiscit adversus spiritum, et sapientia ejus inimica est Deo. Hoc dictum sit de his qui corpora diligunt, et in nigris sedent equis. Nos autem animas nostras in equos, et in currus Domini præparemus, qui ascendit in Paulo, ascendit in Petro, et in hujuscemodi curribus equitans, totum lustravit orbem. Intendens quoque arcum sive sagittas suas, sceptrâ, id est, regna adversum quæ Jeremias missus est, eradicavit, destruxit et perdidit (Jerem. xviii): fecitque ut non regnaret peccatum in mortali nostro corpore. Sceptrâ autem, id est, regna diaboli, quæ ostendit et Domino, intellige diversa peccata, avaritiam, luxuriam, iracundiam, detractiorem, furta, perjuriam, adversum quæ sermo Dei sedens in equis, et in curribus suis intendit^a fulgoris sui contorta spicula, et interim non emittit, ut qui ad extantum arcum territus fuerit, emissionem non sentiat sagittarum. Et hoc facit *semper*, quod Aquila interpretatus est, pro *diapsalmate*. Semper enim sedet [At. sedit] in sanctis suis, semper armatus est. Et acutas sagittas in linguis eorum præparans equitat, et huc illucque discurrit in orbis salutem.

(Vers. 10.) *Fluvios scindes terræ*. LXX: *Fluvius scindetur terra*. Quia suscitavit Dominus arcum suum, ut tribuens juramenta redderet quæ locutus est, consequenter dicitur, *fluvios scindes terræ*, id est, reges

^a Maluit Victorius, *fulguris*, ex septem Florentiæ exemplaribus.

terre adversum populum tuum dimicantes, divides atque disperges. Juxta Septuaginta autem, qui dixerunt: *Fluvius scindetur terra*, primum ponamus exemplum, ut hoc quasi gradu ad altiora veniamus. Legimus in his qui de mirabilibus confecerunt volumina, et qui Olympiadas Græciæ ad nostram usque memoriam perduxerunt, exponentes quid in singulis annis novi **648** acciderit in mundo, quod inter cætera terræ motu eruperint flumina, quæ ante non fuerant, et rursum alia absorpta sint, et pessum ierint: quod scilicet omnes terrarum venæ, quasi in humano corpore sanguinem, ita in se habeant latentes aquas, quæ terræ concussione rumpantur, et manent in flumina. Hoc si intelleximus, videamus animam humanam habere in se naturaliter aquas et fluvios, et per socordiam nostram, eos esse absconditos, et non fluere. Cum autem ad prædicationem sermonis Dei concussa fuerit, et de priori statu mota, tunc erumpere quod latebat, et in refectionem potantium [At. potentium] fluere. Hoc ipsum reor et illud significare in Genesi quod fodiuntur putei a servis Isaac, quot ab Abraham factos Philistiim terra obruerant (Genes. xxvi). Quamdiu vivit Abraham, putei illius non clauduntur: illo autem mortuo, et puteis obturatis, si servi fodiunt, contradicunt Philistiim, et jurgium est. Si vero ipse veniat Isaac, et fodiat puteum, et inveniatur aquam, Philistiim non valent contradicere. Vide Petrum et Paulum, et de puteis Christi fluviosque non ambiges. Cerne omnes apostolos, et jam non quatuor flumina, sed duodecim fluvios intelliges exire de paradiso Scripturarum. Hi fluvii antequam terra commoveretur, latebant, et cum essent in terræ venis, sitientibus pocula non præbebant. Postquam vero ad adventum Christi orbis et omnis terra concussa est, subito proruperunt, et tunc completum est: *Posuit flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, a multitudine habitantium in ea* (Ps. xxxiii). Posuit desertum in paludes aquarum, et terram sine aqua in fontes aquarum: et habitare fecit ibi esurientes, et constituerunt civitatem ad habitandum. Postquam enim Dominus venit in mundum, et completum est illud quod dixit in Evangelio: *In judicium ego in mundum istum veni ut qui non videbant, viderent, et qui videbant, cæci fierent* (Joan. ix, 39): tunc terra Israel de qua fluvii ante manabant, et irrigabant universum Judææ populum, aruit, et fontes illius obturati sunt. Universus autem orbis qui erat desertus et sterilis, et aquas prædicationis Domini non habebat, versus est in paludes **649** aquarum: et quot doctores emisit, tot habuit et fontes. Nec sufficit^b eis, fontibus videlicet atque fluminibus, irrigare orbis populos; sed in unaquaque provincia eos qui esuriebant et patiebantur famem sermonis Dei, in unum populum congregantes, extruxerunt Ecclesiam, quæ dicitur civitas ad inhabitandum, et quam lætificat impetus fluminis.

^b Regim. ms., *Nec sufficit eis, fontibus atque fluminibus*, etc., absque videlicet.

(Vers. 11 seqq.) *Viderunt te, et doluerunt montes: A super terram (Isai. xxvi, 17, 18). Beati, inquit, gurges aquarum transiit: dedit abyssus vocem suam: altitudo manus suas levavit: sol et luna steterunt in habitaculo suo: in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ. In fremitu conculcabis terram: in furore obstupefacies gentes: egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo: percussisti caput de domo impii, denudasti fundamentum usque ad collum. Semper.* Solam nostram editionem posuimus, ut juxta eam, id est, juxta Hebraicum, textentes consequentiam loci, postea LXX conmaticè per capitula disseramus. *Viderunt te, Deus, et doluerunt montes: excelsa scilicet regna, et sublimes hujus sæculi potestates, et quadrigæ quatuor in Zacharia, quæ egrediuntur de montibus æreis (Zacch. vi): hæc te viderunt et intremuerunt. Et gurges aquarum transiit: hoc est, omnis eorum impetus, et persecutio, qua vexabant populum tuum, postquam te viderunt, transiit. Tunc abyssus, hoc est, inferi laudaverunt te: tunc etiam superi, id est, angeli in plausum suis manibus concreparunt, ut victorem veluti gestu quodam et tripudio elevatarum manuum demonstrarent. Sol tuus et luna, et omnis splendor, quo prius illuxeras populo tuo, et malorum postea pondere, universa fuerant tenebrarum horrore cooperta, receperunt lumen suum, et pristinum habuere fulgorem. Sagittæ tuæ et fulgurans hasta tua, id est, plagæ tuæ, et eruditio tua, lumen tuo populo præbuerunt. Denique in luce sagittarum tuarum, et in splendore hastæ tuæ, quæ eos ad hoc corripuit, ut emendaret, ambulavit populus tuus in fremitu tuo. Quando ergo populi tui vindicabis injuriam, terrena regna calcabis, et omnes gentes admirari facies, quia egressus es in salutem 650 populi tui, et venisti ad eos cum Christo tuo: licet in Hebraico scriptum sit: *Egressus es in salutem populi tui cum Jesu Christo tuo: sive cum Salvatore Christo tuo: Jesus enim Salvator interpretatur. Veniente autem Jesu Christo Filio tuo, percussisti Antichristum de domo impii, hoc est, in hoc sæculo, quod in maligno positum est: sive ipsum diabolium percussisti, qui impietatis caput est, et denudasti fundamentum ejus usque ad collum, id est, abscondita ejus aperta fecisti, non ad breve tempus, sed in perpetuum: hoc enim significat SELA, id est, semper.**

LXX: *a Videbunt te, et dolebunt, sive parturient populi; ὠδυνήσουσι* quippe utrumque significat. Consequenter rupta terra, et fluviis manantibus, populi qui de fluminibus Dei biberant, videbunt Deum, atque parturient. Ex hoc enim ipso quod vident Deum, statim Dei verbo concipiunt et dicunt: *A timore tuo, Domine, in utero suscepimus, et parturivimus et peperimus: spiritum salutis tuæ b faciemus*

^a Priora verba, *Videbunt te*, nostri mss. suppleunt. ^b Rescribit Victorius ex Hebræo, Vulgata, atque ipsiusmet Hieronymi in Commentariis in Isaiam lectione, quem fecimus. Quod vero ait in Græco, ὁ ἐπιεισας, legi minori numero, unius alteriusve est exemplaris; pleraque enim eaque emendatiora, ὁ

*super terram (Isai. xxvi, 17, 18). Beati, inquit, mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. v, 8). Isti itaque populi loti a fluminibus, non jam viderunt, sed visuri sunt Deum: et cum viderint, concipient, ut possint fructus parere doctrinarum. Sed quia dicuntur populi, et populorum non est videre faciem Dei, licet in futurum extendatur oratio, videbunt et parient: tamen juxta tropologiam magis Hebraicum sequendum est, ubi dicitur: *Viderunt te, et pepererunt montes: montium enim est videre Deum et parere filios, quos de Dei concepere sermone.**

LXX: *c Disperge aquas itineris.* Diversæ aquæ sunt: aliæ sempiternæ, aliæ breves. De sempiternis aquis, et quæ fluunt de fontibus Israel, dictum est: *Fluminibus scindetur terra.* De subitis, et ad tempus currentibus: *Omnes torrentes vadunt in mare.* Tali enim aquarum finis perditio est. Deus ergo omnes aquas quæ a perversis dogmatibus conculcæ sunt, disperget, cum dissipaverit consilia principum, et sapientiam mundi hujus. Si quando videris ad breve aliquam hæresim floruisse, et postea Dei gratia dissipatam, dicito esse 651 completum: *disperges aquas itineris.* Potest autem hoc quod dicitur, *itineris*, subaudiri *diaboli*, ut sit sensus: Aquas quas diabolus conculcavit, et quæ multis in se præbuerunt iter, id est, multis patuerunt erroribus, dividet Dominus atque disperget. Unde et cæteri interpretes, furorem volentes hæreticum describere, transtulerunt: *Illisio, vel impetus aquarum transiet.* Feruntur enim prono eloquentiæ cursu et præcipites, ut quemcumque obvium et levem invenerint, secum trahant.

LXX: *Dedit abyssus vocem suam altitudinem phantasie d.* Abyssus sæpe in bonam partem: sæpe in malam, interdum indifferenter accipitur. In bonam partem: *Judicia tua abyssus multa (Psal. xxxv, 7).* Et: *Abyssus abyssum invocat (Psal. xli, 8),* et reliqua. In malam: *Viderunt te aquæ, Deus (Psal. lxxvi, 17),* et reliqua. Sed et dæmones deprecantur, ne mittantur in abissos (*Luc. viii*), et in Genesi: *Abyssus super quam tenebræ erant (Genes. 1, 2),* nescio an in bonam partem possit accipi. Indifferenter autem ibi ponitur: *Rupti sunt fontes abyssi, et cataractæ cæli apertæ sunt (Ibid., vii, 11).* Et illud in centesimo quadragesimo octavo psalmo: *Dracones et omnes abyssi: ignis et grando et spiritus procellarum, nisi forte ex eo quod inter dracones, et ignem et grandinem ponitur, in malam partem trahendum sit. Quod nescio utrum possit dicere, qui eam viderit cum cæteris in laudem Domini concrepare. Si igitur in bonam partem acceperimus abyssum, dicamus, dispersis aquis itineris pessimi [Al. pessimis], viderunt te sapientes tui, et altitudinem scientiæ,*

ἐπιεισασεν, quem fecimus, præferunt.

^c Hic atque infra in Commentario *disperdendi*, pro *dispergendi* verbo Regin. ms. utitur: in Græco autem est *σκοπιζων, dispergens.*

^d Addit Regin. ms. *suæ*, verius ad Græcum *φαντασίας αὐτῆς.*

quam habebant ex tuo aspectu mutuantes (quia viderunt te et parturierunt montes), quidquid de te prius opinati sunt, in vocis suae laudibus protulerunt. Et pulchre opinionationem phantasiae, altitudinem vocat, juxta Jesum filium Sirach, qui ait: *Abyssum et sapientiam quis investigabit (Eccl. 1, 2)?* Unde et de monte modico (*Psal. xli*), id est, assumptione humani corporis, quam Daniel lapidem abscissum de monte sine manibus, id est, sine opere nuptiali, vocat (*Dan. ii*), Christus abyssus invocatus Patrem alteram abyssum, in voce cataractarum suarum (*Psal. xli*), ut dei evangelizantibus verbum virtute multa. Vel certe abyssus novum Testamentum, in testimonium montis modici, a quo vulneratus est princeps Tyri, invocatus **652** abyssum veteris Testamenti, ut per cataractas Christi, id est, apostolos, firmior fiat praedicatione. Si quis autem voluerit hoc quod dicitur: *Dedit abyssus vocem suam, altitudinem phantasiae suae (Isai. xiv)*, in malam partem accipere, illo utitur argumento, quod post dispersas aquas itineris, quae utique in malam partem acceptae sunt, et hoc recte in contrarium sentiantur. Simulque cerne quod non dixit altitudinem suam; sed, altitudinem phantasiae suae; id est, umbram et imaginis. Videntur enim habere altitudinem et scientiam Scripturarum; sed omnis eorum altitudo, veritati comparata, phantasia est, et frustra extollit vocem, quia aquae itineris jam dispersae sunt. Queramus in Scripturis sicubi phantasia in bonam partem inveniri possumus, et cum vel raro vel nunquam fuerit inventa, firmiter abyssum, et phantasiae ejus in malam partem interpretabimur.

LXX: Elevatus est sol, et luna stetit in ordine suo. Si simplicem interpretationem sequimur, ex praesentibus verbis profectus solis demonstratur et luna: quod, juxta Isaiam, in futuro saeculo septuplum sol luceat, et luna solis fulgeat claritate (*Isai. xxx, 26*). Quia enim creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei (*Rom. viii*), quae nunc vanitati subiecta est, propter eam qui subiecit eam in spem libertatis, cum in consummatione mundi omnis creatura fuerit liberata, liberabitur et sol et luna, et in suo stabunt ordine. Quod si voluerimus, solem justitiae Christum accipere, in cuius penis sanitas est, et lunam, quae hujus solis splendore illuminatur, Ecclesiam: non difficile est dicere, quod lux vera, et lux hominum et splendor gloriae Dei, et splendor lucis aeternae eam illuminet: quae nunc in isto saeculo juxta prospera atque pressurae crescat atque decessat. Cum autem sol fuerit elevatus, et juxta Apostolum, exaltaverit eum Deus, et donaverit ei nomen super omne nomen (*Philipp. ii*): tunc etiam Ecclesia, quae in praesenti saeculo tenere suum ordinem non potest, ad ordinem debitorum revertetur, et nequaquam mutabitur; sed fixo

^a Hic quoque *charitate* praefert Regina. ms. ad cuius fidem paulo post emendavimus, in vero *Salomone*, pro quo Victorius, in verbo *Salomonis*, laudat quendam

A stabilis gradus, et audiet cum Moysse: Tu autem hic stas mecum (*Exod. xxxiv, 9*).

LXX: In luce [Al. lumine] jacula tua ibunt, in splendore conflagrationis armorum tuorum. 653 Jacula Dei, id est, sagittae euntes atque pergentes, non ad hoc mittuntur ut interimant, sed ut illuminent. Ad harum sagittarum jaculorumque distinctionem, Christus electum jaculum dicitur per Isaiam vociferans: *Posuit me ut factum electum, et in praeretra sua abscondit me, et dixit mihi: Magnum est tibi hoc, vocari te servum meum (Isai. xlix, 2, 5)*. Haec sagitta plures habebit [Al. habet] sagittas, quae mittat in universum orbem. Unde et sponsa electa jaculo vulnerata dicit: *Vulnerata charitate ego (Cant. iv, 9)*: juxta quod et nos possumus dicere: vulneratus a castitate ego, vulneratus sapientia ego. Quod sapientiae jaculo vulnerata et Regina Austria non erat in se, et obstupescit plus invenerat in vero Salomone, quam ei fama narraverat (*III Reg. i*). Haec igitur sagittae quae mittuntur in lucem, pergunt etiam in splendore conflagrationis armorum ejus, id est, Dei. Quicumque enim armatus fuerit, ut stet e contra versutias diaboli, et accinctus armatura Apostoli (*Ephes. vi*); venient ad illum jacula lucis, ut ad ipsam possit dici: *Vos estis lux mundi (Matth. v, 14)*. Si quis autem peccator est, et ingratum sibi quod habet in tabernaculo cedat, mittuntur ei sagittae potentis acutae cum castitatis desolatoriae (*Psal. cxxx*), ut primum compungatur sermonibus Dei, et dicat: *Vox illius sicut in mittere, cum infigitur mihi spina (Psal. cxv)*. Et postquam compunctus fuerit, tunc ei desolatoriae per Sefaphiam, id est, ardentem sermonem Dei, carbones mittuntur, qui non solum labia, quae Isaias tantum habebat immonda (*Isai. vi*), sed et omnes partes membrorum ejus extorqueat, et ad solitudinem peccatorum reducat.

LXX: In comminatione tinnituum terram, et in furore detrahet gentes. Potest hoc in consummatione mundi accipi, quando, frequentibus bellis interfecta multitudo, rari homines reperientur, et hi qui liberant esse de populo Dei, sed gentes et cuncti perierint, aurore Domini deducantur ad terram. Sed melius est, ut imminutione comminatione terram, interpretemur opera terrena, et eos qui constituti in Ecclesia, peccatores non expectant, et furore Domini corripantur; sed audientes in Scripturis, quae supplicia impendent peccatoribus, agunt poenitentiam, et paulatim imminuant terram suam, ad **654** eorumque profectum. Si quis nostram comminationem Domini reformidat, hanc terram imminuetur: qui autem perseverat in legitimo numero, et non vult esse de his quorum terra decrevit, nec de populo Dei, de quo dicitur: *Videntur de, et perierit populi, iste cum gentibus detrahetur in penam.*

LXX: Egressus est in servitium populi sui, et servavit christos suos. Primum videamus quod sibi incongrue legit: vitiose autem Martian., et rursus Salomone.

Herá christófan, et postea tráctabimús, quomodo egressus sit Dominus in salutem christorum suorum. Christí in veteri Testamento dicebantur et patriarchæ; de quibus scriptum est in Psalmis: *Córripuit régés pro óis: nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari* (Ps. civ, 14, 15). Et in primo Paralipomenon libro; omnes qui de Ægypto egressi sunt christi vocantur. Christia quoque in Exodo (Cap. xxx) sacerdotale obsecratur, quo postea sacerdotes in Levitico (Cap. viii) referuntur dicit. Est et bibid unguentum quo reges unguuntur in regno; quod in libro scribitur. Si enim David est et Salomón; id est; *fortis manu, et pacíficus* (I Reg. xvi), cornu unguentum. Si vero Jehu et Azael sunt; perfunduntur tentaculá (IV Reg. ix et xix): vās autem scilicet sic vocatur, id est, *pacíficus*. Sed et Cyrus, Persarum rex atque Medorum, qui de captivitate populum relaxavit (licet multi errent, et de Dominó Salvatore scriptam putent), audiit per Isaiam: *Hæc dicit Dominus christo meo Cyró; cuius tenui dexteram, ut audirent coram eo gentes* (Isai. xlv, 1), etc. Et ad extremum dicitur: *Tu autem non cognovisti me, quod de Salvatore nefas est intelligere*. Est unguentum propheticum, quod præcipitur Eliæ; ut Elisæum unget in prophetam (III Reg. xix). Et super omnia unguentorum genera, est unguentum spirituale quod vocatur oleum exultationis, quo ungitur Salvator, et dicitur ad eum: *Propterea unxit te Deus; Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis* [At. suis] (Ps. xlv, 8). Participes autem eos puto, ad quos loquitur et Joáhnnes: *Et vos unguentum habetis a sancto* (I Joan. ii, 20). Et post modicum: *Hæc scripsi vobis de his qui seducunt vos: et chrisma quoddam accepistis ab eis; maneat in vobis: et non necesse habetis ut aliquis doceat vos; sed ipsum chrisma docebit vos de omnibus, et verum est, et non est mendacium, et scit vos docit, manete in eo* (Ibid., 26, 27). Ac ne forte qui **655** chrisma baptismi perdidissent, desperent de chrismate reparando; scriptum est in Levitico: Quod leprosus extra castra projectus cum ad sacerdotem venerit, et lepra ipsius fuerit emundata, mittat sibi sacerdos oleum in manu sinistra, et infuso digito septies aspérget oleum coram Domino, et tangat eodem oleo auriculam ejus qui leprosus fuerat, et dextram sinistram, et dextram pedem, et quod remanserit de unguento totum mittat in caput ejus (Levit. xiv). Cumque omnia hæc rite complerent: tunc immolet holocaustum pro eo, et ipse christus vocetur Dei. Volo aliquid dicere; sed timeo ne negligentibus occasiōnem ruinæ tribuam: quod in Scripturis factis idem homo frequenter unctus invenitur. Denique David tertio unctus est (II Reg. vi et xix): quod nos non intelligamus super eo qui peccaverit; et iterum ungitur (sufficit enim leproso ut post primum unguentum perditum, ungetur secundo), sed sibi per eo qui per dies singulos proficit,

et semper ejus augetur ductio [Al. unguentum], et de leprosi oleo migrat ad oleum populi atque sanctorum, et de oleo populi ad oleum pervenit sacerdotum, et a sacerdotibus transcendit ad christia pontificis, a pontifice quoque ad regem, a rege ad patriarchas, et a patriarchis pergit ad Christum, et ungitur oleo exultationis (Ps. xlv, 8), quo qui fuerit unctus, unus cum Deo efficitur spiritus, et ubi Pater et Filius est, ibi etiam ille erit. Verum hoc rarum est, et sunt vota credentium. Ceterum nescio an sequatur effectus. Dicitur enim: *Unxit te Deus, Deus tuus, oleo lactis, præ participibus tuis*, hoc est, eo oleo, quod hi qui sui participes sunt, aut raro, aut numquam poterunt invenire. In horum igitur christorum salutem egressus est Deus de loco suo, sicut et Michæas loquitur: *Et egredietur de loco suo ut salvet* (Mich. i, 3). Quia enim hi qui indigebant salute ad eum intrare noluerunt, ipse egressus est de maiestate sua et de loco suo, ut eos qui foris erant duceret in terram mansuetorum regionemque viventium, de qua Adám fuerat expulsus: de qua egressus Cain inhabitavit in terra Naid (Gen. iii et iv, sec. LXX). Sciendum autem ut supra diximus, quod ubi posuerunt LXX plurali numero, ut *salvares christos tuos*, ibi esse

656 In Hebraico LAJESUA ETH MESSIAHI (יהושוע משיח), quod Aquila transtulit, in salutem cum Christo tuo, non quod Deus egressus sit, ut salvaret populum, et salvaret Christum suum; sed quod in salutem populi venerit cum Christo suo, juxta illud Evangelii: *Pater in me, et ego in Patre; et Pater in me manens ipse facit opera sua* (Joan. xiv, 10). Sed et quinta editio similiter transtulit: *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo*. Theodotus autem vere quasi pauper et Ebionita, sed et Symmachus ejusdem dogmatis, pauperem sensum secuti, Judaice transtulerunt: *Egressus es in salutem populi tui, ut salvares Christum tuum*. Et: *Egressus es salvare populum tuum, salvate Christum tuum*. Rem incredibilem dicturus sum, sed iamem veram. Isti semichristiani Judaice transtulerunt: et Judæis Aquila interpretatus est, ut Christianum. Sexta editio proferens manifestissime sacramentum, ita vertit ex Hebræo: *Egressus es, ut salvares populum tuum per Jesum Christum tuum*, quod Græce dicitur εἰληθεὶς τοῦ σωσαι τὸν λαόν σου διὰ Ἰησοῦν τὸν Χριστόν σου. Cui sensui potest illud adaptari, quod egressus sit Pater cum Filio de templo et de caeremoniis Judæorum, dicens: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Luc. xiii, 35); et venerit ad salutem gentium, ut salvaret credentes per Jesum Christum Filium suum.

LXX: *Misisti in caput impiorum mortem*. Non putemus de hac dici morte communi qua omnes moriuntur, et mortuus est Abraham, et appositus est ad patres suos (Genes. xxv); et prophetæ, et ipse Christus est mortuus (Joan. xix), sed mors missa

^a Perperam Martianæus verba, ad patriarchas, et a, prætermissit, legens a rege ac patriarchis. Mss. n. s. : id est quæ libri alii supponunt.

^b Regim. mss., et venit ad salutem credentium, ut, etc. 3

est in iniquos (1 Reg. II, 6); ut qui prius vivebant in iniquitate, mortui peccato, viverent iustitiæ (1 Pet. II). Quod quidem et Anna in oratione sua significat: *Dominus occidit et vivificat*. Occidit enim peccatores, mittens in capita impiorum mortem, ut vivificet iustitiæ. Dicam aliquid audacius: Christus ad hoc venit in mundum, ut in capita iniquorum mitteret mortem. Et sicut ipse peccato mortuus est semel (1 Pet. III): sic et illi morentur iniquitati; et qui facti fuerant participes mortis hujus, vitæ quoque participes fierent. Juxta Hebraicum autem ubi scriptum est: *Percussisti caput de domo impii*, caput, ut dixi, principem hujus mundi accipiamus: **657** et donum ipsius, mundum, omnemque animam peccatoris, in qua diabolus habebat hospitium. Idecirco autem percutitur caput in domo impii, ut, illo percusso atque ejecto, fiat domus Dei, et habitet ibi iustitia, et inambulet in ea. Et hoc dignum est sentire de Deo, qui egressus est in salutem populi sui cum Christo suo, ut, percusso hujuscemodi capite, ille fiat in nobis caput, qui est omnis viri caput et Ecclesiæ suæ. Si quis ergo impii se adhuc sentit domum, Filii Dei deprecetur adventum, ut conteratur in se impii caput.

LXX: *Suscitasti vincula usque ad collum in finem*. Suscitavit Dominus vincula charitatis, ut priori onere deposito, et gravissimo jugo quo premebamur abjecto, leve Christi susciperemus jugum; et in curru illius positi, aurigam optimum portarem. Quod quidem et Theodotio in bonam partem accipiens ait: *Ornasti fundamentum usque ad collum*. **C** Quinta editio: *Denudasti, sive, evacuasti fundamentum usque ad collum, sela, id est, semper*. Quia enim fundamentum Christi, quod erat in anima singulorum, allophyli terra obruerant, egeritur congesta humus, et nudatur optimum fundamentum, et ornatur, ut quod latebat, appareat et suam recipiat claritatem, et hoc fit in sempiternum, quod Hebraice dicitur SELA. Simulque considera quod ipsi **LXX**, rerum necessitate compulsi, qui semper *sela* interpretabantur *diapsalma*, nunc transtulerunt, in finem.

(Vers. 14 seqq.) *Maledixisti sceptris ejus, capiti bellatorum ejus, venientibus ut turbo ad dispergendum me. Exsultatio eorum sicut ejus qui devorat pauperem in abscondito. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. Audi, et conturbatus est venter meus: ad vocem contremuerunt labia mea. Ingrediatur putredo in ossibus meis, et subter me scateat: ut requiescam in die tribulationis meæ [Vulg. tacet meæ], ut ascendam ad populum accinctum nostrum*. Et nunc tantum Hebraicum disserimus [Al. posuimus], ut separatim de editione Septuaginta disseramus, multum enim ab omnium translatione discordat: *Maledixisti, inquit, sceptris*, id est, regnis ejus: laud dubium quin impii, de quo supra dixerat: *Percussisti caput de domo impii: denudasti fundamentum usque ad collum*. Intelligimus autem impium, vel Nabuchodonosor, vel omnem adversarium **658**

populi Dei. Et non solum sceptris ejus, sed etiam capiti bellatorum quos percusseras, qui venerunt ut turbo, ut dispergerent me, id est, ut everterent Israel, et in diversum captivum deducerent. Ita autem exsultabant devorantes pauperem, et subjectum sibi Israel, quasi hoc in abscondito facerent, et nos, ignorante te, devorarent. Venisti itaque ad prælium pro populo tuo, et quadrigas tuas immittens in aquas, hoc est, in gentes multas, fecisti eis viam in luto aquarum multarum, id est, ut conculces eos, et quasi lutum equorum tuorum et currum ungula et rota conteras. Quod autem sequitur: *Audi, et conturbatus est venter meus: ad vocem (ut subaudiatur, tuam) contremuerunt labia mea, ingrediatur putredo in ossibus meis, et subter me scateat*: **B** *ut requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad populum accinctum nostrum*, hic est sensus: Nunc libenter omnes patimur angustias, et ad comminationem tuam totis visceribus contremiscimus. Nunc tremunt labia mea, et pavor mentis trepidæ in ore signatur, et non solum istud, sed etiam aliud ultro appeto et ultro desidero: ingrediatur putredo in ossibus meis [Al. ossa mea], et subter me scateat; hoc est, libenter patior quod passus est Job, non solum carnes meas, sed medullas quoque ossium cupio tabesceri, et stratum meum putredine corporis et innumeris scatere vermibus, ut postquam hic pro peccatis meis hæc sustinero, requiescam in die amara, in die tribulationis, in die necessitatis et angustiae. Et ascendam ad populum accinctum nostrum, fortem videlicet, bellatorem atque pugacem. Et pulchre, *ascendam*: ad accinctum enim populum semper ascenditur. Eleganterque *nostrum*: qui enim tribulatus est, et pressuras libenter sustinuit, et præsentibus malis futura præmia compensavit, *nostrum* audacter loquitur, ut juxta Abraham, Isaac et Jacob, et ipse dormiat in senectute bona plenus dierum, et apponatur ad patres suos. Quod si quis dixerit: Ecce in historia expositione dum nescis, allegoriæ clausus es retibus, et tropologiam historiae miscuisti. Audi non semper metaphoram historiae, allegoriam consonare: quia frequenter historia ipsa metaphorice textitur, et sub imagiæ mulieris, vel unius viri de toto populo **659** prædicatur. Et nunc ergo possumus dicere ex persona populi: Libenter captivitatem subeo, æquo animo angustias sustineo, et gravissimo Babyloniorum prætor jugo, et quidquid ultimæ et duræ necessitatis est, gaudens patiar (Al. patior): tantum ut eo tempore requiescam quo maledixisti sceptris impii, et equi tui calcabant lutum aquarum multarum, et postea cum sanctis tuis Zorobabel et Jesu filio Josedet, et Esdra sacerdote, et Nehemia in terram reponissionis revertar. Hucusque ne omnino prætermittere historiam videremur, quodammodo vim fecimus intellectui, et in captivitatem traximus sententias non sequentes: nunc ad Septuaginta translatores, et ad expositionem tropologiam revertamur.

LXX: *Divisisti in stupore capita potentium*. Sicut

Ecclesiae et omnis viri Christus est caput (I Cor. xi), ita ^a cunctorum dæmonum qui in hoc sæculo debacchantur, caput est Beelzebub princeps dæmoniorum, et singulæ eorum turmæ habent capita et principes suos. Verbi gratia, spiritus fornicationum habent præpositum suum, spiritus avaritiæ habent ἀρχοντα suum, spiritus vanæ gloriæ, spiritus mendacii, spiritus infidelitatis habent præsides ^b malitiæ suæ. Deus itaque clementissimus qui miserat in capita iniquorum mortem, qui suscitaverat vincula usque ad collum, in finem dividit etiam capita potentium in stupore, ut primum principes separet a subjectis, et quasi corpus decollet a capite, et ubi caput pessimum fuerat, ibi caput optimum reponatur. Ponamus exemplum, ut quod dicimus manifestius fiat: si quando tyrannus obruncatur, imagines quoque ^B ejus deponuntur, et statuæ; et vultu tantummodo commutato, ablatoque capite, ejus qui vicerit, facies superponitur, ut manente corpore, capitibusque præcisis, caput aliud commutetur. Hoc mihi intelligere libet de hæreticorum conciliabulis, quod capitibus heresæon a cæteris populis separatis, in loco eorum caput esse Christus incipiat. Simulque considera Scripturæ sanctæ significantiam, ⁶⁶⁰ quod non dixerit, præcidisti, vel succidisti capita potentium, sed divisisti: quod enim dividitur, non tam amputatur et perditur, quam separatur in partes. Ut quomodo in fabricatione turris (Genes. xi), lingua quæ male unita fuerat, separata est, et pessimum fœdus utili divisione conscissum: sic et capita hæc quæ cum corporibus suis (Al. sive) inter se videbantur ^C habere consensum (plura enim hæreticorum capita sunt, quæ cum diversos oculos habeant, tamen in una, ut ita dicam, lingua blasphemiae adversum Ecclesiam latrant), dividerentur in partes, et a deceptis corporibus separata, bono capiti locum facerent. Possumus hoc versiculo uti, si quando reges et duces eorum Christianum viderimus sanguinem fundere, et postea ultionem Domini consecutam. Quod dudum in Juliano, et ante eum in Maximiano, et supra in Valeriano, Decio, Domitiano, Nerone perspeximus; et dicere ad Dominum cum exultatione et oratione in Cantico: *Divisisti in stupore capita potentium*, hoc est, in stupore credentium, vel in stupore cunctarum nationum, quæ eos non putabant tam cito posse concidere. Dum adhuc essem puer, ^D et in grammaticæ ludo exercerer, omnesque urbes vicinarum sanguine polluerentur, ac subito in ipso persecutionis ardore Juliani nuntiatus esset interitus, eleganter unus de ethnicis: « Quomodo, inquit, Christiani dicunt, Deum suum esse patientem, et ἀνεξικακον? nihil iracundius, nihil hoc furore præsentius: ne modico quidem spatio indignatio-

^a Ex Origene Homil. in Josue desumpta hæc quæ sequuntur pene totidem verbis sunt. Ad rem nostram hæc potissimum faciunt: *Puto magis principem quidem fornicationis spiritum unum esse: innumeros vero esse, qui in hoc ei officio pareant, et per singulos quosque homines diversi spiritus sub eo principe militantes, ad hujusmodi eos peccata sollicitent. Similiter*

nem suam differre potuit. » Hoc ille ludens dixerit. Cæterum Ecclesia Christi cum exultatione cantavit: *Divisisti in stupore capita potentium*. Loquar et ego aliquid huic simile: *Divide, Domine, in stupore omnium, Achab, et Jezabel (III Reg. xxi et xviii)*. Non quidem ego Elias; sed tamen illi Achab et Jezabel interfecerunt Naboth, et tulerunt vineam ejus, et hortum suæ fecerunt luxuriæ (IV Reg. ix et x). Inveniatur aliquis servus tuus Abdias, qui pascat pauperem tuum atque mendicum, ⁶⁶¹ fornicariæ sanguis detur canibus; Achab impius et avarus jaculo Domini trucidetur.

LXX: *Commovebuntur in ea* [Al. eo], *aperient frenos suos sicut comedens pauper in absconso* [Al. abscondito]. Capita cum divisa fuerint a corporibus suis, et divisa non aliter nisi in stupore, quod Græce dicitur ἐν ἐκστάσει: unde secundum eam declinatur et dicitur, ἐν αὐτῇ, hoc est, in ea, aperient etiam frenos suos, sive eorum (utrumque enim intelligi potest) ut illud imperium quo prius dominabantur in subjectis sibi corporibus, relaxantes dent locum meliori equiti, et meliori aurigæ. Et hoc faciant quasi comedentes pauperes [Al. comedens pauper] in abscondito, non habentes libertatem, nec ciborum aliquam abundantiam, sed escas modicas, quibus vescentes abscondite nullum vellent videre quod faciunt. Potest et aliter interpretari: Capita cum divisa fuerint in stupore, quasi a cætero corpore decollata, aperient os suum, quod quasi chamo condemnationis fuerat infrenatum, et in similitudinem vescentium illis in se dentibus concrepabunt, volentia rursus comedere, sed vim devorandi non habentia. Intellige quomodo post adventum Christi capita dæmonum a nationibus, quæ sibi prius subjectæ fuerant separata, velint rursus antiquam exercere potentiam. Sed quia amputata sunt a corporibus, plenam vescendi non habent libertatem: comedunt quasi pauperes, et non solum pauperes sunt, sed pauperes in abscondito. Pauperes sunt, quia pristinas divitias perdiderunt: comedunt abscondite, quia semper sedent in insidiis, ut in occultis interficiant innocentem. Hæc capita eosdem habent dentes quos et sagittas. Et quamvis ante dixerit, Super sidera cœli ascendam, ponam in excelsum nidum meum, et universum orbem quasi ova continebo in manu mea, tamen detrahentur de sublimibus, et perdetia suppellectilem pristinam, omnemque substantiam domus suæ, vix quasi pauperes clam comedere et mordere tentabunt. Scio multum Hebraicum ab his quæ dicta sunt, discrepare; sed facere quid possum, cui semel propositum est et ipsum Hebraicum, et vulgatas in toto orbe scripturas interpretari?

et iracundiæ spiritum principem unum esse arbitror: innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines, hujusmodi vitii peccata succedant. Similiter et avaritiæ unum esse principem: sic et superbiæ, et cæterorum malorum.

^b Nec displicet quod præfert Regin. ms., *malitiæ: ex quo paulo post dividet, pro dividit, legimus.*

LXX; *Et superduxisti in mari equos tuos conturbantes aquas multas.* Postquam 662 miserat Deus in capita iniquorum mortem, et conciderat capita potentium in stupore, et confregerat ea in mari (scriptum est eorum in Psalmis: *Tu confregisti capita draconis [Psal. lxxiii, 4]*) principibus interfectis, sive contractis, et victo forti venit ad domum ejus, et universa illius vasa diripiuntur (*Marc. xiii*). Vasa autem et domum fortis et suppellectilem principis, quid aliud possumus interpretari, nisi mare hujus sæculi, in quo habitat draco? Superinducit ergo Deus, egregius eques et auriga præcipuus, equos suos, angelos videlicet, sublimesque virtutes super mare hujus sæculi, ut turbent aquas multas, dæmonia et contrarias potestates. Quod si voluerimus de adventu Christi interpretari, juxta illud quod in Apocalypsi (Cap. 19) scribitur, quod sermo Dei sedeat in equo albo et omnis exercitus in equis albis sequatur eum, videbimus quomodo Christus ascenderit in apostolis suis, dicens eis: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi*; et: *Euntes, ite, baptisate omnes gentes*, et reliqua (*Matth. xxviii*). Et postea conscenderit in uno equo candido, quem alium non puto esse, nisi apostolum Paulum, super quem equitans, omnem orbem circuierit. Ascendit autem sermo Dei in equis suis, ut turbarentur aquæ multæ, hoc est, vel populi multi, qui ante in mari erant, et draconis tenebantur obnoxii (*Lata enim et spatiosa via est quæ ducit ad mortem [Matth. vii, 13]*), et turbarentur, primum errorem pristinum deserentes: deinde conturbati venientem equitem susciperent). Vel certe de quibus supra diximus, dæmonum catervæ nequaquam ita domjnarentur in mari; sed turbatæ cederent, et equitis præliantis vulnera formidarent. Atque utinam et in me ascendat verbum Dei, et per lanceam oris mei ineficiat eum qui regnat in aquis multis, ut ad regis interitum, aquæ quæ illis subjectæ fuerant conturbatæ, præbeant colla equiti meo, et redacti in unam quadrigam, efficiamur Domini *Cherubim*, quod interpretatur *scientiæ multitudo*. Numquam enim auriga, sic compositus, et sic fertur ornatus, ut in his qui scientiæ multitudine et habent inter se sapientiæ copulantur.

LXX: *Custodivi, et extimuit venter meus a voce orationis labiorum meorum: et ingressus est tremor in ossa mea, et 663 subter me conturbata est fortitudo mea.* Sive ut alibi scriptum reperimus ἡ ἔξις μου, quod nos possumus dicere, *habitus meus*: diversa quippe exemplaria reperiuntur. Possunt autem hæc et ex persona prophetæ dici superioribus coherentia: Quia misisti, o Domine, in capita iniquorum mortem, et suscitasti vincula usque ad collum, et divisisti in stupore capita potentium, et induxisti in mare equos tuos conturbantes aquas multas: propterea ego omni custodia servavi cor meum, et contremuerunt viscera mea, et tota mea, vel fortitudo,

^a Voculam *meæ*, quæ neque in Græco resonat, *habitu*.

vel habitu turbata est, ut similia sustinerem. Potest quoque et quasi suum habere principium, narrante propheta timorem suum, et quomodo formidavit ne peccaverit [*Al. peccaret*] in aliquo, et ad vocem orationis labiorum suorum commotus, tantum timuerit Deum, ut ingressus sit tremor in ossa ejus: et sub excelsa manu Domini positus, omni animæ suæ fortitudine, vel habitu [*Al. habitudine*] conturbatus sit. Quod autem sit: *Ingressus est tremor in ossa mea, ἡ παρακλίσις* accipiendam, ut videamus magnitudinem timoris Dei penetrans universitatem animæ, et totum hominem commoventis, ne quidquam faceret quod displiceret Deo. Et quia allegorice juxta membra corporis, animam quoque membra Scripturæ commemorat, ventrem paventem, eam virtutem accipiamus animæ, quæ spirituales cibos recipiat, et labia, quibus secum meus loquitur, et ossa robusta et solida dogmata, quibus tota animæ compago solidatur. Hæc a me breviter dicta sunt. Si quis autem his sagaciora et veriora repererit, illius magis explanationi præbebo consensum.

LXX: *Requiescam in die tribulationis^a meæ: et ascendam ad populum peregrinationis meæ.* Quia omni custodia servavi cor meum, et extimuit venter meus a voce orationis labiorum meorum, et ingressus est tremor in ossa mea, et subter me conturbata est fortitudo vel habitudo mea, et propter tantam custodiam a peccatis alienus effectus sum: idcirco nunc confidenter dico: *Requiescam in die tribulationis*, ut ascendam ad populum peregrinationis meæ, id est, qui æque ut ego in 664 hoc mundo peregrinatus est. Ascendam autem dorsum positus, et quasi de valle ad sublimiora nitens tota aviditate contendam, ut tempore quo cæteri in tribulatione sunt et angustia, mihi cura sit de ascensu, quomodo cum populo peregrinationis meæ requiescam in altioribus locis. Diem autem tribulationis puto consummationem esse mundi, de quo et Isaias ait: *Dies Domini insanabilis, furoris et iræ, ponet orbem terræ universum in desertum, et peccatores prædere [Isai. xiv]*.

(Vers. 17.) *Ficus enim non florebit, et non erit germen in vineis: mentietur opus olivæ, et arva non afferent cibum: abscindetur de ovili pecus, et non erit armentum in præsepibus.* LXX: *Quia ficus non afferet fructum, et non erunt germina [Al. gemimina] in vineis: mentietur opus olivæ, et campi non facient escas: defecerunt, eo quod comederant oves, et non sunt boves in præsepibus.* Juxta Hebraicum in quo supra diximus: *Ingrediatur putredo in occubus meis et subter me sateat, ut requiescam in die tribulationis: ut ascendam ad populum occinctum nostrum [Al. meum]*: ita quæ præcesserunt, copulabuntur sequentibus: Ideo tribulationem ad præsens tolli sustinere, et postea ad populum fortem ascendere, quia veniet dies tribulationis et necessitatis, et cæ-

ms. Neginæ ignorat, itemque paulo post verbo, et

teris in angustia constitutus, ego in tua maiestate labor : *Ficus enim non florebit, et non erit germen in vinea : mentietur apus olivæ, et arva non afferent cibum, et cætera.* Quæ quia non multum distant a LXX, cum interpretatione eorum pariter disseramus. Cum venerit dies tribulationis, et ego ascendero ad populum qui mecum aliquando peregrinatus est : vel certe cum venerit dies eversionis Judaicæ, et populi prioris, et derelicta fuerit filia Sion, sicut tabernaculum in vinea, et sicut casula, in cucumerario, et sicut civitas, quæ expugnatur, ego qui de pereunte electus sum populo (de quo dictum est *Isai. I, 9*) : *Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis, et quasi Gomorrha, similes essemus*, copulabo me discipulis Christi ; quos quia in monte docet, turbis et debilibus deorsum relictis, ego ad montana conscendam. Ficus enim non dedit fructum, ad quam venit in Evangelio esuriens Dominus, et non invenit in 665 ea poma, et maledixit ei, dicens : *Non afferes fructum usque in sæculum* (*Mat. XXI, 19*). Et diligenter considera quid dixerit : *Non afferes fructum in sæculum*, non ait, usque in sæcula sæculorum ; sed cum sæculum istud pertransierit, et intraverit plenitudo gentium, tunc etiam hæc ficus afferet fructus suos, et omnis Israel salvabitur. Hæc est ficus ad quam tertio venit paterfamilias, et quasi non facientem fructus vult subvertere : pro qua agricola, cui commissa fuerat, deprecatur, ut det ei spatium, et dicit ; *Domine, dimitte eam et istum adhuc annum, donec fodiam circa eam, et mittam stercus, et aliquid fecerit fructum : sin autem, tunc succides eam* (*Luc. XIII*). Agricola iste vel Gabriel est, vel Michael, cui commissus est populus Judæorum, qui Dominum deprecatur ^b in passione, et dicit ; *Domine, da ei spatium penitentiae, et noli eos subvertere, et siquidem fecerint fructum ; sin autem, tunc subvertes eos.* Si fecerint, inquit, fructum, non dixit quid sustinerint ; neque dixit, si fecerint fructum, permancebunt ut erant ; sed si fecerint fructum, suspensa sententia est, ut subaudiatur, transferes eos in Ecclesiam gentium, et in alteram vineam transplantabis. Venit Dominus tertio, et non invenit in eis fructum. Dedit primum Legem per Moysen ; secundo locutus est per prophetas ; tertio ipse descendit. Et post ^c passionem, datis ad penitentiam quadraginta quatuor annis, quia non fecerunt fructum, quarto subversi sunt. Quod tamen nostræ intelligentiæ derelinquitur. In parabola enim non scribitur, quid postea fecerit paterfamilias ; sed quid tantum agricola deprecatus sit. Ex quo animadvertimus, eos qui de hac ficu fecerint fructus, ad populum gentium esse translatos, ad quem ascendit et propheta, dicens ; *Requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad populum peregrinationis meæ.*

^A Eos autem qui non fecerunt fructus, et permanserunt in duritia sua, esse subversos. Hoc ipsum significat et Joannis vox in Evangelio : *Ecce securis ad radices arborum* [*Al. arboris*] *posita est. Omnis arbor quæ non fecerit fructum* [*Al. facit fructum bonum*] *excidetur et in ignem mittetur* (*Mat. III, 10*; *Luc. III, 9*). Diximus de ficu, monstrantes, 666 eam esse populum Judæorum : dicamus et de vinea, quod quidem facile intelliget qui Isaiam legerit : *Vinea facta est dilecta in cornu, in loco uberi* (*Isai. V, 1*). Et postea : *Et expectari ut faceret fructum : fecit autem spinas, et non iudicium, sed clamorem.* Et in Jeremia : *Ego autem plantavi te vineam fructiferam totam veram : quomodo versa es in amaritudinem vitis alienæ* (*Jer. II, 21*) ? Et manifestius in Psalmis ; *Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam* (*Ps. LXXIX, 9*). Hæc igitur vinea ad quam paterfamilias sæpe miserat servos (*Matth. XXI*), ut acciperet de ea vinum, quod lætificat cor hominis, quia versa est in amaritudinem, et novissime etiam patrifamilias filium ausa est interficere, non uvas faciens, sed spinas, et non iudicium, sed clamorem : *Crucifige, crucifige eum ! Et : Non habemus regem, nisi Cæsarem* (*Joan. XIX, 6, 15*). Propterea exterminavit illam aper de silva, et singularis serus depastus est eam (*Psal. LXXIX, 14*). Olivam quoque populum synagogæ liquido comprobabit, qui in Apostolo fractos olivæ ramos legerit (*Rom. XI*), et nos de oleastro insertos, usin ramis intelligamus, multitudinem Judaicam fuisse succisam, in radicibus apostolorum electionem esse servatam, in quibus nos inserti manebimus, si fecerimus fructum, et dicitur de nobis : *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ* (*Psal. CXXVII, 4*). Multi putant ficum, et vineam et olivam in mysterio accipi Trinitatis, quod ficus propter pomorum dulcedinem Spiritus sanctus intelligatur. Vineam ipse Dominus noster Jesus Christus, qui dicit in Evangelio ; *Ego sum vitis* (*Joan. XV, 1*). Oliva autem, Deus Pater omnipotens, a quo cuncta illuminentur, et de quo egrediatur lux, et ad quem possumus dicere : *O oliva, in lumine tuo videbimus lumen* (*Psal. XXXV, 10*), id est, in Filio videbimus ^d Spiritum sanctum. Ad has fructuosas arbores, et uberrimam vineam, veniunt infructuosa ligna in Iudicum libro (*Cap. IX*), et regant ut regnent super se. Sed numquam super ligna silvarum, quæ debentur incendio, regnat oliva, ficus, et vinea ; sed magis imperat eis rhamnus plena sentibus, et hericio similis, qui habitat in Babylone, et semper versatur in seveis. Quæ arbuscula non solum spinas habet, sed et ignem, vulnerans et comburens quidquid 667 auigerit. Denique egressus est ignis, et consumpsit ligna silvarum. Ut autem scias secundum superficiem intelligentiam, in qua de synagoga dictum accepimus : *Ficus non faciet fructum, et non erunt geni-*

^a Confer Hieron. in Isaiæ cap. XXVII, ad cuius testimonii fidem rescribit hic Victor., *oppugnatur*,

^b Brevius in Regim. ms., *deprecatur et dicit, da spatium penitentiae.*

^c Rursum idem ms., *post passionem quadraginta duobus annis, quia, etc.*

^d Ingressit hic idem ms., *lumen.*

mina in vineis, non de fructibus dici, sed de operibus A bonis. In oliva manifeste ænigma aperitur, et dicitur: *Mentietur opus olivæ*. Fructus enim quos afferre debuerant, in operibus demonstrantur: mentietur autem opus olivæ, aliud promittentis, et aliud facientis, dicentes ad Moysen: *Omnia quæcumque dixerit Dominus, faciemus (Exod. xxiv, 7)*; et nolentes in eum credere, qui a Moysse prædicatus est. Campi quoque non facient fructum. Considera quod Jerusalem, quæ quondam sita erat in montibus, et montes in circuitu ejus (*Ps. cxxiv, 2*), et *fundamenta ejus in montibus sanctis (Psal. lxxxvi, 1)*, nunc humilis appelletur atque campestris, quæ non solum homines, id est, rationabilia non alit animalia; sed nec pecora quidem et boves, de quibus et Salomon loquitur in Proverbiis: *Adhibe curam his quæ in campo sunt regionibus, et attonde herbam, et congrega fenum ut habeas oves ad ^a vescendum*. Boves quoque non erunt in præsepibus: quia ubi plena sunt præsepia, manifesta est fortitudo bovis (*Prov. xiv, 4*). Bos operarius est: bos Domini sustentans jugum: bos in cuius vestigium qui severit, beatus est. Omnia hæc auferentur a populo, quia inique egit in Deum Creatorem suum. Quod si volueris (*Al. nolueris*) diem tribulationis diem consummationis accipere, ad eos referes omnia qui dicunt se esse de Ecclesia, et non habent opera justitiæ. Et ficus, et vinea et oliva, mysterium videlicet Trinitatis, non afferent in eis fructum suum, et non solum frumenta et escas rationabilium; sed nec cibum quidem habent in campis suis pecorum et jumentorum, et præsepia eorum vacua sunt, et pro excelsis montibus in planis humilibusque versantur.

(Vers. 18, 19.) *Ego autem in Domino gaudebo, et exsultabo in Deo Jesu meo. Deus Dominus fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi cervorum. Et super excelsa mea deducet me 668 victor in Psalmis canentem. LXX: Ego autem in Domino exsultabo: gaudebo super Deo salutari [Al. Salvatore] meo, Dominus Deus fortitudo mea, et ponet pedes meos in consummationem: super excelsa imponet me, ut vincam in Cantico ejus*. Ficu et vinea et oliva, juxta quod exposui, non facientibus fructum suum, et Judæorum agris non afferentibus cibos, abscissis quoque de ovili pecoribus, et armentis de præsepibus, postquam audierunt a Domino: *Relinquetur vobis domus vestra deserta (Matth. xxiii, 38)*, populo etiam captivitati tradito, et in toto orbe disperso, propheta de populo Judæorum, qui interpretatur *amplexatio* (eo quod amaverit Dominum, et adhæserit ei, illique se junxerit) ex persona apostolorum et populi credentis in Christo loquitur: *Ego vero in Domino gaudebo, et exsultabo in Deo Jesu meo*. Pro quo LXX transtulerunt ^b τῷ σωτῆρι μου, id est, Salvatore

^a Corrigit Victorius ad vestiendum: sic enim legitur Græce Prov. 27: *ἵνα ἔχης πρόβατα εἰς ἵματισμόν*. Vulgata quoque editio, *Sint*, inquit, *agni ad vestimentum suum*. Nostri autem mss. assentiuntur, tantumque ab impressa lectione abludunt, quod habeant le-

meo. Idipsum et Gabriele interpretante: *Et vocabitur Jesus, ipse enim salvabit populum suum (Matth. ii, 21)*. Deus Dominus fortitudo mea: nullam enim aliam, nisi in Christo habebam virtutem et cunctas legis justitias, quisquillas computabo. *Et ponet pedes meos quasi cervorum, ut calcem super aspidem et basiliscum, et quasi puer parvulus mittam manum in foramen, et extraham serpentem, ludamque (Al. Judam) de colubro: Similis enim est fratruculis meus caprea, aut hinnulo cervorum (Cant. ii, 9)*. Et quia ipse est cervus, mihi quoque donavit, ut cervus essem, sublimis cornibus, findens ungulas, cibos ruminans, et ad odorem meum serpentes fugans: de quo dicitur in decimo septimo Psalmo: *Qui perfecit pedes meos tamquam cervorum, et super excelsa ponet me*. B Et in vicesimo octavo: *Vox Domini perficientis cervos*. Ponet ergo pedes meos inter cæteros cervos suos, et ad cælestia perducet me, ut inter angelos canam gloriam Domini, et super terram pacem hominibus bonæ voluntatis annuntiem. Canam autem victoriam ejus [et triumphum et tropæum crucis]. Hoc juxta Hebraicum et ^c quintam editionem, ad tempus Judaicæ eversionis, et ad adventum Domini cuncta referamus. Si autem voluerimus de consummatione 669 mundi accipere, sic exponendum est: quomodo in Exodo (*Cap. ix*) quando percussa est Ægyptus, et percussit Deus vineas eorum, et ficus eorum, et occidit primitiva hominum, et jumentorum in grandine, et Ægyptias fruges, bruchus, locustaque consumpsit: ficus in Ægypto non attulit fructum, nec erant genimina in vineis eorum, mentiebatur (sicubi tamen poterat reperiri in Ægypto) opus olivæ: et campi eorum non dabant escas [Al. fructum]: et deficiebant, eo quod non haberent cibos pecora eorum, et non erant boves in præsepibus. Populus autem Israel exsultabat in Domino, et gaudebat in Deo salutari suo: sic in consummatione mundi, quando, multiplicata iniquitate, refrizerit charitas (*Matth. xxiv*), et ficus non attulerit fructus, et vineæ non habuerint uvæ, et mentitum fuerit opus olivæ, et campi non germinaverint cibos, et cætera quæ sequuntur: tunc quicumque 670 justus et electione Dei dignus fuerit inventus, loquetur exsultans. *Ego autem in Domino exsultabo, gaudebo in Deo salutari meo, Dominus fortitudo mea*. Et quasi positus a Deo super consummationem sæculi, et postea ad superiora conscendat, et a Deo educatur ad summum, dicit: *Et ponet pedes meos in consummationem, super excelsa imponet me: ut cum ab ἀγωνοθέτῃ Jesu, qui primus in agone superavit, præmium fuerit cantantibus positum: ego vincam in carmine ejus, et manus meæ component citharam, et psalterium, et omne organorum genus, scribamque panegyricum triumphanti. Et qui in pri-*

gunt pro habeas: scilicet, oves ad vescendum habeant, recto utique sensu.

^b Græca verba, τῷ σωτῆρι μου, et, id est, in Reg. ms. non sunt.

^c Reg. ms., et unam editionem, ut ad tempus, etc.